प्रादेशिक आर्थिक गतिविधि अध्ययन

(कोशी प्रदेश)

वार्षिक प्रतिवेदन
(आ.व.२०८०/८१)

नेपाल राष्ट्र बैंक
विराटनगर कार्यालय
(२०८१ पुस)

भूमिका

आफ्नो स्थापनाको ६८ वर्ष पूरा गरिसकेको नेपाल राष्ट्र बैंकले स्थापनाकाल देखिनै वित्तीय क्षेत्रको विकास र आर्थिक स्थायित्वका साथै देशको समग्र आर्थिक विकासमा अग्रणी भूमिका खेल्दै आएको छ । देवकोटा चोक, विराटनगरस्थित आफ्नो कार्यालयबाट विभिन्न कार्यहरू गर्दै आएको नेपाल राष्ट्र बैंक विराटनगर कार्यालयले हाल बैंकिङ कारोबार, मुद्रा व्यवस्थापन, प्रदेश सरकारको खाता व्यवस्थापन, आर्थिक गतिविधि तथा विशेष अध्ययनका क्षेत्रहरूमा कार्य गर्दै आएको छ ।

कोशी प्रदेशको आर्थिक गतिविधि अध्ययनको लागि यस प्रदेश अन्तर्गतका सबै १४ जिल्लामा भएका कृषिबाली तथा पशुपन्छीको उत्पादन, मत्स्यपालन, सिँचाइ, वन, औद्योगिक उत्पादन तथा उत्पादकत्व, बैंकिङ तथा वित्तीय सेवा र वित्तीय सञ्जालको अवस्था, पूर्वाधारको विद्यमान अवस्था, ती क्षेत्रहरूमा रहेका चुनौती तथा सम्भावनालाई समेटी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को वार्षिक आर्थिक गतिविधि अध्ययन प्रतिवेदन तयार पारिएको छ । यो अध्ययन प्रतिवेदन **आर्थिक गतिविधि तथा विशेष अध्ययन मार्गदर्शन, २०७६ (पहिलो संशोधन २०७९)"** को आधारमा तयार पारिएको छ । प्रतिवेदन तयारीका क्रममा कोशी प्रदेशका १० जिल्लाबाट स्थलगत तथा बाँकी ४ जिल्लाबाट गैह्रस्थलगत रुपमा तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ भने आर्थिक गतिविधिको विश्लेषण गर्नका लागि द्वितीय तथ्याङ्कहरू प्रयोग गरी विभिन्न क्षेत्रहरूको प्रवृत्ति विश्लेषण गरिएको छ । विभिन्न सरकारी कार्यालय, बैंक तथा वित्तीय संस्था, प्रदेशभित्र सञ्चालित औद्योगिक प्रतिष्ठान, विकास परियोजना र निजी क्षेत्रबाट तथ्याङ्क तथा सूचना संकलन गरी अर्थतन्त्रका प्रमुख क्षेत्रहरू कृषि, उद्योग, सेवा तथा पूर्वाधार विकास सम्बन्धी विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैगरी, यस प्रतिवेदनमा विषयवस्तुको सान्दर्भिकता प्रस्तुत गर्न व्यावसायिक फर्मबाट प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गरी Case Study समेत समावेश गरिएको छ । प्रतिवेदनमा सरोकारवाला निकाय/व्यक्ति तथा विषय विज्ञसँगको अन्तरक्रिया, छलफल एवम् सर्वेक्षणकर्ताको विश्लेषण समेतका आधारमा पहिचान भएका क्षेत्रगत चुनौती, सम्भावना तथा आगामी परिदृश्य समेत चित्रण गरिएको छ ।

प्रतिवेदन तयारीका क्रममा आवश्यक तथ्याङ्कहरू समयमै उपलब्ध गराई सहयोग पुर्‍याउनु हुने जिल्लास्थित विभिन्न सरकारी कार्यालयहरू, निर्देशनालय एवम् सम्बन्धित परियोजना/औद्योगिक प्रतिष्ठान र सरोकारवाला निकायहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । प्रतिवेदन तयारीका क्रममा तथ्याङ्क संकलन, विश्लेषण तथा प्रतिवेदन लेखनको कार्यमा संलग्न हुनुहुने यस कार्यालयका आर्थिक अनुसन्धान इकाईका उप-निर्देशक श्री अच्युत कुमार थापा, सहायक निर्देशक श्री दिपीका उप्रेती, प्रधान सहायकहरू श्री नवदिप साह, श्री अशोक रेग्मी, श्री सुजन रसाइली, श्री रगेन्द्र साम्बा, श्री सुमन मैनाली, श्री सुरेन्द्र पंजियार, श्री पासाङ्ग तामाङ्गलाई विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

बुद्ध राज शर्मा

निर्देशक

नेपाल राष्ट्र बैंक, विराटनगर कार्यालय

कार्यकारी सारांश

प्रदेशको समष्टिगत आर्थिक स्थिति

- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यस प्रदेशको आर्थिक वृद्धि ३.५१ प्रतिशत रहने अनुमान रहेको छ। गत आर्थिक वर्षको आर्थिक वृद्धि २.१३ प्रतिशत भएको संशोधित अनुमान रहेको छ।
- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा नेपालको राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कोशी प्रदेशको हिस्सा १५.८४ प्रतिशत हुने केन्द्रीय तथ्याङ्क कार्यालयको अनुमान रहेको छ। गत आर्थिक वर्षमा यस प्रदेशको हिस्सा १५.८८ प्रतिशत रहेको थियो।
- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको ३२.८० प्रतिशत, उद्योग क्षेत्रको १६.३२ प्रतिशत र सेवा क्षेत्रको ५०.८८ प्रतिशत योगदान रहने अनुमान रहेको छ।

कृषि

- आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशमा समग्र कृषि बालीले ढाकेको क्षेत्रफल १.५५ प्रतिशतले घटेको छ। समीक्षा अवधिमा धान, मकै, कोदो, आलु, भटमास, सुन्तला, बेसार लगायत बालीले ढाकेको क्षेत्रफल घटेकोले समग्र कृषि बालीले ढाकेको क्षेत्रफल घटेको देखिन्छ।
- कोशी प्रदेशमा समग्र कृषि उपजले ढाकेको क्षेत्रफल मध्ये खाद्य तथा नगदे बालीले ढाकेको क्षेत्रफल ८७.९२ प्रतिशत, तरकारी बालीको ५.११ प्रतिशत र अन्य बालीले ढाकेको क्षेत्रफल ६.९७ प्रतिशत रहेको छ। कृषि उपजले ढाकेको कुल क्षेत्रफलमा धान, मकै, गहुँ, र कोदो बालीले ढाकेको क्षेत्रफलको हिस्सा ७१.६४ प्रतिशत रहेको छ।
- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यस प्रदेशमा समग्र कृषि बालीको उत्पादन १.१३ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। विशेष गरी खाद्य बाली अन्तर्गत धान ७.४५ प्रतिशत तथा कोदो ०.८६ प्रतिशतले बढेकाले समग्र कृषि बालीको उत्पादन वृद्धि भएको देखिन्छ।
- अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा समीक्षा वर्षमा तरकारीको उत्पादन १.९८ प्रतिशत, चियाको उत्पादन ०.०१ प्रतिशत, कफीको उत्पादन १.२३ प्रतिशत तथा महको उत्पादन ०.२८ प्रतिशतले बढेको छ भने फलफूलको उत्पादन ०.९४ प्रतिशत र मसलाको उत्पादन ८.०३ प्रतिशतले घटेको छ।
- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यस प्रदेशको कुल खेतीयोग्य क्षेत्रफलको ३७.३ प्रतिशत क्षेत्रफलमा सिँचाइ सुविधा पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो सुविधा पुगेको क्षेत्रफल ३६.७४ प्रतिशत रहेको थियो। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशमा कुल सिञ्चित क्षेत्रफल १.५२ प्रतिशतले विस्तार भएको छ।
- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशमा दुध उत्पादन १९.९३ प्रतिशत, मासु उत्पादन २.३० प्रतिशत तथा माछा उत्पादन १.२१ प्रतिशतले बढेको छ भने अण्डा उत्पादन १.७३ प्रतिशत तथा उनको उत्पादन ६.४३ प्रतिशतले घटेको छ।
- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा काठको उत्पादन १५.२९ प्रतिशतले बढेको छ।

- २०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कोशी प्रदेशको कृषि क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जा २.१० प्रतिशतले घटेर रु.५९ अर्ब ९० करोड ७४ लाख ४१ हजार पुगेको छ । २०८१ असार मसान्तसम्म कुल प्रवाहित कर्जामध्ये कृषि क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जाको अंश १०.१२ प्रतिशत रहेको छ ।

उद्योग

- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यस प्रदेशका नमुना छनोटमा समेटिएका उद्योगहरूको औसत क्षमता उपयोग ५२.७ प्रतिशत रहेको छ । अर्थिक वर्ष २०७९/८० मा उक्त उद्योगहरूको औसत क्षमता उपयोग ५१.१ प्रतिशत रहेको थियो ।
- उत्पादित वस्तु अनुसार समीक्षा वर्षमा टायर तथा ट्यूब उत्पादन गर्ने उद्योगको क्षमता उपयोग सबैभन्दा बढी ९१.३ प्रतिशत रहेको छ भने वनस्पती घिउ उत्पादन गर्ने उद्योगको क्षमता उपयोग सबैभन्दा कम ४.४ प्रतिशत रहेको छ ।
- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यस अध्ययनमा समेटिएका उद्योगहरूको उत्पादनमध्ये गार्मेण्टको उत्पादन सबैभन्दा बढी २०२.१ प्रतिशतले बढेको छ भने घरेलु धातुका सामानको उत्पादन सबैभन्दा बढी ४५.७ प्रतिशतले घटेको छ ।
- यस अध्ययनमा समेटिएका कोशी प्रदेशका ४३ वटा उद्योगहरूमा गत आ.व. २०७९/८० मा १८,४६१ जना श्रमिक कार्यरत रहेकोमा समीक्षा आर्थिक वर्षमा ती उद्योगहरूमा जम्मा १६,९५८ जना श्रमिक कार्यरत रहेका छन् जुन गत वर्षको सोही अवधिको तुलनामा ८.१ प्रतिशतले कम हो ।
- सुनसरी, मोरङ, इलाम, झापा र उदयपुर जिल्लामा रहेका उद्योगहरूबाट क्रमशः ९ प्रतिशत, ६.९ प्रतिशत, १२.९ प्रतिशत, ४ प्रतिशत र १.३ प्रतिशत श्रमिकले रोजगारी गुमाएका छन् ।
- आ.व.२०७९/८० मा कोशी प्रदेशको कुल औद्योगिक रोजगारीमध्ये ८३.२ प्रतिशत स्वदेशी र १६.८ प्रतिशत विदेशी कामदारहरूले रोजगारी प्राप्त गरेका थिए भने समीक्षा वर्षमा कुल औद्योगिक रोजगारीमा स्वदेशी र विदेशी कामदारको सहभागिता क्रमशः ९१ प्रतिशत र ९ प्रतिशत रहेको छ ।
- २०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा कुल औद्योगिक कर्जा ८.११ प्रतिशतले बढेर रु.१ खर्ब ३९ अर्ब कायम भएको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा उक्त कर्जा ६.६४ प्रतिशतले बढेको थियो ।

सेवा

- २०८१ असार मसान्तमा यस प्रदेशमा वाणिज्य बैंकका ७५४, विकास बैंकका १९५, वित्त कम्पनीका ३६ तथा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ८५२ गरी जम्मा १,८३७ शाखा पुगेका छन् ।
- २०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा कोशी प्रदेशमा अवस्थित बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कुल निक्षेप परिचालन १३.३८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.४ खर्ब ७७ अर्ब र प्रवाह गरेको कर्जा ३.८१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.५ खर्ब ७८ अर्ब पुगेको छ ।

- २०८१ असार मसान्तसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यस प्रदेशमा परिचालन गरेको कुल निक्षेपमा चल्ती निक्षेपको अंश ६.५३ प्रतिशत, बचत निक्षेपको अंश ४४.२७ प्रतिशत, मुद्दती निक्षेपको अंश ४३.१९ प्रतिशत र अन्य निक्षेपको अंश ६.०१ प्रतिशत रहेको छ ।
- २०८० असार मसान्तमा कोशी प्रदेशमा रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा निक्षेप अनुपात (CD Ratio) १३२.३० प्रतिशत रहेकोमा २०८१ असार मसान्तमा यस्तो अनुपात १२१.१४ प्रतिशत रहेको छ ।
- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशमा होटलहरूको औसत अकुपेन्सी दर ४१.८० प्रतिशत रहेको छ जुन अघिल्लो वर्षको तुलनामा ३.९१ प्रतिशतले बढेको देखिएको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा उक्त होटलहरूको औसत अकुपेन्सी दर ३६.२९ प्रतिशत रहेको थियो ।
- समीक्षा अवधिमा यस प्रदेशका होटलहरूमा आन्तरिक पर्यटकको संख्या ४.७७ प्रतिशतले घटेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा यस्तो संख्या ५९.३२ प्रतिशतले बढेको थियो ।
- आ.व. २०७९/८० को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशमा समग्र जहाज उडान संख्या ६.२८ प्रतिशतले कमी आएको छ ।
- २०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा सहकारी संस्थाको कुल पुँजी ५.८९ प्रतिशतले बढेको छ । २०७९ असार मसान्तमा सहकारी संस्थाको पुँजी ६.०५ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो ।
- आ.व. २०८०/८१ मा यस प्रदेशमा कुल ४० हजार ८ सय ५६ सवारी साधन दर्ता भएका छन् जुन आ.व. २०७९/८० को तुलनामा ३३.७५ प्रतिशतले बढी हो ।
- २०८१ असार मसान्तमा कोशी प्रदेशमा सरकारी/सामुदायिक विद्यालय, संस्थागत/निजी र प्राविधिक शिक्षालयको संख्या कुल ७ हजार ९७ रहेको छ ।
- २०८१ असार मसान्तसम्म कोशी प्रदेशमा सरकारी र निजी गरी कुल अस्पताल संख्या १६२ रहेका छन् । २०८० असार मसान्तमा यस्ता अस्पतालको संख्या १६४ रहेको थियो ।
- २०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तसम्म यस प्रदेशमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सेवा क्षेत्रमा प्रवाह गरेको कर्जा ३.२८ प्रतिशतले बढ्न गई रु.३ खर्ब ७९ अर्ब पुगेको छ ।

पूर्वाधार

- कोशी प्रदेशमा सञ्चालित विद्युत आयोजनाहरूको कुल उत्पादन क्षमता ६५३.५५ मेगावाट रहेको छ । समीक्षा आर्थिक वर्षमा कोशी प्रदेशमा निर्माण सम्पन्न ६ वटा जलविद्युत र एक सोलार गरी ७ वटा आयोजनाको विद्युत उत्पादन क्षमता १६८.५ मेगावाट रहेको छ ।
- कोशी प्रदेशमा सञ्चालित जलविद्युत आयोजनामध्ये सोलुखुम्बु जिल्लामा सञ्चालित जलविद्युत आयोजनाहरूको सबैभन्दा बढी २४५.४ मे.वा. विद्युत उत्पादन क्षमता रहेको छ । यस प्रदेशका जिल्लाहरूमध्ये इलाममा १६ वटा, संखुवासभामा ८ वटा, सोलुखुम्बुमा ७ वटा, पाँचथर र ताप्लेजुङमा ५/५ वटा, खोटाङ र भोजपुरमा ३/३

वटा तेह्रथुम र ओखलढुङ्गामा १/१ वटा जलविद्युत आयोजना रहेका छन् भने झापा र मोरङमा १/१ वटा सोलार विद्युत आयोजना रहेका छन् ।

- कोशी प्रदेशको प्रदेश गौरवको आयोजनाको रुपमा रहेको विराटचोक-घिनाघाट सडक आयोजनाको आ.व. २०८०/८१ मा निर्माण सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २०८१ असार मसान्तसम्म प्याकेज १ (११ किलोमिटर) को भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः ८८.० प्रतिशत र ९०.० प्रतिशत रहेको तथा प्याकेज-३ (२ किलोमिटर) को भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः १०० प्रतिशत र ९९ प्रतिशत रहेकोको छ भने प्याकेज-२ (९ किलोमिटर) को निर्माण सम्पन्न भएको छ ।

विषय सूची

परिच्छेद १ : अध्ययन परिचय १

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ प्रतिवेदन तर्जुमा विधि, संरचना र तथ्याङ्क संकलन १

१.३ अध्ययनको सीमा २

१.५ अध्ययनको ढाँचा २

परिच्छेद २ : प्रदेशको तुलनात्मक स्थिति ४

२.१ राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा कोशी प्रदेशको क्षेत्रगत हिस्सा ४

२.२ अन्तरप्रदेश तुलना ४

परिच्छेद ३ : कृषि क्षेत्र ८

३.१ कृषि उपजले ढाकेको भू-क्षेत्र ८

३.२ कृषि उत्पादन १०

३.३ पशुपंक्षी, माछा तथा वनजन्य उत्पादन १४

३.३.१ पशुजन्य उत्पादन १४

३.४ सिँचाइ तथा मौसम १५

३.५ क्षेत्रगत कृषि कर्जा १७

३.६ कृषि क्षेत्रका चुनौती र सम्भावना १८

परिच्छेद ४: उद्योग क्षेत्र २१

४.१ उद्योगको क्षमता उपयोग, उत्पादन र रोजगारी २१

४.२ क्षेत्रगत औद्योगिक कर्जा २३

४.३ औद्योगिक क्षेत्रको चुनौती र सम्भावना २४

परिच्छेद ५: सेवा क्षेत्र २६

५.१ पर्यटन २६

५.२ सार्वजनिक निर्माण तथा रियलस्टेट २७

५.३ वित्तीय सेवा २९

५.४ यातायात तथा सञ्चार ३६

५.५ शिक्षा तथा स्वास्थ्य ३७

५.६ सेवा क्षेत्र कर्जा ३८

५.७ सेवा क्षेत्रको चुनौती र सम्भावना ३९

परिच्छेद ६: पूर्वाधार र रोजगार ४१

६.१ पूर्वाधार क्षेत्र ४१

६.२ पूर्वाधार क्षेत्रका चुनौती र सम्भावना ४६

६.३ रोजगारी ४७

६.४ रोजगारी क्षेत्रको चुनौती र सम्भावना ४९

परिच्छेद ७ : संघीय एवम् प्रादेशिक कार्यक्रम तथा योजना ५१

७.१ कोशी प्रदेशको सरकारी वित्त स्थिति ५१

७.२ कोशी प्रदेशका स्थानीय तहहरूको बजेट कार्यान्वयनको स्थिति* ५२

७.३ कोशी प्रदेशका स्थानीय तहको आ.व. २०८१/८२ को बजेट ५४

परिच्छेद ८ : आर्थिक परिदृश्य ५५

८.१ कृषि उत्पादन ५५

८.२ औद्योगिक उत्पादन ५५

८.३ सेवा क्षेत्र ५५

८.४ पूर्वाधार क्षेत्र ५५

तालिकाहरूको सूची

तालिका नं.	शीर्षक	पेज नं.
तालिका २.१	प्रादेशिक आर्थिक परिसूचकहरू	४
तालिका ३.१	खाद्य बालीहरूले ढाकेको क्षेत्रफलको अवस्था	९
तालिका ३.२	कृषि बालीले ढाकेको जिल्लागत भू-क्षेत्र	१०
तालकि ३.३	खाद्य बालीको उत्पादन अवस्था, कुल उत्पादनमा योगदान र उत्पादकत्व	१२
तालिका ३.४	कृषि बालीको जिल्लागत उत्पादन अवस्था	१३
तालिका ३.५	माछा र पशुजन्य उत्पादनको अवस्था	१४
तालिका ३.६	काठ उत्पादनको जिल्लागत अवस्था	१५
तालिका ३.७	सिँचाइको जिल्लागत अवस्था	१६
तालिका ३.८	कृषि कर्जाको क्षेत्रगत अवस्था	१७
तालिका ४.१	औद्यौगिक रोजगारीको अवस्था	२२
तालिका ४.२	औद्योगिक कर्जाको क्षेत्रगत अवस्था	२३
तालिका ५.१	कोशी प्रदेशमा हवाई उडान संख्या तथा यात्रु संख्याको अवस्था	२७
तालिका ५.२	घरजग्गा रजिष्ट्रेशन, राजश्व र स्थायी नक्सा पासको जिल्लागत अवस्था	२८
तालिका ५.३	कोशी प्रदेशमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा संख्या	२९
तालिका ५.४	कोशी प्रदेशका जिल्लाहरूमा निक्षेप परिचालनको स्थिति	२९
तालिका ५.५	क्षेत्रगत कर्जाको अंश	३०
तालिका ५.६	कोशी प्रदेशका जिल्लाहरूमा कर्जा प्रवाहको स्थिति	३०
तालिका ५.७	कुल निक्षेपमा चल्ती, बचत र मुद्दती निक्षेपको संरचना	३२
तालिका ५.८	कुल कर्जाको तुलनामा हिस्सा	३२
तालिका ५.९	कोशी प्रदेशमा प्रवाहित सहुलियतपूर्णकर्जाको शीर्षकगत बक्यौता रकमको विवरण	३३
तालिका५.१०	नेपाल राष्ट्र बैंकले कोशी प्रदेशमा गरेको फण्ड ट्रान्सफरको अवस्था	३५
तालिका ५.११	परिवर्त्य विदेशी मुद्रा खरिद विवरण (रु.करोडमा)	३५
तालिका ५.१२	सरकारी तथा निजी विद्यालयमा विद्यार्थी संख्याको अवस्था	३८
तालिका ५.१३	कोशी प्रदेशमा अस्पताल संख्या, चिकित्सक संख्या र कुल शैया संख्या	३८
तालिका५.१४	सेवा क्षेत्र कर्जाको क्षेत्रगत अवस्था	३९
तालिका ६.१	कोशी प्रदेशमा बैदेशिक रोजगारीका लागि श्रम स्वीकृतिको जिल्लागत विवरण	४७
तालिका ६.२	रोजगार कार्यक्रम कार्यान्वयनको जिल्लागत अवस्था	४९
तालिका ७.१	कोशी प्रदेश सरकारको वित्त स्थिती	५१
तालिका ७.२	कोशी प्रदेशका स्थानीय तहको वित्त स्थिति	५२

चार्टकाहरूको सूची

चार्ट नं.	शीर्षक	पेज नं.
चार्ट ३.१	पछिल्लो तीन वर्षमा प्रमुख कृषि उपजले ढाकेको भू-क्षेत्र	८
चार्ट ३.२	प्रमुख कृषि बालीको पछिल्लो पाँच वर्षको उत्पादन वृद्धिदर	११
चार्ट ३.४	कोशी प्रदेशमा सिँचाइका स्रोतको अवस्था	१६
चार्ट ३.५	जिल्लागत कृषि कर्जा प्रवाहको अवस्था	१८
चार्ट ४.१	उद्योगको क्षमता उपयोगको अवस्था	२०
चार्ट ४.२	उद्योगको उत्पादन वृद्धिदर अवस्था	२१
चार्ट ५.१	घरजग्गा कारोवारको अवस्था	२६
चार्ट ५.२	निक्षेप तथा कर्जा स्थिति	३०
चार्ट ५.३	सहकारीको पुँजी, बचत र ऋण लगानीको वृद्धिदर	३३
चार्ट ५.४	यातायातका साधनको संख्या	३५
चार्ट ५.५	कुल वितरित टेलिफोनको जिल्लागत अवस्था	३६
चार्ट ६.१	जिल्लागत विद्युत उत्पादनको अवस्था (जडित क्षमता)	४०
चार्ट ६.२	कोशी प्रदेशबाट बैदेशिक रोजगारीका लागि श्रम स्वकृतिको जिल्लागत विवरण	४७
चार्ट ७.१	आ.व. २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशका स्थानीय तहको कुल प्राप्तीको संरचना	५२
चार्ट ७.२	कोशी प्रदेशका स्थानीय तहको बजेट आकार	५३

परिच्छेद १ : अध्ययन परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

मुलुकको शासकीय स्वरुप संघीय संरचनामा परिवर्तन भएपश्चात् केन्द्रीय बैंकको भूमिकालाई थप प्रभावकारी बनाई तथ्यमा आधारित नीति निर्माण गर्ने उद्देश्यले यस बैंकले प्रदेशस्थित कार्यालयहरू मार्फत प्रदेशस्तरमा कृषि, उद्योग, सेवा, पूर्वाधार, रोजगारी तथा प्रदेश र स्थानीय सरकारको वित्त स्थितिसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क संकलन, प्रशोधन, अध्ययन र विश्लेषण गरी प्रादेशिक आर्थिक गतिविधि अध्ययन प्रतिवेदन प्रकाशित गर्दै आएको छ । कोशी प्रदेशका सबै १४ जिल्ला (ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम, झापा, संखुवासभा, तेह्रथुम, भोजपुर, धनकुटा, सुनसरी, मोरङ, सोलुखुम्बु ओखलढुङ्गा, खोटाङ र उदयपुर) समेटेर आर्थिक गतिविधि अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को प्रस्तुत वार्षिक आर्थिक गतिविधि अध्ययन प्रतिवेदन "आर्थिक गतिविधि तथा विशेष अध्ययन मार्गदर्शन, २०७६ (पहिलो संशोधन २०७९)" मा आधारित भएर तयार गरिएको छ ।

१.२ प्रतिवेदन तर्जुमा विधि, संरचना र तथ्याङ्क संकलन

यस कार्यालयले कोशी प्रदेशमा रहेका १४ जिल्लाहरूको आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को समग्र आर्थिक स्थिति सहित कृषि, उद्योग, सेवा र पूर्वाधार क्षेत्रमा हाँसिल भएको प्रगतिका आधारमा यो वार्षिक आर्थिक गतिविधि अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । त्यस्तै, राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा कोशी प्रदेशको योगदान र क्षेत्रगत आर्थिक स्थितिको तुलनात्मक विवरण समेत प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ । प्रतिवेदनमा कृषि, उद्योग, सेवा र पूर्वाधार क्षेत्रमा देखिएका सम्भावना, समस्या एवम् चुनौतीहरू समेत समावेश गरिएको छ । यसका अतिरिक्त समीक्षा अवधिको आर्थिक स्थिति तथा प्रदेशको कृषि, उद्योग, सेवा र पूर्वाधार क्षेत्रको सम्भावित परिदृश्य समेत समावेश गरिएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक आर्थिक गतिविधि तथा विशेष अध्ययन मार्गदर्शन, २०७६ (प्रथम संशोधन, २०७९) अनुसार यस प्रदेशमा रहेका १४ जिल्लाहरूमध्ये १० जिल्लाहरूमा तोकिएका सरकारी कार्यालय, उद्योग, व्यापार र सेवा प्रदायक निकायहरूमा गरिएको स्थलगत सर्वेक्षण एवम् विद्युतीय माध्यमबाट प्राप्त तथ्याङ्क र सूचना तथा अन्य ४ जिल्लाहरूबाट विद्युतीय माध्यमबाट प्राप्त तथ्याङ्क र सूचनाका आधारमा यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

यस प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएका कृषिसम्बन्धी तथ्याङ्क कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय एवम् सम्बन्धित जिल्लाका कृषि ज्ञान केन्द्र, भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्र, जलस्रोत तथा सिँचाइ विकास डिभिजन कार्यालय, डिभिजन वन कार्यालयबाट संकलन गरिएको छ । यी निकायहरूबाट प्रदेशमा कृषि उपजले ढाकेको भू-क्षेत्र, कृषि उत्पादन, सिँचाइ, पशुपन्छी माछा तथा वनजन्य उत्पादन लगायतका तथ्याङ्कहरू संकलन गरिएको छ ।

औद्योगिक क्षेत्रतर्फ उद्योगहरूको उत्पादन, क्षमता उपयोग, रोजगारी लगायतका विवरण नमुना छनौटमा परेका ४३ उद्योगहरूको स्थलगत सर्वेक्षणबाट संकलन गरिएको छ । घरजग्गा रजिष्ट्रेसन संख्या र सो वापतको राजस्व रकम, बैंकिङ क्षेत्र अन्तर्गत कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रको जिल्लागत कर्जा, निक्षेप, शाखा संख्या, पुनरकर्जा, सहुलियतपूर्ण

कर्जा आदि तथ्याङ्क बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले नेपाल राष्ट्र बैंकको Supervisory Information System (SIS) मा पठाएको विवरणका आधारमा तयार गरिएको छ।

सेवा क्षेत्र अन्तर्गत पर्यटन गतिविधि सम्बन्धी विवरण नमुना छनौटमा परेका १० होटलहरूको स्थलगत सर्वेक्षणबाट प्राप्त गरिएको छ। घरजग्गा नक्सा पाससम्बन्धी तथ्याङ्क सम्बन्धित जिल्लाका नगरपालिकाहरूबाट, पूर्वाधार सम्बन्धी तथ्याङ्क यस प्रदेशका राष्ट्रिय गौरव, प्रदेश गौरव र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउने आयोजनाहरूबाट लिइएको छ। यातायात सेवातर्फ सवारी संख्यासम्बन्धी विवरण यातायात व्यवस्था कार्यालयहरूबाट लिइएको छ। सहकारी क्षेत्रको स्थिति विश्लेषण गर्न यस प्रदेशका नमुना छनौट परेका १० वटा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ।

उल्लिखित सरकारी कार्यालय, स्थानीय तह र अन्य निजी/सार्वजनिक निकायबाट द्वितीय तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ भने संक्षिप्त अध्ययनका लागि सम्बन्धित फर्म/कम्पनीबाट स्थलगत भ्रमण गरी प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ। तथ्याङ्क तथा सूचना संकलनको लागि इमेल, वेवसाइट तथा टेलिफोन लगायत विद्युतीय माध्यमको समेत प्रयोग गरिएको छ। प्रतिवेदनमा व्याख्यात्मक विधि (Descriptive Method) को प्रयोग गरी तथ्याङ्कको विश्लेषण गरिएको छ। विशेष गरी समीक्षा अवधिमा भएको परिवर्तनलाई समेटेर प्रतिवेदनमा प्रवृत्ति विश्लेषण गरिएको छ।

१.३ अध्ययनको सीमा

यो अध्ययन "आर्थिक गतिविधि तथा विशेष अध्ययन मार्गदर्शन, २०७६ (प्रथम संशोधन, २०७९)" ले तोकेको तथ्याङ्क प्रदायक निकायहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कमा आधारित रहेको छ। यस अध्ययनका सीमाहरू देहायबमोजिम रहेका छन्।

- वार्षिक आर्थिक गतिविधि अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने प्रयोजनको लागि कोशी प्रदेश अन्तर्गतका १० जिल्लाको मात्र स्थलगत भ्रमण गरी तथ्याङ्क संकलन गरिएको।
- आर्थिक गतिविधि अध्ययन प्रतिवेदनले जिल्लागत रुपमा मात्र तथ्याङ्क संकलन गरेको। कोशी प्रदेश केही स्थानीय तह (नगरपालिका/उपमहानगरपालिका/महानगरपालिका) बाट घरनक्सा पास तथा वित्तस्थिति बाहेक स्थानीय तहको अन्य तथ्याङ्क संकलन गर्न नसकिएको।
- आर्थिक गतिविधि तथा विशेष अध्ययन मार्गदर्शन २०७६ (संशोधन समेत) मा तोकिएका उद्योग तथा प्रतिष्ठानहरूबाट मात्र तथ्याङ्क संकलन गरिएको अर्थात यस प्रदेशमा थप भएका महत्वपूर्ण उद्योगको उत्पादनको परिमाण तथा क्षमता उपयोगको तथ्याङ्क प्राप्त गरी विश्लेषण गर्न नसकिएको।
- नमुना छनोटमा समावेश गरिएका होटल तथा सहकारीहरूबाट मात्र तथ्याङ्क संकलन गरी विश्लेषण गरिएको।

१.५ अध्ययनको ढाँचा

यो अध्ययन प्रतिवेदन नेपाल राष्ट्र बैंक, आर्थिक अनुसन्धान विभागले जारी गरेको नेपाल राष्ट्र बैंक आर्थिक गतिविधि तथा विशेष अध्ययन मार्गदर्शन, २०७६ (प्रथम संशोधन, २०७९) मा आधारित भएर तयार पारिएको छ। यो प्रतिवेदनको समग्र ढाँचा उक्त मार्गदर्शनले तोके बमोजिम रहेको छ। यस प्रतिवेदनमा ८ परिच्छेदहरू रहेका छन्।

परिच्छेद १ : अध्ययनको परिचय
परिच्छेद २ : प्रदेशको तुलनात्मक स्थिति
परिच्छेद ३ : कृषि क्षेत्र
परिच्छेद ४ : उद्योग क्षेत्र
परिच्छेद ५ : सेवा क्षेत्र
परिच्छेद ६ : पूर्वाधार र रोजगारी
परिच्छेद ७ : संघीय एवम् प्रादेशिक कार्यक्रम तथा योजना
परिच्छेद ८ : आर्थिक परिदृश्य

परिच्छेद २ : प्रदेशको तुलनात्मक स्थिति

नेपाल सरकार, राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) रु.५७ खर्ब ४ अर्ब ८५ करोड रहेको अनुमान गरेको छ। कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रको योगदान क्रमशः २४.०९ प्रतिशत, १३.०१ प्रतिशत र ६२.९ प्रतिशत रहने अनुमान छ।

२.१ राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा कोशी प्रदेशको क्षेत्रगत हिस्सा

राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयको प्रारम्भिक तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशको आर्थिक वृद्धिदर (उपभोक्ताको मूल्यमा) ३.५१ प्रतिशत रहने अनुमान रहेको छ। यस प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) रु.९ खर्ब ३ अर्ब ५ करोड पुग्ने अनुमान छ। समीक्षा वर्षमा यस प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रको योगदान क्रमशः ३२.८० प्रतिशत, १६.३२ प्रतिशत र ५०.८८ प्रतिशत रहने अनुमान छ। विभागको प्रारम्भिक तथ्याङ्क अनुसार समीक्षा वर्षमा मुलुकको समग्र कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रमा कोशी प्रदेशको अंश क्रमशः २१.५६ प्रतिशत, १९.८८ प्रतिशत र १२.८१ प्रतिशत रहने अनुमान छ।

२.२ अन्तरप्रदेश तुलना

राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले सार्वजनिक गरेको प्रारम्भिक तथ्याङ्कका आधारमा प्रदेशहरूको समग्र आर्थिक अवस्था तुलना गर्दा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा मुलुकको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा बागमती प्रदेशको हिस्सा सबैभन्दा बढी ३६.३६ प्रतिशत रहेको छ भने कर्णाली प्रदेशको हिस्सा सबैभन्दा कम ४.२८ प्रतिशत रहेको छ। कृषि क्षेत्रको उत्पादनमा कोशीको हिस्सा सबैभन्दा बढी २१.५६ प्रतिशत रहेको छ। उद्योग क्षेत्रको उत्पादनमा बागमती प्रदेशको हिस्सा सबैभन्दा बढी ३१.४१ प्रतिशत रहेको छ भने कर्णाली प्रदेशको हिस्सा सबैभन्दा कम ३.१९ प्रतिशत रहेको छ। सेवा क्षेत्रको उत्पादनमा बागमती प्रदेशको हिस्सा सबैभन्दा बढी ४४.७५ प्रतिशत रहेको छ भने कर्णाली प्रदेशको हिस्सा सबैभन्दा कम ४.१३ प्रतिशत रहेको छ।

तालिका २.१ : प्रादेशिक आर्थिक परिसूचकहरू

(आर्थिक वर्ष २०८०/८१)

आर्थिक परिसूचक/प्रदेश	कोशी	मधेस	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम	नेपाल
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्य, रु. अर्बमा)	९०३.०५	७४८.३७	२०७४.४२	५१६.७०	८१४.०३	२४३.९९	४०४.२९	५७०४.८५
राष्ट्रिय उत्पादनमा अंश (प्रतिशत)	१५.८४	१३.१२	३६.३६	९.०६	१४.२७	४.२८	७.०९	१००.००
आर्थिक वृद्धिदर (उपभोक्ता मूल्यमा)(प्रतिशत)	३.५१	३.७८	३.९६	४.५५	४.०५	३.३९	३.४१	३.८७
कृषि क्षेत्रमा प्रदेशको अंश (प्रतिशत)	२१.५६	१९.१६	१७.१२	९.६८	१७.५४	५.२४	९.७१	१००.००
उद्योग क्षेत्रमा प्रदेशको अंश (प्रतिशत)	१९.८८	१०.९७	३१.४१	१२.१५	१५.४८	३.१९	६.९१	१००.००
सेवा क्षेत्रमा प्रदेशको अंश (प्रतिशत)	१२.८१	११.२५	४४.७५	८.१९	१२.७५	४.१३	६.१२	१००.००
कुल गार्हस्थ उत्पादनमा क्षेत्रगत योगदान (प्रतिशत)								
कृषि क्षेत्र	३२.८०	३५.१९	११.३५	२५.७२	२९.६३	२९.५१	३३.००	२४.०९
उद्योग क्षेत्र	१६.३२	१०.८८	११.२४	१७.४४	१४.११	९.७०	१२.६८	१३.०१
सेवा क्षेत्र	५०.८८	५३.९४	७७.४२	५६.८४	५६.२६	६०.७९	५४.३१	६२.९०

स्रोत : राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय

प्रादेशिक चुनौती

- यस प्रदेशमा रहेका नदीनालाहरूमा विषेशगरी वर्षातको समयमा आउने बाढी तथा पहाडी क्षेत्रमा पहिरो जाने जस्ता प्राकृतिक विपत्तिबाट ठुलो धनजनको क्षति हुने भएकोले यस्ता प्राकृतिक प्रकोपबाट क्षति न्यूनीकरण गर्नुका साथै यसको रोकथाम तथा व्यवस्थापन गर्नु ।

- भारतसँगको खुला सिमानाका कारण अवैध रुपमा हुने चोरी पैठारीका कारण नेपालमा नै उत्पादन हुने वस्तुहरूको बिक्री वितरणमा कमी आउनुका साथै राजश्व संकलनमा समेत समेत बाधा पुग्ने हुनाले अवैध चोरी निकासी नियन्त्रण गर्नु ।

- जलवायु परिवर्तनका संकेत स्वरुप देखिएका अतिवृष्टि, अनावृष्टि र अल्पवृष्टि जस्ता समस्याहरूका कारणले यस क्षेत्रका किसानहरूले समयमा नै बाली लगाउन नपाउने, लगाएको बाली नष्ट गर्ने तथा विभिन्न समयमा पशुपन्छीमा महामारीक रुपमा फैलने रोगका कारण किसानलाई ठुलो आर्थिक क्षति हुने हुँदा बाली तथा पशुपन्छीको बीमा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गरी किसानलाई राहत उपलब्ध गराउनु ।

- वर्तमान समयमा यस क्षेत्रका उद्योगहरूमा विद्युत आपूर्ति अनियमित भई उद्योगहरूले उत्पादन कटौती गरिरहेको सन्दर्भमा उद्योगहरूमा विद्युत आपूर्ति नियमित गर्नु ।

- यस प्रदेशमा तीव्र गतिमा निर्माण कार्य भईरहेका सडक सञ्जाल आयोजनाहरूको कार्य गुणस्तरीयता कायम गरी समयमै कार्य सम्पन्न गर्दै जनतामा पूर्वाधारहरू प्रति अपनत्वको भाव सिर्जना हुने वातावरण तयार गर्नु । साथै राष्ट्रिय गौरव, प्रदेश गौरव लगायत कतिपय ठुला परियोजनाहरूको मुआव्जा वितरणलाई वैज्ञानिक र यर्थाथमुखी बनाउँदै निमार्णधीन परियोजनाहरूमा स्थानीय जन सहभागिता सुनिश्चित गर्नु ।

- कृषि, उद्योग, सेवा तथा पूर्वाधार क्षेत्रसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क प्रदायक निकाय, प्रतिष्ठान तथा संघ-संस्थाहरूमा सम्बन्धित सूचना तथा तथ्याङ्कको व्यवस्थित अभिलेख नहुँदा तथ्याङ्क प्राप्तिमा कठिनाई हुनुका साथै प्राप्त भएका तथ्याङ्क, सूचना तथा विवरण पूर्णरुपमा विश्वसनीय बनाई तथ्यमा आधारित यथार्थपरक, व्यवहारिक र कार्यान्वयनयोग्य नीति निर्माण गर्नु ।

- नेपाली श्रमशक्ति वैदेशिक रोजगारमा जाने क्रम यथावत रहेकाले देश भित्रका उद्योगहरूमा दक्ष तथा अदक्ष जनशक्तिको आपूर्तिलाई टिकाई राख्नुका साथै अदक्ष कामदारलाई दक्ष बनाई स्वदेशी श्रमिकलाई अवसर प्रदान गरी विदेशी श्रमिक माथिको निर्भरता घटाउनु ।

- आन्तरिक लगानीका स्रोत तथा क्षमता सीमित रहेको सन्दर्भमा प्रदेशको समृद्धि र विकासको लागि स्वदेशी तथा विदेशी लगानी आकर्षित गर्नु ।

- हिमाल, पहाड र तराई क्षेत्र सहितको प्रदेश भएकाले जटिल भौगलिक बनोटको अवस्थितिका कारण पर्याप्त लगानी भित्र्याई यस क्षेत्रमा रहेका आर्थिक सम्भावनाहरूबाट लाभ हासिल गर्दै प्रदेशको सन्तुलित रुपमा विकास गर्नु ।

- आवधिक योजनाले निर्दिष्ट गरेका आर्थिक विकासको रणनीतिक लक्ष्य अनुरुप हुने गरी वार्षिक बजेटमा पर्याप्त रकम विनियोजन गर्दै क्षेत्रगत प्राथमिकतालाई निरन्तरता प्रदान गरी आवधिक योजनाको लक्ष्य हासिल गर्नु ।

प्रादेशिक क्षमता तथा सम्भावना

- कोशी प्रदेश भारत र चीन दुवै देशसँग सीमाना जोडिनुको साथै यहाँ रहेका कोशी तथा मेची राजमार्गले दुवै छिमेकी मुलुकसम्मको पहुँच सहज बनाएकोले उद्योग तथा कलकारखानाहरू स्थापना गर्न विदेशी लगानी आकर्षित गरी व्यापारिक कारोबार वृद्धि गर्न तुलनात्मक रुपमा सहज रहेको ।
- कोशी प्रदेशमा भएका हिमश्रृंखला, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्ष, छोटो दुरी मै विविधता झल्कने जलवायु र पर्याप्त जैविक विविधता का साथमा सुविधा सम्पन्न होटल तथा क्यासिनोहरूले मनोरञ्जन, पर्वतारोहण तथा साहसिक क्षेत्रमा रमाउने विश्वका पर्यटकलाई आकर्षित गरी विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सकिने ।
- यस प्रदेशमा धार्मिक महत्वका हलेसी महादेव, धर्तीको पहिलो तीर्थ मानिने बराह क्षेत्र, पाथिभरा देवी लगायतका अनगिन्ती मठ मन्दिर, धार्मिक तथा ऐतिहासिक क्षेत्र रहेकाले पर्यटन पूर्वाधारमा लगानी गरी ठुलो संख्यामा हिन्दु तथा बौद्धमार्गीहरूको बसोवास रहेका भारतका आसाम, मेघालय, पश्चिम बंगाल लगायतका अन्य क्षेत्रबाट धार्मिक पर्यटकलाई भित्र्याउन सकिने ।
- कोशी प्रदेश विद्युत उत्पादनका लागि सबैभन्दा बढी क्षमता भएको प्रदेश हो । जलविद्युत आयोजनाहरूको निमार्णबाट रोजगारी सिर्जना, उर्जाको आपूर्ति, आम्दानीमा वृद्धि तथा निर्यातवाट विदेशी मुद्राको आर्जन गर्न सकिने ।

- यस क्षेत्रमा खाद्यान्न, फलफूल, तरकारी र केही नगदे बाली जस्तै चिया, अलैंचीको उत्पादन गर्न पूर्वाधार क्षेत्रको विकास, लगानी विस्तार, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग, सामुहिक खेती प्रणालीको अवलम्बन गरी कृषि क्षेत्रको व्यवसायीकरण गर्न र बजारको सुनिश्चितता गर्न सकेमा कृषिजन्य उत्पादनको आयात प्रतिस्थापन तथा कृषि उपज निर्यात समेत गर्न सकिने ।
- यस क्षेत्रमा किवी, एभोकाडो, ड्रागन फ्रुटजस्ता फलफूल उत्पादनको उच्च सम्भावना रहकोले किसानहरूलाई व्यावसायिक सिप तथा तालिम प्रदान गरी उत्पादकत्व बढाइ किसानको आय आर्जन बढाउनुका साथै विदेश निर्यात गर्न सकिने देखिन्छ ।
- यस प्रदेशका अधिकांश जिल्लाहरूमा यातायात सहज भएकाले पहाडी र हिमाली भेगमा उत्पादन हुने चिज, छुर्पि, पनिर लगायतका दुग्धजन्य पदार्थको उत्पादन गर्ने उद्योगको स्थापना गर्न सके बजारको विस्तार

हुनुका साथै यस क्षेत्रका वनबाट जडिबुटिहरूको पहिचान गरी जडिबुटिमा आधारित उद्योग, कलकारखाना स्थापना गरी रोजगारी सिर्जना गर्न सकिने ।

- यस प्रदेशमा कृषि बाली तथा पशुधन बीमा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्न सके व्यावसायिक कृषि तथा पशुपालन व्यवसायमा विद्यमान रहेको जोखिम न्यूनीकरण भई यस क्षेत्रमा आकर्षण बढ्न सक्ने ।
- यस प्रदेशमा अवस्थित निरन्तर रुपमा जल प्रवाह हुनसक्ने ठुला नदीनालाहरूको आसपासमा जलासय निर्माण गरी सिँचाइ क्षेत्रको विस्तारका साथै जल यातायात, माछापालन, जल पर्यटन/मनोरञ्जन आदिको विकास गर्दै बहुआयामिक फाइदा लिन सकिने ।
- मुलुककै औद्योगिक क्षेत्रको उत्पादनमा कोशी प्रदेशको उद्योग क्षेत्रको योगदान दोस्रो स्थानमा रहेको सन्दर्भमा सुनसरी-मोरङ करिडोरमा भएका उद्योगहरू पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन गर्न सकेमा औद्योगिक उत्पादनले आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात व्यापार प्रवर्द्धनमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउन सक्ने ।

परिच्छेद ३ : कृषि क्षेत्र

३.१ कृषि उपजले ढाकेको भू-क्षेत्र

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशमा समग्र कृषि बालीले ढाकेको क्षेत्रफल १.५५ प्रतिशतले घटेर १० लाख ३९ हजार ७ सय ६० हेक्टर कायम भएको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा १.३४ प्रतिशतले बढेर १० लाख ५६ हजार १ सय ३८ हेक्टर भएको थियो । कोशी प्रदेशमा समग्र कृषि उपजले ढाकेको क्षेत्रफलमध्ये खाद्य तथा नगदे बालीले ढाकेको क्षेत्रफलको हिस्सा ८७.९२ प्रतिशत, तरकारी बालीको हिस्सा ५.११ प्रतिशत, फलफूलको हिस्सा २.८७ प्रतिशत, मसला बालीको हिस्सा २.६४ प्रतिशत र चिया तथा कफीको हिस्सा १.४२ प्रतिशत रहेको छ । कृषि उपजले ढोकेको कुल क्षेत्रफलमा धान, मकै, गहुँ, कोदो, जौ र फापर बालीले ढाकेको क्षेत्रफलको हिस्सा ७२.१४ प्रतिशत रहेको छ । अन्य बालीले ढाकेको क्षेत्रफल अन्तर्गत जौं, फापर, उखु, सनपाट, सुर्ती, भटमास, तेलहन र दलहन बालीहरू पर्दछन ।

चार्ट ३.१ : पछिल्लो तीन वर्षमा प्रमुख कृषि उपजले ढाकेको भू-क्षेत्र

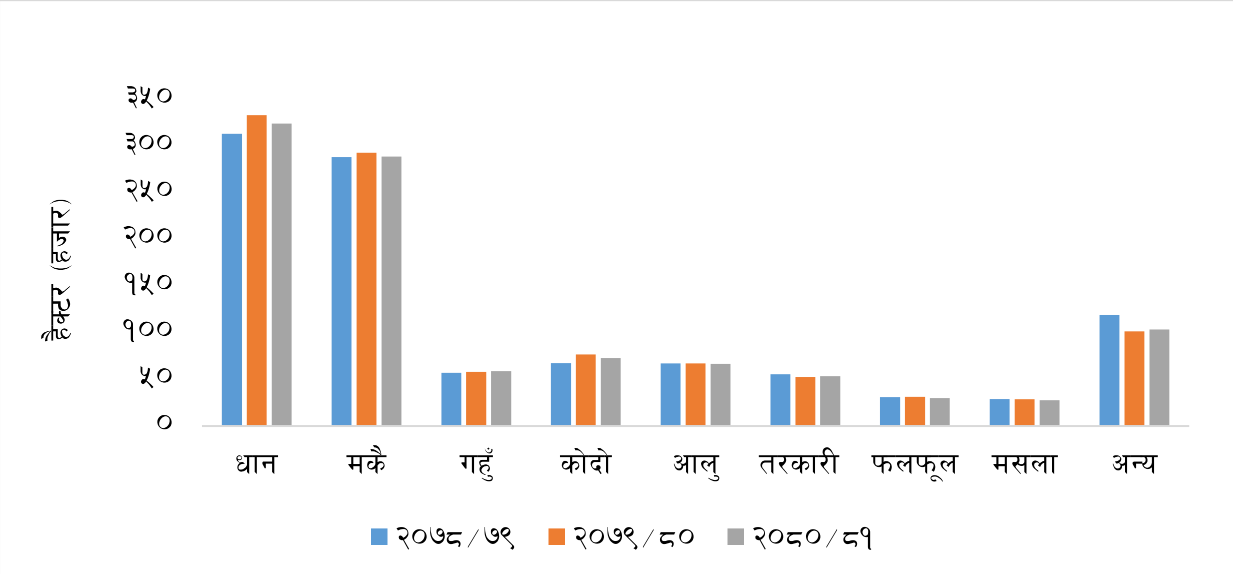

स्रोत: अध्ययन क्षेत्रका कृषि ज्ञान केन्द्र

३.१.१ खाद्य तथा अन्य बाली

अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यस प्रदेशमा खाद्य तथा अन्य बालीले ढाकेको कुल क्षेत्रफल १.५६ प्रतिशतले घटेर ९ लाख १४ हजार ५ सय ६५ हेक्टर कायम भएको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो क्षेत्रफल १.८६ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा धान, मकै र कोदो बालीले ढाकेको क्षेत्रफल क्रमश: २.४७, १.३५ र ५.०९ प्रतिशतले घटेको छ भने गहुँ, जौ र फापर बालीले ढाकेको क्षेत्रफल क्रमश : १.१०, ८.९२, र ७.८९ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा धान बालीले ढाकेको क्षेत्रफल ०.१७ प्रतिशतले घटेको थियो भने मकै, गहुँ, कोदो, जौ र फापर बालीले ढाकेको क्षेत्रफल क्रमश: १.६६, १.३९, १३.८७, १.३६ र १८.०९ प्रतिशतले बढेको थियो ।

समीक्षा वर्षमा खाद्य, नगदे तथा अन्य बालीले ढाकेको क्षेत्रफलमध्ये धान बालीको अंश सबैभन्दा बढी ३५.४७ प्रतिशत, मकै बालीको अंश ३१.५८ प्रतिशत, कोदो बालीको अंश ७.९७ प्रतिशत, आलुको ७.२८ प्रतिशत र गहुँ बालीको अंश ६.४१ प्रतिशत रहेको छ । समीक्षा वर्षमा यस प्रदेशमा खाद्य, नगदे तथा अन्य बालीले ढाकेको क्षेत्रफलमध्ये झापा जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा बढी १९.७७ प्रतिशत र ताप्लेजुङ जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा कम ३.०२ प्रतिशत रहेको छ । अन्य खाद्य बालीहरूले ढाकेको क्षेत्रफल अन्तर्गत सनपाट, उखु, भटमास, फापर, जौँ र सुर्ती बालीहरू समेटिएका छन् ।

तालिका ३.१ : कोशी प्रदेशमा खाद्य बालीहरूले ढाकेको क्षेत्रफलको अवस्था

बाली	क्षेत्रफल (हे.)			बृद्धिदर		ढाकेको क्षेत्रफलको हिस्सा आ.व. २०८०/८१
	आ.व. २०७८/७९	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	
धान	३३३१८५	३३२६१८	३२४४०१	-०.१७	-२.४७	३५.४७
मकै	२८८०१२	२९२८०५	२८८८६२	१.६६	-१.३५	३१.५८
कोदो	६७४८३	७६८४५	७२९३६	१३.८७	-५.०९	७.९७
आलु	६७१४४	६६८५८	६६६१०	-०.४३	-०.३७	७.२८
गहुँ	५७२०१	५७९९५	५८६३५	१.३९	१.१०	६.४१
तेलहन	४२१२०	४३३६४	४३३५१	२.९५	-०.०३	४.७४
दलहन	३५३७८	३६३७९	३७६९२	२.८३	३.६१	४.१२
अन्य	२१५६८	२२१६३	२२०७८	२.७६	-०.३८	२.४१
जम्मा	**९१२०९१**	**९२९०२७**	**९१४५६५**	**१.८६**	**-१.५६**	**१००.००**

स्रोतः अध्ययन क्षेत्रका कृषि ज्ञान केन्द्र

३.१.२ तरकारी

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा समीक्षा आर्थिक वर्षमा तरकारी बालीले ढाकेको क्षेत्रफल १.२ प्रतिशतले बढेर ५३ हजार १ सय ३५ हेक्टर कायम भएको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा उक्त बालीले ढाकेको क्षेत्रफल ५.३७ प्रतिशतले घटेको थियो । समीक्षा आर्थिक वर्षमा यस प्रदेशमा तरकारी बालीले ढाकेको कुल क्षेत्रफलमध्ये सबैभन्दा बढी क्षेत्रफल झापा जिल्लामा २०.२१ प्रतिशत र सबैभन्दा कम क्षेत्रफल सोलुखुम्बु जिल्लामा १.२ प्रतिशत रहेको छ ।

३.१.३ फलफूल

अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा समीक्षा आर्थिक वर्षमा समग्र फलफूल बालीले ढाकेको क्षेत्रफल ५.०६ प्रतिशतले घटेर २९ हजार ८ सय २१ हेक्टर कायम भएको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा उक्त क्षेत्रफल १.२४ प्रतिशतले बढेको थियो । समीक्षा आर्थिक वर्षमा यस प्रदेशमा फलफूल बालीले ढाकेको कुल क्षेत्रफलमध्ये सबैभन्दा बढी क्षेत्रफल झापा जिल्लामा २२.८२ प्रतिशत र सबैभन्दा कम क्षेत्रफल ओखलढुङ्गा जिल्लामा १.५९ प्रतिशत रहेको छ ।

३.१.४ मसला बाली

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा समीक्षा आर्थिक वर्षमा मसला बालीले ढाकेको कुल क्षेत्रफल ३.७५ प्रतिशतले घटेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा उक्त क्षेत्रफल १.६ प्रतिशतले घटेको थियो । समीक्षा आर्थिक वर्षमा यस प्रदेशमा मसला बालीले ढाकेको कुल क्षेत्रफलमध्ये सबैभन्दा बढी क्षेत्रफल इलाम जिल्लामा १६.८३ प्रतिशत र सबैभन्दा कम क्षेत्रफल ओखलढुङ्गा जिल्लामा ०.७५ प्रतिशत रहेको छ ।

तालिका ३.२ : कृषि बालीले ढाकेको जिल्लागत भू-क्षेत्र (आ.व. २०८०/०८१)

बाली	खाद्य, नगदे तथा अन्य बाली		तरकारी तथा बागवानी		फलफूल		मसला	
जिल्ला	क्षेत्रफल (हेक्टर)	जिल्लागत हिस्सा	क्षेत्रफल (हेक्टर)	जिल्लागत हिस्सा	क्षेत्रफल (हेक्टर)	जिल्लागत हिस्सा	क्षेत्रफल (हेक्टर)	जिल्लागत हिस्सा
झापा	१८०७९१	१९.७७	१०७४०	२०.२१	६८०६.५	२२.८२	८८२.१	३.२१
मोरङ	१५४२३८	१६.८६	१०१४९	१९.१०	४५०९	१५.१२	२६७०	९.७३
सुनसरी	१०३०८१	११.२७	८१५३	१५.३४	२५६०	८.५८	१५५३	५.६६
खोटाङ	७९६३७	८.७१	१५६९.५	२.९५	३१५१.५	१०.५७	१७७७	६.४७
इलाम	६०८४६	६.६५	३६०९	६.७९	६०५	२.०३	४६२०	१६.८३
भोजपुर	५५१२८	६.०३	२०६४.६	३.८९	२३८१	७.९८	१०४७	३.८१
उदयपुर	४९४००	५.४०	१४४१	२.७१	९७३.८१	३.२७	८१३.५	२.९६
पाँचथर	४०५५७	४.४३	२४२४	४.५६	२१४३.५	७.१९	४३६८.५	१५.९१
संखुवासभा	३६१७३	३.९६	१८१८	३.४२	१०३९.५	३.४९	२७०२	९.८४
धनकुटा	३३७७७	३.६९	५९९७	११.२९	१७११.८९	५.७४	८४९	३.०९
ओखलढुङ्गा	३१७३२	३.४७	१७४५.५	३.२९	४७४	१.५९	२०५	०.७५
सोलुखुम्बु	३१६१६	३.४६	६३९.७५	१.२०	५३८.६	१.८१	३५७	१.३०
तेह्रथुम	२९९९४	३.२८	१६७९	३.१६	१४०१.५	४.७०	९९५.५	३.६३
ताप्लेजुङ	२७५९४	३.०२	११०५.९	२.०८	१५२६	५.१२	४६१०.१	१६.७९

स्रोत: अध्ययन क्षेत्रका कृषि ज्ञान केन्द्र

३.२ कृषि उत्पादन

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा समीक्षा आर्थिक वर्षमा यस प्रदेशमा समग्र कृषि बालीको उत्पादन १.१३ प्रतिशतले बढेर ५३ लाख १० हजार ७ सय ३ मेट्रिक टन पुगेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा उक्त बालीहरूको उत्पादन २.८२ प्रतिशतले बढेको थियो । विशेष गरी धान, तरकारी, दलहन तथा तेलहनको उत्पादन बढेकाले कोशी प्रदेशको समग्र कृषि बालीको उत्पादन बढेको देखिन्छ ।

पछिल्लो पाँच वर्षमा कोशी प्रदेशमा औसतमा धानको उत्पादन ३.०८ प्रतिशत, मकैको उत्पादन १.९१ प्रतिशत, कोदोको उत्पादन २.९२ प्रतिशत र आलुको उत्पादन २.१५ प्रतिशतले बढेको छ भने गहुँको उत्पादन ४.०३ प्रतिशतले घटेको छ ।

चार्ट ३.२ : प्रमुख कृषि बालीको पछिल्लो पाँच वर्षको उत्पादन वृद्धिदर

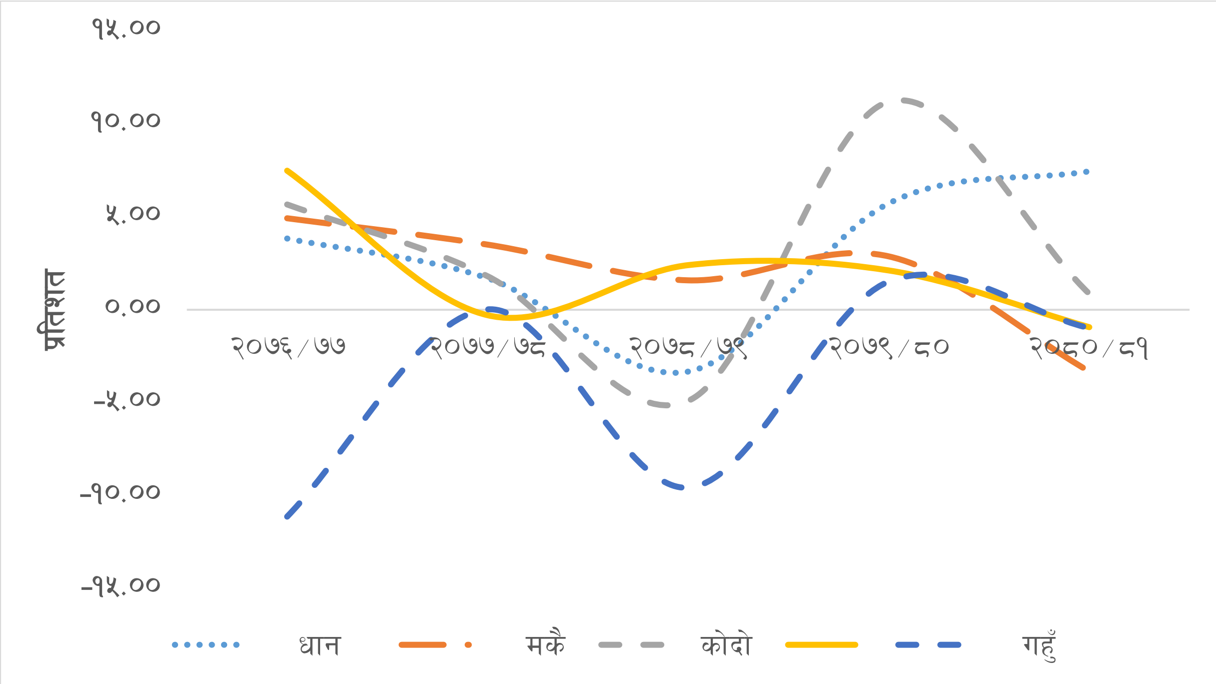

स्रोत: अध्ययन क्षेत्रका कृषि ज्ञान केन्द्र

३.२.१ खाद्य, नगदे तथा अन्य बाली

गत वर्षको तुलनामा समीक्षा आर्थिक वर्षमा खाद्य, नगदे तथा अन्य बालीको उत्पादन १.४८ प्रतिशतले बढेर ४० लाख ५७ हजार २ सय ७६ मेट्रिक टन पुगेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा उक्त बालीहरूको उत्पादन ३.६१ प्रतिशतले बढेको थियो ।

समीक्षा वर्षमा धान, कोदोको उत्पादन क्रमश: ७.४५ र ०.८६ प्रतिशतले बढेको छ भने मकै, गहुँ, जौ, फापर र आलुको उत्पादन क्रमश: ३.३२ , ०.९९, ६.८३, ०.०८ र ०.९४ प्रतिशतले घटेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा धान उत्पादन ५.७२ प्रतिशत, गहुँ उत्पादन १.५२ प्रतिशत मकैको उत्पादन २.८७ प्रतिशत, कोदोको उत्पादन ११.१९, फापरको उत्पादन ३४.८२ प्रतिशत र आलुको उत्पादन २.१२ प्रतिशतल बढेको थियो भने जौं उत्पादन २.०८ प्रतिशतले घटेको थियो ।

समीक्षा आर्थिक वर्षमा यस प्रदेशमा प्रमुख खाद्य तथा अन्य बालीको उत्पादनमध्ये धान उत्पादनको अंश सबैभन्दा बढी ३५.३८ प्रतिशत रहेको छ भने मकै उत्पादनको अंश २२.५६ प्रतिशत, कोदो उत्पादनको अंश २.६१ प्रतिशत, आलु उत्पादनको अंश २४.७५ प्रतिशत, गहुँ उत्पादनको अंश ३.६५ प्रतिशत रहेको छ । समीक्षा वर्षमा खाद्य तथा अन्य बालीको उत्पादनमा जिल्लागत योगदानको आधारमा सबैभन्दा बढी झापा जिल्लाको २३.३३ प्रतिशत र सबैभन्दा कम ओखलढुङ्गा जिल्लाको १.८७ प्रतिशत योगदान रहेको छ ।

तालिका ३.३ : कोशी प्रदेशमा खाद्य, नगदे तथा अन्य बालीको उत्पादन अवस्था, उत्पादनमा हिस्सा र उत्पादकत्व

बाली	बालीले ढाकेको भुक्षेत्र हेक्टर	उत्पादन(मे.टन)		वृद्धिदर		उत्पादनमा हिस्सा	उत्पादकत्व
	२०८०/८१	२०७९/८०	२०८०/८१	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८०/८१	
धान	३२४४०१	१३३६०५८	१४३५५७८	५.७२	७.४५	३५.३८	४.४३
मकै	२८८८६२	९४६८८२	९१५४५६	२.८७	-३.३२	२२.५६	३.१७
कोदो	७२९३६	१०४९६७	१०५८६५	११.१९	०.८६	२.६१	१.४५
आलु	६६६०९.६	१०१३६४०	१००४१३२	२.१२	-०.९४	२४.७५	१५.०७
गहुँ	५८६३५	१४९५६८	१४८०९१	१.५२	-०.९९	३.६५	२.५३
तेलहन	४३३५१	५२८३७.७	५३८७६	४.३२	१.९७	१.३३	१.२४
दलहन	३७६९२	४३६५७.१	४४७९२	५.४०	२.६०	१.१०	१.१९
अन्य	२२०७९	३५०६३५	३४९४८४	०.६१	-०.३३	८.६१	१५.८३
कुल	**९१४५६५.६**	**३९९८२४४**	**४०५७२७६**	**३.६१**	**१.४८**	**१००.००**	**४.४४**

स्रोतः अध्ययन क्षेत्रका कृषि ज्ञान केन्द्र

३.२.२ तरकारी

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा समीक्षा आर्थिक वर्षमा कोशी प्रदेशमा तरकारी बालीको उत्पादन १.९८ प्रतिशतले बढेर ८ लाख ३० हजार २५ मेट्रिक टन पुगेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा यस्तो उत्पादन ०.५५ प्रतिशतले बढेको थियो । समीक्षा आर्थिक वर्षमा तरकारी तथा बागवानीसँग सम्बन्धि समग्र उत्पादनमा सबैभन्दा बढी झापा जिल्लाको २३.८७ प्रतिशत र सबैभन्दा कम सोलुखुम्बु जिल्लाको १ प्रतिशत योगदान रहेको छ ।

३.२.३ फलफूल

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा समीक्षा आर्थिक वर्षमा यस प्रदेशमा फलफूलको समग्र उत्पादन ०.९४ प्रतिशतले घटेर २ लाख ४१ हजार ७ सय २४ मेट्रिक टन कायम भएको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा यस्तो उत्पादन ०.६५ प्रतिशतले घटेको थियो । समीक्षा वर्षमा केराको उत्पादन १.२९ प्रतिशत र अन्य फलफूल ०.७२ प्रतिशतले बढेको छ भने सुन्तलाको उत्पादन ७.५९ प्रतिशत, स्याउको उत्पादन १९.७६ प्रतिशत र आँपको उत्पादन ०.५६ प्रतिशतले घटेको छ। समीक्षा आर्थिक वर्षमा फलफूल उत्पादनमा जिल्लागत योगदानको आधारमा झापा जिल्लामा सबैभन्दा बढी २८.१६ प्रतिशत रहेको छ भने सोलुखुम्बु जिल्लाको सबैभन्दा कम ०.७१ प्रतिशत योगदान रहेको छ ।

३.२.४ मसला बाली

समीक्षा आर्थिक वर्षमा अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा मसला बालीको उत्पादन ८.०३ प्रतिशतले घटेर १ लाख ५७ हजार ४७ मेट्रिक टन कायम भएको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा सोही अवधीमा मसला बालीको उत्पादन ०.४५ प्रतिशतले घटेको थियो । समीक्षा वर्षमा बेसार, लसुन र अलैँचीको उत्पादन क्रमशः ५.५३ प्रतिशत, ३.५१ प्रतिशत र १.१९ प्रतिशतले बढेको छ भने अदुवा, अन्य मसला र प्याजको उत्पादन क्रमशः १२.४८ प्रतिशत, ६.७६ प्रतिशत र ०.०४ प्रतिशतले घटेको छ । समीक्षा वर्षमा मसला बाली उत्पादनमा जिल्लागत योगदानका आधारमा

इलाम जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा बढी २६.२२ प्रतिशत र ओखलढुङ्गा जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा कम १.२८ प्रतिशत रहेको छ ।

तालिका ३.४ : कृषि बालीको जिल्लागत उत्पादन अवस्था (आ.व. २०८०/०८१)

बाली	खाद्य, नगदे तथा अन्य बाली		तरकारी तथा बगवानी		फलफूल		मसला	
जिल्ला	उत्पादन (मे.टन)	जिल्लागत हिस्सा	उत्पादन (मे.टन)	जिल्लागत हिस्सा	उत्पादन (मे.टन)	जिल्लागत हिस्सा	उत्पादन (मे.टन)	जिल्लागत हिस्सा
झापा	९४६४४७	२३.३३	१९८१६२	२३.८७	६८०७६	२८.१६	१२०५८.९	७.६८
मोरङ	७६७१५५	१८.९१	१५२६७२	१८.३९	५१९५४	२१.४९	२२३५८.६	१४.२४
सुनसरी	५९८८०१	१४.७६	१०५१५२	१२.६७	१८५८६	७.६९	१४३९०	९.१६
इलाम	३२२९१६	७.९६	५६५२१.६	६.८१	४८००.४	१.९९	४११८५.१	२६.२२
सोलुखुम्बु	२१३२६९	५.२६	८३३८.६६	१.००	१७१३.१	०.७१	२१३१.६५	१.३६
भोजपुर	१९७६९७	४.८७	२७३६३	३.३०	१४८०८	६.१३	३८३१	२.४४
खोटाङ	१९७०४६	४.८६	१३८९४	१.६७	१२१७५	५.०४	३६९८	२.३५
उदयपुर	१५१४९०	३.७३	१९१११.७	२.३०	९६१०.४९	३.९८	१६२४१.६	१०.३४
ताप्लेजुङ	१४०२१०	३.४६	१३४९४.४	१.६३	१०९११.९	४.५१	८६३९.७	५.५०
संखुवासभा	१२०६६९	२.९७	१९३७६	२.३३	५५९९	२.३२	४४६०	२.८४
धनकुटा	१२३०९७	३.०३	१३७५४७	१६.५७	१०३३१	४.२७	७०३२.४	४.४८
तेह्रथुम	११९१७०	२.९४	२८७७८	३.४७	९४८०.२	३.९२	४६८३.७	२.९८
पाँचथर	८३५२५	२.०६	२८६०४	३.४५	२१८४९	९.०४	१४३२२	९.१२
ओखलढुङ्गा	७५७८५	१.८७	२१०१०	२.५३	१८३०	०.७६	२०१४	१.२८

स्रोतः अध्ययन क्षेत्रका कृषि ज्ञान केन्द्र

३.२.५ चिया तथा कफी

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा समीक्षा आर्थिक वर्षमा चियाको उत्पादन ०.०१ प्रतिशतले वृद्धि भई २३ हजार ८ सय ५९ मेट्रिक टन पुगेको छ। अघिल्लो वर्षको सोहि अवधिमा चियाको उत्पादन १२.५५ प्रतिशतले बढेको थियो । यस प्रदेशमा अवस्थीत कुल १४ वटा जिल्ला मध्ये चिया उप्पादन हुने प्रमुख जिल्लाहरू क्रमशः झापा, इलाम, धनकुटा, पाँचथर र मोरङ रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यस प्रदेशको कुल चिया उत्पादनमध्ये ९७.३६ प्रतिशत झापा र इलाम जिल्लामा मात्र उत्पादन भएको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा समीक्षा आर्थिक वर्षमा कफी उत्पादन १.२३ प्रतिशतले बढेर २ सय ८० मेट्रिक टन पुगेको छ भने अघिल्लो आर्थिक वर्ष ६.०६ प्रतिशतले बढेको थियो । कोशी प्रदेशमा कफी उत्पादनमा इलाम जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा बढी ६३.२४ प्रतिशत रहेको छ ।

३.२.६ मह

समीक्षा आर्थिक वर्षमा कोशी प्रदेशमा कुल ४ सय ९५ मेट्रिक टन मह उत्पादन भएको छ जुन अघिल्लो वर्षको तुलनामा ०.२८ प्रतिशत बढी हो । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा यस्तो उत्पादन ८९.२४ प्रतिशतले बढेर

४ सय ९३ मेट्रक टन रहेको थियो । समीक्षा वर्षमा मह उत्पादनमा जिल्लागत योगदानको आधारमा मोरङ जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा बढी ७३ प्रतिशत रहेको छ ।

३.३ पशुपन्छी, माछा तथा वनजन्य उत्पादन

३.३.१ पशुजन्य उत्पादन

तालिका ३.५ : माछा र पशुजन्य उत्पादनको अवस्था			
उत्पादन	**२०७९/८०**	**२०८०/८१**	**वृद्धिदर**
दूध (हजार लि.)	५,०९,७५८	६,११,३६८	१९.९३
मासु (मे.ट)	७६,०४१	७७,७९३	२.३०
अण्डा (लाख)	१,४८,४८२	१,४५,९२०	-१.७३
ऊन उत्पादन(मे.ट)	२९,०१५	२७,१४९	-६.४३
माछा उत्पादन (मे.ट.)	९,२०५	९,३१६	१.२१

स्रोत : अध्ययन क्षेत्रका भेटनरी अस्पताल तथा पशुसेवा विज्ञ केन्द्र

आर्थिक वर्ष २०७९/०८० को तुलनामा समीक्षा अवधिमा दुधको उत्पादन १९.९३ प्रतिशत, मासुको उत्पादन २.३ प्रतिशत बढेको छ भने अण्डाको उत्पादन १.७३ प्रतिशतले घटेको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षमा दुधको उत्पादन ८.४ प्रतिशत, मासुको उत्पादन ६.४ प्रतिशत तथा अण्डाको उत्पादन २.५ प्रतिशतले घटेको थियो । समीक्षा आर्थिक वर्षमा दुधको उत्पादनमा झापा जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा बढी २९.०१ प्रतिशत रहेको छ भने सोलुखुम्बु जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा कम ०.४० प्रतिशत रहेको छ । मासु उत्पादनमा मोरङ जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा बढी १६.१६ प्रतिशत रहेको छ भने ताप्लेजुङ जिलाको हिस्सा सबैभन्दा कम २.५१ प्रतिशत रहेको छ। अण्डा उत्पादनमा मोरङ जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा बढी ३२.३३ प्रतिशत रहेको छ भने ओखलढुङ्गा जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा कम ०.८० प्रतिशत रहेको छ ।

३.३.२ ऊन उत्पादन

समीक्षा आर्थिक वर्षमा ऊनको उत्पादन ६.४३ प्रतिशतले घटेर २७ हजार १ सय ४९ मेट्रिक टन कायम भएको छ । सोही उत्पादन अघिल्लो आर्थिक वर्षमा १.०३ प्रतिशतले वृद्धि भई २९ हजार १५ मेट्रिक टन भएको थियो । कोशी प्रदेशमा उन उत्पादनमा खोटाङ जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा बढी २०.६३ प्रतिशत रहेको छ भने धनकुटा जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा कम २.३ प्रतिशत रहेको छ ।

३.३.२ माछा उत्पादन

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा समीक्षा आर्थिक वर्षमा माछाको उत्पादन १.२१ प्रतिशतले वृद्धि भई ९ हजार ३ सय १६ मेट्रिक टन भएको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोहि अवधिमा ११.०९ प्रतिशतले बढेर ९ हजार २ सय ५ मेट्रिक टन भएको थियो। समीक्षा आर्थिक वर्षमा जिल्लागत योगदानको आधारमा मोरङमा सबैभन्दा बढी ४०.८ प्रतिशत रहेको छ भने संखवासभा र भोजपुर जिल्लामा माछाको उत्पादन सुन्य रहेको देखिन्छ।

३.३.३ वनजन्य उत्पादन

अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा समीक्षा आर्थिक वर्षमा काठको उत्पादन १५.२९ प्रतिशतले वृद्धि भई २ करोड ६३ लाख ७२ हजार १ सय १० क्यूविक फिट पुगेको छ भने अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा २१.३४ प्रतिशतले बढेको थियो । कोशी प्रदेशमा काठको उत्पादनको अधारमा इलाम जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा बढी २१.९७ प्रतिशत छ भने सुनसरी जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा कम ०.७७ प्रतिशत रहेको छ ।

तालिका ३.६ : काठ उत्पादनको जिल्लागत अवस्था क्यूविक फिटमा

जिल्ला	आ.व ०७९/८०	आ.व ०८०/८१	जिल्लागत हिस्सा (%)	वृद्धिदर (%)
इलाम	५७,०५,४३२	५७,९३,२४६	२१.९७	१.५४
धनकुटा	३८,५१,९७३.६	३९,७०,६१५.८	१५.०६	३.०८
भोजपुर	२१,५९,११५	३०,८८,७००.९७	११.७१	४३.०५
पाँचथर	२०,३१,२५१.९८	२८,४६,६६१.१	१०.७९	४०.१४
तेह्रथुम	२५,६,५५१७.४	२६,४१,१८६.१९	१०.०२	२.९५
संखुवासभा	२६,३५,७८४	१७,५७,६१९.९३	६.६६	-३३.३२
ताप्लेजुङ	१४,५६,१९५.२	१६,८३,३६३	६.३८	१५.६०
खोटाङ	५,५१,७५१.३३	१४,७७,५११.५	५.६०	१६७.७९
मोरङ	७,७४,३३५.३१	१०,७७,९९२	४.०९	३९.२२
झापा	२,७३,६८३	५,१४,९५३	१.९५	८८.१६
उदयपुर	३,२७,२२५.०१	४,८४,४०२.९३	१.८४	४८.०३
सोलुखुम्बु	४,६५,९७०.४	४,६५,९७०.४	१.७७	०.००
ओखलढुङ्गा	१,५४,९४९.३३	३,६५,९५३	१.३९	१३६.१८
सुनसरी	१,८१,७५४.२	२,०३,९३४.३	०.७७	१२.२०

स्रोत: अध्ययन क्षेत्रका डिभिजन वन कार्यालय

आर्थिक वर्ष २०७९/०८० तुलनामा समीक्षा अवधिमा दाउराको उत्पादन ४३.९२ प्रतिशतले वृद्धि भई ६ हजार ९ सय ८७ चट्टा कायम भएको छ भने अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा ४४.५४ प्रतिशतले घटेको थियो । कोशी प्रदेशमा रहेका १४ जिल्लाहरूमा समीक्षा अवधिमा दाउरा उत्पादन भएका ९ जिल्लाहरूमध्ये भोजपुर जिल्लाको हिस्सा ३५.९२ प्रतिशत रहेको छ ।

समीक्षा अवधिमा औषधिजन्य वस्तुको उत्पादन ४.२७ प्रतिशतले घटेको छ भने अन्य उत्पादन २८३.३ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा औषधिजन्य वस्तु उत्पादन ९.९४ प्रतिशतले घटेको थियो भने अन्य उत्पादन ३६.२६ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो ।

३.४ सिँचाइ तथा मौसम

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशमा रहेको कुल ७ लाख ९० हजार ४ सय २० हेक्टर खेतीयोग्य जमिनमध्ये ८७.७३ प्रतिशत अर्थात् ६ लाख ९३ हजार ४ सय २६ हेक्टरमा खेती गरिएको देखिएको छ । कोशी प्रदेशमा गरिएको खेतीको क्षेत्रफलको आधारमा जिल्लागत हिस्सा हेर्दा मोरङ जिल्लाको सबैभन्दा बढी १५.५२ प्रतिशत रहेको छ भने ओखलढुङ्गा जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा कम २.४९ प्रतिशत रहेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को अन्त्यमा कोशी प्रदेशमा रहेको कुल खेतीयोग्य जमिनको ३७.३० प्रतिशत अर्थात २ लाख ९४ हजार ८ सय हेक्टर जमिनमा सिँचाइ सुविधा पुगेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको अन्त्यमा ३६.७४ प्रतिशतमा सिँचाइ सुविधा पुगेको थियो । कोशी प्रदेशमा रहेका जिल्लाहरूमध्ये खेती योग्य जमिनको क्षेत्रफलको आधारमा सुनसरी जिल्लामा सबैभन्दा बढी ८५.७६ प्रतिशत सिँचाइ सुविधा पुगेको छ भने खोटाङ जिल्लामा सबैभन्दा कम १.६२ प्रतिशत सिँचाइ सुविधा पुगेको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा समीक्षा वर्षमा कुल सिञ्चित क्षेत्रफल १.५२ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा यस्तो क्षेत्रफल ७.२८ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो ।

तालिका ३.७ : सिँचाइको जिल्लागत अवस्था

जिल्ला	कुल खेतीयोग्य क्षेत्रफल (हे.)	खेती गरिएको क्षेत्रफल (हे.)	कुल सिँचित क्षेत्रफल (हे.)	कुल खेतीयोग्य क्षेत्रफलको तुलनामा सिञ्चित क्षेत्रफल (%)
मोरङ	११६९५६	१०७५९९	७३५६९	६२.९०
झापा	९८७१६	९००००	५८६१३	५९.३८
सुनसरी	८१७५६	७४३५३	७०११२	८५.७६
इलाम	६९३००	६३१५०	८९१५	१२.८६
खोटाङ	६६५९४	५११६५.६६	१०७७	१.६२
भोजपुर	६२२९९	५६९३६	३८७३	६.२२
पाँचथर	६०२५७	४३१३१	१४११९	२३.४३
सोलुखुम्बु	४५३५८	४०६३१	८८३	१.९५
धनकुटा	४०७२३	३९८९५	६७३६	१६.५४
तेह्रथुम	३७२८२	३०४२८	७०८८	१९.०१
संखुवासभा	३१५९६	३०६००	१५४०३	४८.७५
उदयपुर	२८१६२.३	२५७९३.८	२१०१८	७४.६३
ताप्लेजुङ्ग	२७५५१	२२५००	१२०१२	४३.६०
ओखलढुङ्गा	२३८७०	१७२४४	१३८२	५.७९
जम्मा	**७९०४२०**	**६९३४२६**	**२९४८००**	**३७.३०**

स्रोतः अध्ययन क्षेत्रका कृषि ज्ञान केन्द्र र सिँचाई डिभिजन कार्यालय

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा समीक्षा वर्षमा कुल सिञ्चित क्षेत्रफलमध्ये कुलोबाट सिञ्चित क्षेत्रफल २.७४ प्रतिशत, नहरबाट १.५७ प्रतिशत र पोखरीबाट ५.७१ प्रतिशत बढेको छ भने बोरिङबाट १.८५ प्रतिशतले घटेको छ। समीक्षा आर्थिक वर्षमा यस प्रदेशको कुल सिञ्चित क्षेत्रफलमध्ये नहरको योगदान ४२.०५ प्रतिशत, कुलोको योगदान ४०.२५ प्रतिशत, बोरिङको योगदान १६.२९ प्रतिशत, पोखरीको योगदान १.३६ प्रतिशत, थोपाको ०.०२ प्रतिशत र अन्यको योगदान ०.०३ रहेको छ।

चार्ट ३.४: कोशी प्रदेशमा सिँचाइका स्रोतको अवस्था (क्षेत्रफल हेक्टरमा)

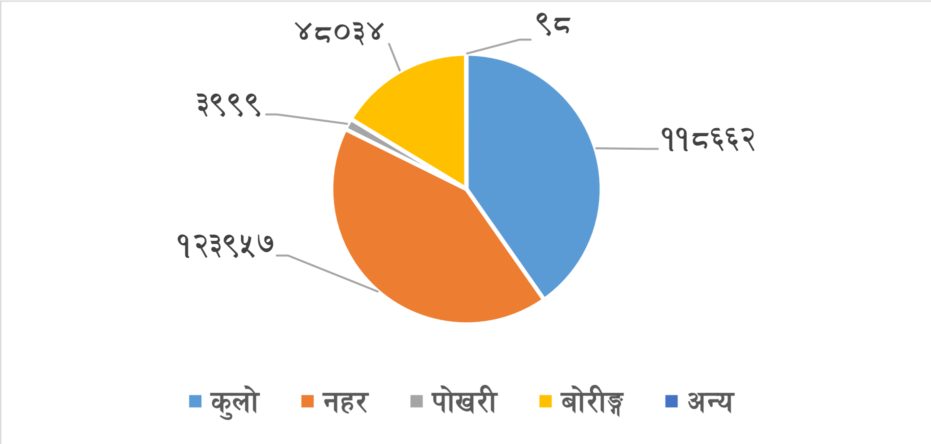

स्रोत: अध्ययन क्षेत्रका जलस्रोत तथा सिचाई डिभिजन कार्यालय

३.५ क्षेत्रगत कृषि कर्जा

२०८१ असार मसान्तमा कोशी प्रदेशमा प्रवाहित कुल कर्जा प्रवाह मध्ये कृषि क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको हिस्सा १०.१२ प्रतिशत रहेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही समयमा यस्तो कर्जाको अंश १०.९७ प्रतिशत रहेको थियो ।

तालिका ३.८ : कृषि कर्जाको क्षेत्रगत अवस्था

क्षेत्र	असार मसान्तसम्म (रु.दश लाखमा)			प्रतिशत परिवर्तन		कुल कर्जामा हिस्सा
	२०७९	२०८०	२०८१	२०८०	२०८१	२०८१
अन्य कृषि तथा कृषिजन्य सेवा	१३,७०८.७	१८,६४२.६	१६,७९६.५८	३६.०	-९.९०	२८.०४
पशुपालन/पशु बधशाला	१३,३६५.५	१३,४३९.४	११,८९४.३७	०.६	-११.५०	१९.८५
अन्न बाली	९,९५६.८	९,४२०.३	१०,८६०.१६	-५.४	१५.२८	१८.१३
पंक्षीपालन	४,१९५.५	५,१६५.८	४,९०५.८५	२३.१	-५.०३	८.१९
तरकारी बाली	३,०६८.७	३,४६१.४	३,१४४.०५	१२.८	-९.१७	५.२५
चिया/कफी	२,६१२.२	२,५३१.२	२,४३३.७०	-३.१	-३.८५	४.०६
अन्य नगदे बाली	१,६२९.८	१,९१३.६	१,९३८.६६	१७.४	१.३१	३.२४
माछापालन सम्बन्धी	१,१४६.३	१,४८७.२	१,३१९.६५	२९.७	-११.२७	२.२०
कृषि सामाग्री भण्डारण	८३२.०	१,१४६.६	१,५९७.९६	३७.८	३९.३७	२.६७
फलफुल तथा पुष्पखेती	७००.७	९४१.९	९१६.९९	३४.४	-२.६४	१.५३
सनपाट	१,०९७.१	७९२.०	१,६३१.३२	-२७.८	१०५.९७	२.७२
मलखाद तथा किटनासक	५६७.५	७१०.१	९६७.४३	२५.१	३६.२४	१.६१
वन	६९४.५	६०१.०	४२०.०८	-१३.५	-३०.१०	०.७०
अन्य	९४७.३	९३९.७	१,०८०.६४	-०.८	१५.००	१.८०
कुल	५४,५२२.५	६१,१९२.६	५९,९०७.४४	१२.२	-२.१०	१००.०

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

२०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कोशी प्रदेशको कृषि क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जा २.१० प्रतिशतले घट्न गई रु.५९ अर्ब ९० करोड ७४ लाख ४१ हजार रहेको छ। २०८० असार मसान्तसम्म यस क्षेत्रमा प्रवाह भएको कुल कर्जा रु.६१ अर्ब १९ करोड २६ लाख १० हजार रहेको थियो।

२०८१ असार मसान्तसम्ममा कृषि कर्जाका विभिन्न शीर्षकमध्ये अन्य कृषि तथा कृषिजन्य सेवामा २८.०४ प्रतिशत, पशुपालनमा १९.८५ प्रतिशत, अन्नबालीमा १८.१३ प्रतिशत, पन्छीपालनमा ८.१९ प्रतिशत र तरकारी बाली उत्पादनमा ५.२५ प्रतिशत, चिया तथा कफीमा ४.०६ प्रतिशत, अन्य नगदे बालीमा ३.२४ प्रतिशत तथा माछापालन सम्बन्धि क्षेत्रमा २.२० प्रतिशत कर्जा प्रवाह भएको छ।

यसैगरी, २०८१ असार मसान्तसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित विभिन्न शीर्षकहरूमा जिल्लागतरुपमा प्रवाहित कर्जामध्ये मोरङ जिल्लामा सबैभन्दा बढी रु.१९ अर्ब ५६ करोड ५९ लाख (३२.६६ प्रतिशत) र सोलुखुम्बु जिल्लामा सबैभन्दा कम रु.३३ करोड ९४ लाख (०.५७ प्रतिशत) रहेको छ।

चार्ट ३.५ : जिल्लागत कृषि कर्जा प्रवाहको अवस्था

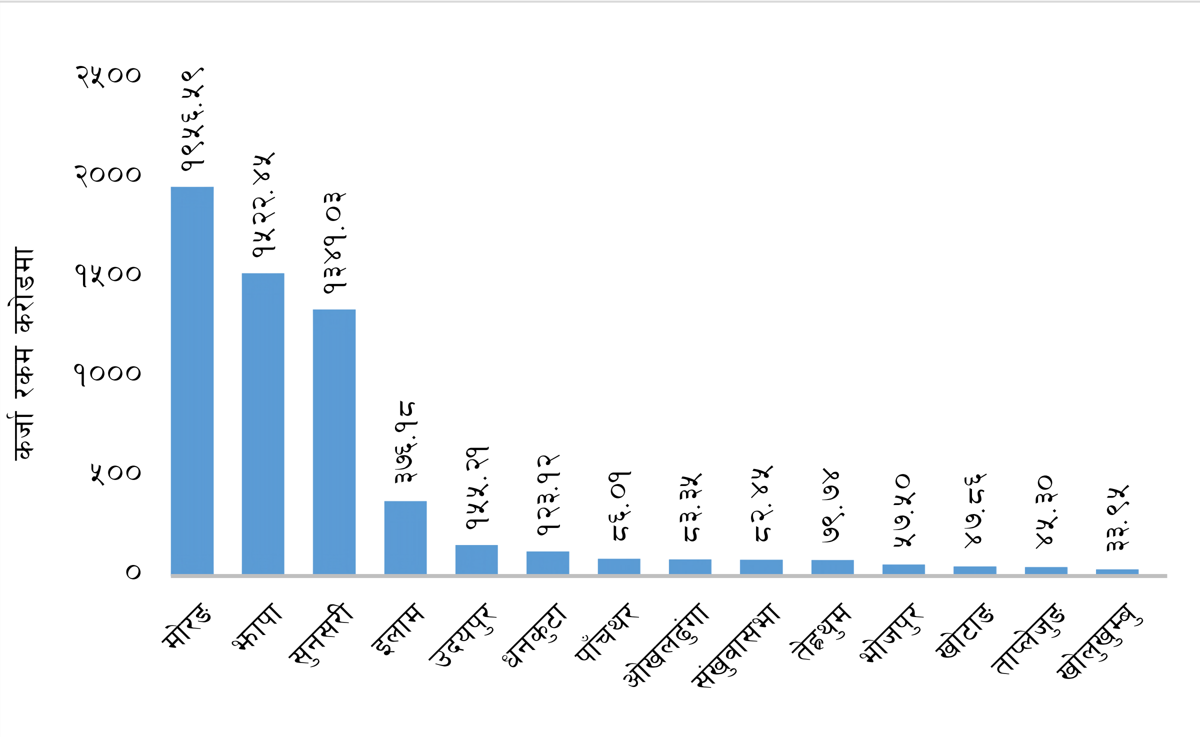

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

३.६ कृषि क्षेत्रका चुनौती र सम्भावना

<u>चुनौतीहरू</u>

- कृषि क्षेत्रमा बजार अर्थतन्त्रको मर्म अनुरुप उत्पादक स्वयम्ले उत्पादनको मूल्य निर्धारण गर्न सक्ने अवस्था निर्माण गर्नु।
- सहकारी, करार खेती तथा लिज खेतीको माध्यमबाट कृषिलाई कच्चापदार्थ भन्दा तयारी उत्पादनमा जोड्न कृषिको औद्योगिकरण गर्नु।

- कृषि बाली नाशकको रुपमा रहेको बाँदरको समस्या समाधान गर्नका लागि पालिकास्तरबाट भईरहेका प्रयासहरू सफल हुन नसकेको परिप्रेक्ष्यमा बाँदर समस्या समाधानका लागि आधुनिक प्रविधिको विकास गर्नु ।
- पशुपन्छीहरूमा महामारीको रुपमा देखिने विभिन्न प्रकारका रोगहरूलाई समयमा नै नियन्त्रण गर्नु ।
- सम्पूर्ण खेतियोग्य जमिनमा सिँचाइ सुविधा विस्तार गर्नु ।
- यस प्रदेशमा रहेका वास्तविक किसानको पहिचान गर्न तथा किसानमा सहुलियतपूर्ण कर्जा, कृषि सामाग्रीहरूको वितरण आदि कार्यलाई सहज गर्न किसान परिचय पत्र वितरण गर्नु ।

सम्भावना

कृषि बाली

- यस प्रदेशको प्रमुख बालीहरू धान, मकै र गहुँका लागि उर्वरभूमि झापा, मोरङ, सुनसरी लगायतका जिल्लाहरूमा परम्परागत रुपमा गरिरहेको निर्वाहमुखी खेतीलाई आधुनिकीकरण, यान्त्रीकरण, व्यवसायीकरण, औद्यौगिकरण तथा समयमा आवश्यक कृषिजन्य बिउ, मल र किटनासन औषधी उपलब्ध गराउन सके उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि भई खाद्यान्न आयत कम गर्न सक्ने ।
- इलाम, पाँचथर, धनकुटा, संखुवासभा जस्ता जिल्लाहरूमा विस्तार हुँदै गएको व्यावसायिक सुन्तला, किवी खेती, एभोकाडो, अकवरे खोर्सानी, रुद्राक्ष, चिया खेतीलाई प्रर्वद्धन गर्न सके कृषिजन्य आयातलाई प्रतिस्थापन गर्न सकिने ।
- यस प्रदेशका पहाडी जिल्लाहरुमा उत्पादन हुने तरकारी तथा फलफूललाई अर्गानिकरण गरी यसको ब्राण्डिङ गर्न सकेमा उच्च मूल्यमा भारत तथा बङ्गलादेशका विभिन्न बजारहरूमा उच्च मूल्यमा बिक्री गर्न सकिने ।
- पहाडी जिल्लाका जमिन बाझो हुने क्रम बढेकाले उक्त जमिनमा उत्तिस, सल्ला, चिलाउने, लोठ सल्ला, चिराइतो, टिमुर, चिङफिङ, पाखनवेद, ठुलो ओखती, अलैंची, अदुवा, सुनाखरी फूल र हाड-जोडाका जस्ता विभिन्न जातका विरुवा तथा जडिवुटीहरूको खेती गरी आम्दानी वृद्धि गर्न सकिने ।
- यस प्रदेशमा तीव्र रुपमा निर्माण भईरहेका पूर्व-पश्चिम लोकमार्ग, मदन भण्डारी राजमार्ग, मध्य पहाडी लोकमार्ग हुलाकी राजमार्गको स्तरोन्नति साथै मुख्य राजमार्गसँग जोड्ने अन्य सहायक मार्गहरूले सडक सञ्जालको विस्तार भई कृषिजन्य उत्पादनको बजारीकरण सहज हुने ।

पशुपन्छी तथा मत्स्यपालन

- यस प्रदेशका विभिन्न पालिकाहरूलाई जोनिङ गरी खोरेत उन्मुलन कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेकाले दुधजन्य उत्पादन वृद्धि र निर्यातमा सहयोग पुग्ने ।
- यस प्रदेशका खोटाङ, संखुवासभा, ओखलढुङ्गा लगायतका जिल्लाका विभिन्न स्थानहरूमा ट्राउट प्रजातिका माछा पालन गर्न सकिने ।
- कृषि बाली तथा पशुधन बीमा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्न सके व्यावसायिक कृषि तथा पशुपालन व्यवसायमा विद्यमान रहेको जोखिम न्यूनीकरण भई यस क्षेत्रमा आकर्षण बढ्ने ।

सिँचाइ

- प्रदेशका पहाडी जिल्लाहरूमा नयाँ प्रविधिमा आधारित सिँचाइ (NITP) आयोजनाहरू प्रभावकारी हुनु ।
- विद्युत आपूर्तिमा सहजता आएसँगै पहाडी क्षेत्रमा लिफ्टिङ प्रविधिबाट सिँचाई सुविधा विस्तार गर्न सकिने ।

परिच्छेद ४: उद्योग क्षेत्र

४.१ उद्योगको क्षमता उपयोग, उत्पादन र रोजगारी

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यस प्रदेशका नमुना छनोटमा समेटिएका ४३ वटा उद्योगहरूको औसत क्षमता उपयोग ५२.७ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा उक्त उद्योगहरूको औसत क्षमता उपयोग ५१.१ प्रतिशत रहेको थियो । विशेष गरी टायर तथा ट्यूव, चिनी, जिआई तार, चप्पल, गार्मेण्ट जुट आदि उत्पादन गर्ने उद्योगहरूको क्षमता उपयोगमा वृद्धि भएकाले उद्योगहरूको औसत क्षमता उपयोगमा समेत केही वृद्धि भएको देखिन्छ ।

समीक्षा आर्थिक वर्षमा सबैभन्दा बढी क्षमता उपयोग गर्ने उद्योगहरू क्रमशः टायर तथा ट्यूव, इँटा, पशुदाना, तोरीको तेल, गार्मेण्ट, चाउचाउ र धागो उत्पादन गर्ने समूहका उद्योगहरू रहेका छन् भने कम क्षमता उपयोग गर्ने उद्योगहरू वनस्पति घिउ, भटमासको तेल, घरेलु धातुका सामान, कच्चा छाला र उत्पादन गर्ने समूहका उद्योगहरू रहेका छन् । टायर तथा ट्यूव उत्पादन गर्ने उद्योगको क्षमता उपयोग सबैभन्दा बढी ९१.३ प्रतिशत रहेको छ भने वनस्पति घिउ उत्पादन गर्ने उद्योगको क्षमता उपयोग सबैभन्दा कम ४.४ प्रतिशत रहेको छ । औसतमा ५० प्रतिशत वा सो भन्दा बढी क्षमता उपयोग गर्ने उद्योग समूहहरू जम्मा १५ वटा रहेका छन् भने ५० प्रतिशत भन्दा कम क्षमता उपयोग गर्ने उद्योग समूहहरू को संख्या जम्मा १० रहेको छ ।

चार्ट ४.१ : उद्योगको क्षमता उपयोगको अवस्था

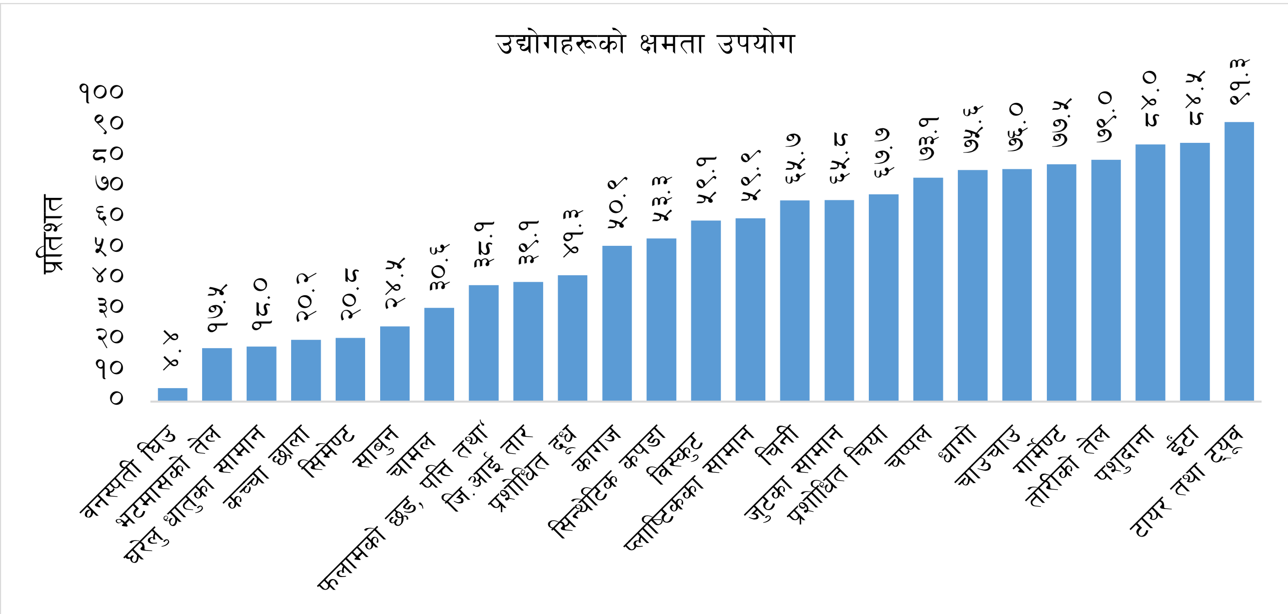

स्रोत: अध्ययन क्षेत्रका उद्योगहरू

४.१.२ उद्योगको उत्पादन

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यस अध्ययनमा समेटिएका उद्योगहरूको उत्पादनमध्ये गार्मेण्टको उत्पादन सबैभन्दा बढी २०२.१ प्रतिशतले बढेको छ भने घरेलु धातुका सामानको उत्पादन सबैभन्दा बढी ४५.७ प्रतिशतले घटेको छ। बङ्गलादेशमा गार्मेण्टको उत्पादनमा अवरोध हुँदा विश्व बजारमा नेपाली गार्मेण्टको माग वृद्धि भएकोले समीक्षा वर्षमा गार्मेण्टको उत्पादन उल्लेखनीय मात्रामा बढेको देखिन्छ। मागमा आएको कमी तथा आयातित वस्तुहरूसँग मूल्य प्रतिस्पर्धी हुन नसकेका कारण घरेलु धातुका सामानको उत्पादनमा कमी आएको देखिन्छ।

चार्ट ४.२ : उद्योगको उत्पादन वृद्धिदर अवस्था

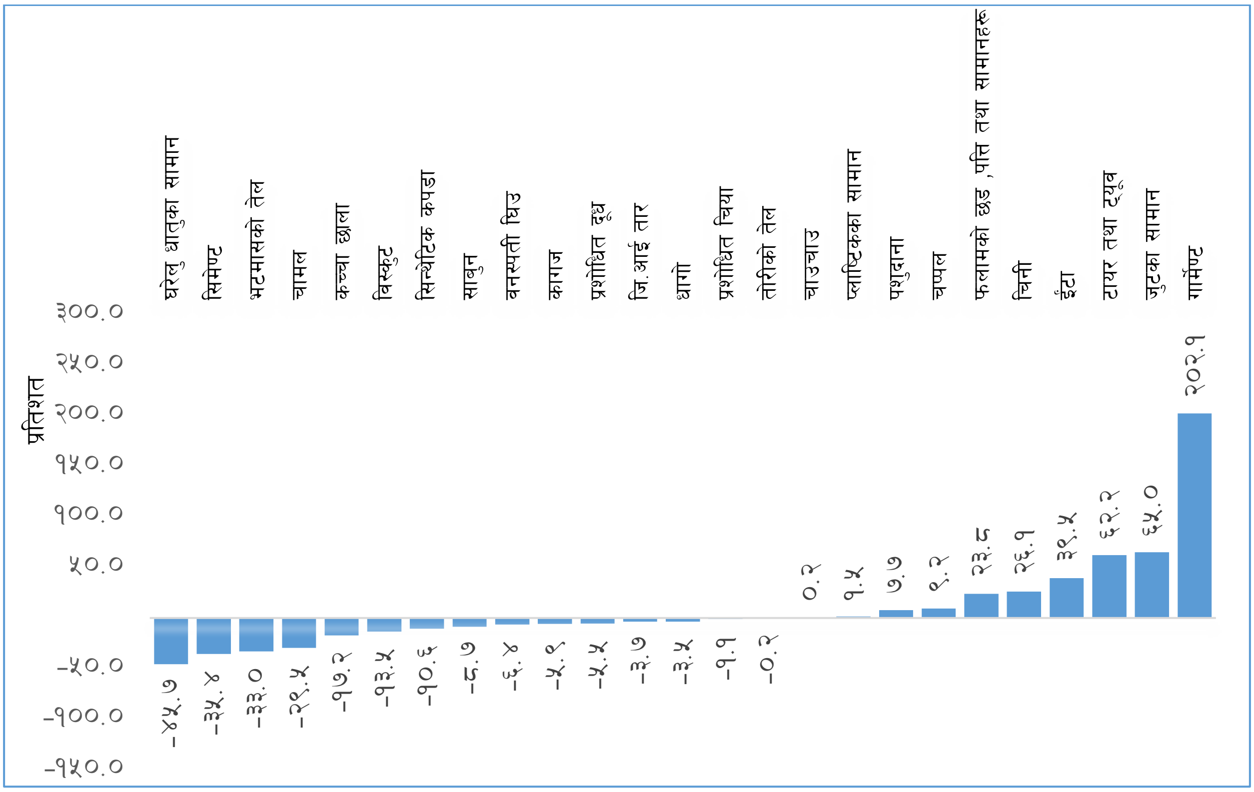

स्रोत : अध्ययन क्षेत्रका उद्योगहरू

अघिल्लो वर्षको तुलनामा समीक्षा आर्थिक वर्षमा सिमेण्टको उत्पादन ३५.४ प्रतिशत, भटमासको तेल ३३ प्रतिशत, चामलको उत्पादन २९.५ प्रतिशत, कच्चा छालाको उत्पादन १७.२ प्रतिशत, बिस्कुटको उत्पादन १३.५ प्रतिशत, सिन्थेटिक कपडाको उत्पादन १०.६ प्रतिशत, साबुनको उत्पादन ८.७ प्रतिशत, वनस्पति घिउको उत्पादन ६.४ प्रतिशत, कागजको उत्पादन ५.९ प्रतिशत, प्रशोधित दूधको उत्पादन ५.५ प्रतिशत, जि.आई तारको उत्पादन ३.५ प्रतिशत, प्रशोधित चिया १.१ प्रतिशत, तोरीको तेलको उत्पादन ०.२ प्रतिशतले घटेको छ भने जुटका सामानको उत्पादन ६५ प्रतिशत, टायर तथा ट्युबको उत्पादन ६२.२ प्रतिशत, ईँटाको उत्पादन ३९.५ प्रतिशत, चिनीको उत्पादन २६.१ प्रतिशत, फलामको छड, पत्ति तथा सामानहरूको उत्पादन २३.८ प्रतिशत, चप्पल उत्पादन ९.२ प्रतिशत, पशुदानाको उत्पादन ७.७ प्रतिशत, प्लाष्टिकका सामानको उत्पादन १.५ प्रतिशत र चाउचाउको उत्पादन ०.२ प्रतिशतले बढेको छ। सार्वजनिक निर्माणका आएको सुस्तताका कारण सिमेण्टको उत्पादन घटेको देखिन्छ भने विगत वर्षहरूमा उत्पादित सामानको मौज्दात अत्याधिक रहन गई गत आर्थिक वर्ष जुटका सामानको उत्पादन न्यून भएकोमा समीक्षा वर्षमा सुधार भई उत्पादनमा वृद्धि भएको देखिन्छ।

४.१.३ औद्योगिक क्षेत्रमा रोजगारीको अवस्था

यस अध्ययनमा समेटिएका कोशी प्रदेशका ४३ वटा उद्योगहरूमा गत आ.व. २०७९/८० मा १८,४६१ जना श्रमिक कार्यरत रहेकोमा समीक्षा आर्थिक वर्षमा ती उद्योगहरूमा जम्मा १६ हजार ९ सय ५८ जना श्रमिक कार्यरत रहेका छन् जुन गत वर्षको सोही अवधिको तुलनामा ८.१ प्रतिशतले कम हो । सुनसरी, मोरङ, इलाम, झापा र उदयपुर जिल्लामा रहेका उद्योगहरूबाट क्रमशः ९ प्रतिशत, ६.९ प्रतिशत, १२.९ प्रतिशत, ४ प्रतिशत र १.३ प्रतिशत श्रमिकले रोजगारी गुमाएका छन् ।

समीक्षा वर्षमा औद्योगिक रोजगारीमा पुरुषको संख्या ६९.५ प्रतिशत र महिलाको संख्या ३०.५ प्रतिशत रहेको छ । अध्ययन क्षेत्रका उद्योगहरूमा कुल औद्योगिक रोजगारीको ९१ प्रतिशत श्रमिक स्वदेशी र ९ प्रतिशत श्रमिक विदेशी रहेका छन् । विशेष गरी फलामको छड, पत्ति तथा सामान, इँटा, धागो र जुटका सामान उत्पादन गर्ने उद्योगहरूमा तुलनात्मक रुपमा अन्य उद्योगहरूमा भन्दा बढी अनुपातमा विदेशी कामदारहरूलाई रोजगारी प्रदान गरिएको देखिन्छ ।

तालिका ४.१ : औद्योगिक रोजगारीको अवस्था*

जिल्लाको नाम	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	परिवर्तन	प्रतिशत परिवर्तन
सुनसरी	१०,०९३	९,१८३	-९१०	-९
मोरङ	७,३३७	६,८३४	-५०३	-६.९
झापा	५९७	५२०	-७७	-१२.९
उदयपुर	२७५	२६४	-११	-४.०
इलाम	१५९	१५७	-२	-१.३
जम्मा	**१८,४६१**	**१६,९५८**	**-१,५०३**	**-८.१**

स्रोत : अध्ययन क्षेत्रका उद्योगहरू

* *अध्ययन क्षेत्रका उद्योगहरूमा रोजगारीको अवस्था ।*

४.२ क्षेत्रगत औद्योगिक कर्जा

२०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा कुल औद्योगिक कर्जा ८.११ प्रतिशतले बढेर रु.१ खर्ब ३९ अर्ब कायम भएको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा उक्त कर्जा ६.६४ प्रतिशतले बढेको थियो । विशेष गरी आद्यौगिक कर्जाको ठुलो हिस्सा ओगट्ने गैर खाद्यवस्तु र कृषि, वन तथा पेय पदार्थ उत्पादन सम्बन्धी उद्योगमा प्रवाह भएको कर्जा बढेकाले समग्र औद्योगिक कर्जा बढेको देखिन्छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा समीक्षा वर्षमा विद्युत, ग्यास तथा पानी उत्पादन सम्बन्धी उद्योगमा प्रवाहित कर्जा सबैभन्दा बढी ४२.६७ प्रतिशतले बढेको छ भने खानी सम्बन्धी उद्योग लाई प्रवाहित कर्जा सबैभन्दा कम १५.०६ प्रतिशतले घटेको छ । यस प्रदेशमा प्रवाह भएको कुल कर्जामध्ये औद्योगिक क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको अंश २४.१२ प्रतिशत रहेको छ । कुल औद्योगिक कर्जामध्ये गैरखाद्य वस्तु सम्बन्धी उद्योगतर्फ सबैभन्दा बढी ५३.३४ प्रतिशत र खानी सम्बन्धी उद्योगतर्फ सबैभन्दा कम ०.४७ प्रतिशत कर्जा प्रवाह भएको छ ।

तालिका ४.२ : औद्योगिक कर्जाको क्षेत्रगत अवस्था

क्षेत्र	कर्जा (रु. करोडमा)			वृद्धिदर (प्रतिशत)		औद्योगिक कर्जामा हिस्सा (प्रतिशत)
	२०७९ असार मसान्त	२०८० असार मसान्त	२०८१ असार मसान्त	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१ असार मसान्त
खानी सम्बन्धी	१५१.७	७६.९४	६५.३५	-४९.२८	-१५.०६	०.४७
कृषि, वन तथा पेय पदार्थ उत्पादन सम्बन्धी	३,७९८.२	४,३५५.५९	४,७००.१९	१४.६८	७.९१	३३.९३
गैरखाद्य वस्तु उत्पादन सम्बन्धी	६,१५१.०	६,६०१.०५	७,३८७.७६	७.३२	११.९२	५३.३४
निर्माण	१,१७५.३	१,०६४.९९	९४३.६४	-९.३९	-११.३९	६.८१
विद्युत, ग्यास तथा पानी	९१.४	५६.६५	८०.८२	-३८.०२	४२.६७	०.५८
धातुका उत्पादन, मेसिनरी तथा ईलेक्ट्रोनिक	७४६.२	७६२.७२	७८८.२९	२.२१	३.३५	५.६४
कुल औद्योगिक क्षेत्र कर्जा	**१२,१३३.८**	**१२,९१७.९३**	**१३,९६६.०५**	**६.६४**	**८.११**	**१००.००**

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

४.३ औद्योगिक क्षेत्रको चुनौती र सम्भावना

चुनौतीहरू

- नेपालमा उत्पादित वस्तुहरूले विदेशबाट आयात भएको वस्तुहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्नुका साथै खुला सिमानाका कारण अवैधरुपमा भित्रिने वस्तुहरूले स्वदेशी उत्पादनको बिक्री वितरणमा समस्या हुने हुँदा नेपालमा उत्पादित वस्तुको बजारको सुनिश्चितता गर्नु ।
- यस क्षेत्रका अधिकांश उद्योगहरू अनियमित विद्युत प्रवाहका कारण पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन हुन नसकिरहेको परिप्रेक्ष्यमा उद्योग व्यवसायमा नियमित विद्युत आपूर्ति सुनिश्चित गर्नु ।
- नेपालमा नै उत्पादन हुने कतिपय वस्तुहरूका लागि आवश्यक संकलन केन्द्र तथा शीत भण्डार जस्ता आवश्यक पूर्वाधारहरूको अभाव भई वस्तुको आपूर्तिमा समस्या देखिएकाले सो क्षेत्रको विकासमा लगानीको वातावरण बनाई आपूर्तिलाई नियमित गर्नु ।
- नेपाली श्रमशक्ति वैदेशिक रोजगारमा जाने क्रम यथावत रहेकाले देश भित्रका उद्योगहरूमा दक्ष तथा अदक्ष कामदारको आपूर्ति सुनिश्चित गर्नु ।

सम्भावनाहरू

- यस प्रदेशको भौगोलिक स्थितिले गर्दा उद्योगहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न सके वैदेशिक व्यापार र निर्यात गरी बजार विस्तार गर्न सकिने ।
- नेपाल सरकारले अघि सारेको “एक प्रदेश एक ठुलो औद्योगिक क्षेत्र” अनुरूप यस कोशी प्रदेशको झापा जिल्लाको दमकमा औद्योगिक पार्कको स्थापना हुनु ।

- विशेष आर्थिक क्षेत्र प्राधिकरण नेपालबाट यस प्रदेशको मोरङ जिल्लास्थित बर्जु गाँउपालिकामा २०० हेक्टर क्षेत्रफलमा अवस्थित खाद्य वस्तु, हस्तकला, छालाका वस्तुहरू, जडिबुटी प्रशोधन, अगरबत्ती, अटोमोबाइलका स्पेयर पार्ट्स आदि सम्भावित उद्योगहरूको डिपिआर तयार हुनु तथा झापा जिल्लाको कमल गाँउपालिकामा २०० हेक्टर क्षेत्रफलमा कृषि औद्योगिक उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन जारी रहनु ।

परिच्छेद ५: सेवा क्षेत्र

५.१ पर्यटन

५.१.१ होटल तथा लज*

- आ.व.२०८०/८१ मा आन्तरिक पर्यटनमा कमी भएपनी विदेशी पर्यटकका कारण पर्यटन क्षेत्र चलायमान भएको देखिन्छ । तेस्रो मुलुकबाट आउने पर्यटकहरूको संख्यामा उल्लेख्य मात्रामा वृद्धि भएको छ भने भारत तथा चीनबाट आउने पर्यटकहरूको संख्या पनि समीक्षा अवधिमा बढेको देखिन्छ ।

- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशमा होटलहरूको औसत अकुपेन्सी दर ४१.८० प्रतिशत रहेको छ जुन अघिल्लो वर्षको तुलनामा ३.९१ प्रतिशतले बढेको देखिएको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षमा उक्त होटलहरूको औसत अकुपेन्सी दर ३६.२९ प्रतिशत रहेको थियो ।

- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा होटलको शैया संख्या अघिल्लो वर्षको तुलनामा १४.०८ प्रतिशतले बढेको छ ।

- समीक्षा वर्षमा यस प्रदेशका होटलहरूमा आन्तरिक पर्यटकको संख्या ४.७७ प्रतिशतले घटेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षमा यस्तो संख्या ५९.३२ प्रतिशतले बढेको थियो ।

- समीक्षा वर्षमा यस प्रदेशका होटलहरूमा बाह्य पर्यटक आगमन संख्या अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा २२.६२ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ । गत आर्थिक वर्ष विदेशी पर्यटकको आगमनमा ७.२८ प्रतिशतले कमी आएको थियो ।

- समीक्षा वर्षमा भित्रिएका बाह्य पर्यटकहरूमध्ये भारत, चीन तथा तेस्रो मुलुकको हिस्सा क्रमशः ८५.२९ प्रतिशत, ४.२० प्रतिशत र १०.५१ प्रतिशत रहेको छ ।

- आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा भारतबाट आउने पर्यटकको संख्यामा १६.३६ प्रतिशत, चीनबाट आउने पर्यटकको संख्यामा २४.०३ प्रतिशत र तेस्रो मुलुकबाट आउने पर्यटकको संख्यामा १६०.६२ प्रतिशत वृद्धि भएको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा भारतबाट आउने पर्यटकको संख्या ४.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो भने चीन तथा तेस्रो मुलुकबाट आउने पर्यटकको संख्या क्रमशः ४४.६९ प्रतिशत र ६२.६१ प्रतिशतले घटेको थियो ।

- अघिल्लो वर्षको तुलनामा समीक्षा वर्षमा पर्यटकस्तरीय होटलको रोजगारीमा १९.११ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा थप २.०५ प्रतिशतले रोजगारी गुमाएका थिए ।

लगानी, सुविधा र सेवाको स्तरका आधारमा नमूना छनोट गरिएका यस प्रदेशका १० वटा पर्यटकस्तरीय होटेल (होटल होलिडे होम (झापा), ह्यारिसन होटल (विराटनगर), विग होटल (विराटनगर), होटल एसियाटिक (विराटनगर), होराइजन रिसोर्ट (हिले), रत्ना होटल (विराटनगर), समिट होटल (इलाम), होटल एभरेष्ट भ्यु (सोलुखुम्बु) र होटल मानस्वी (झापा) बाट प्राप्त विवरण तथा तथ्याङ्कको आधारमा गरिएको विश्लेषण ।

५.१.२ हवाई सेवा

आ.व.२०७९/८० को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशमा समग्र जहाज उडान संख्या ६.२८ प्रतिशतले कमी आएको छ । अघिल्लो वर्षमा उक्त संख्या ३४.६४ प्रतिशतले बढेको थियो । त्यसैगरी, अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा समीक्षा वर्षमा कोशी प्रदेशका विमानस्थलबाट उडान भर्ने यात्रुको संख्या २.४२ प्रतिशतले घटेको छ । अघिल्लो वर्ष उक्त यात्रु संख्या १२.८९ प्रतिशतले घटेको थियो ।

तालिका ५.१ : कोशी प्रदेशमा हवाई उडान संख्या तथा यात्रु संख्याको अवस्था

विवरण	आर्थिक वर्ष			वृद्धिदर	
	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	२०७९/८०	२०८०/८१
हवाई जहाजको उडान संख्या					
आगमन संख्या	२१,३४६	२८,८९४	२६,९३९	३५.३६	-६.७७
निर्गमन संख्या	२१,३५३	२८,५९५	२६,९४१	३३.९२	-५.७८
जम्मा जहाज उडान संख्या	**४२,६९९**	**५७,४८९**	**५३,८८०**	**३४.६४**	**-६.२८**
यात्रु संख्या					
आगमन संख्या	६,७३,२२०	५,६५,५६२	५,७८,७३१	-१५.९९	२.३३
निर्गमन संख्या	७,१२,४४७	६,४१,५३८	५,९९,१३०	-९.९५	-६.६१
समग्र यात्रु संख्या	**१३,८५,६६७**	**१२,०७,१००**	**११,७७,८६१**	**-१२.८९**	**-२.४२**

स्रोत: नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण

कोशी प्रदेशमा रहेका १५ वटा आन्तरिक विमानस्थलमध्ये हाल १० वटा विमानस्थल सञ्चालनमा रहेका छन् । सोलुखुम्बु जिल्लाको स्याङबोचे र काङगेलडाँडा विमानस्थल, ओखलढुङ्गाको खिजी चण्डेश्वरी र रुम्जाटार विमानस्थल र खोटाङको लामिडाँडा विमानस्थल गरी कुल ५ वटा विमानस्थलहरू हाल सञ्चालनमा रहेका छैनन् ।

५.२ सार्वजनिक निर्माण तथा रियलस्टेट

चार्ट ५.१ : घरजग्गा कारोवारको अवस्था

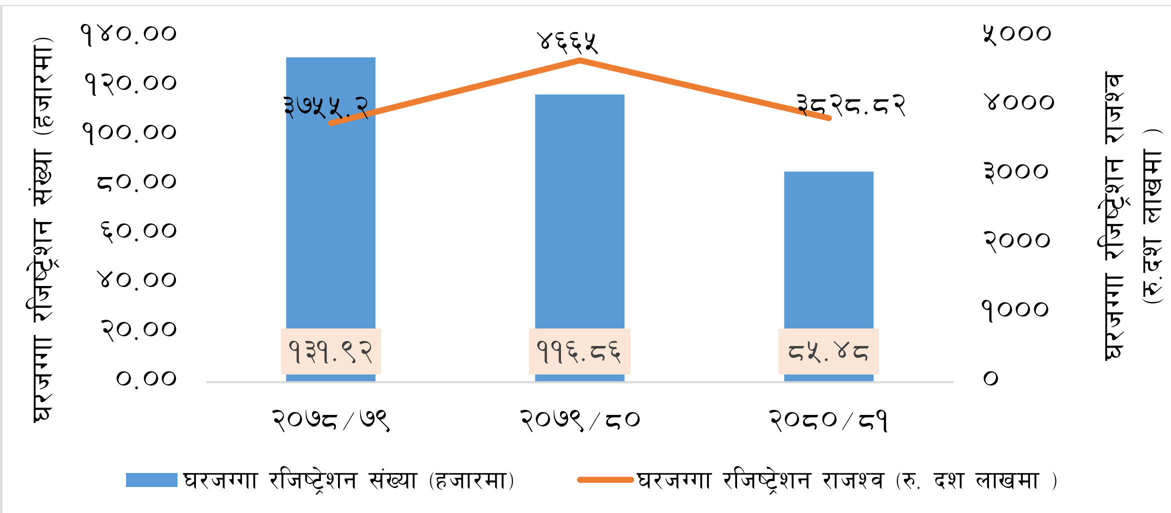

स्रोत: अध्ययन क्षेत्रका मालपोत कार्यालय तथा महानगरपालिका/उप-महानगरपालिका/नगरपालिका

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा समीक्षा आर्थिक वर्षमा घरजग्गा रजिष्ट्रेशन संख्या २६.८५ प्रतिशतले घटेर ८५ हजार ४७८ वटा कारोबार भएको छ। घरजग्गा रजिष्ट्रेशन बापतको राजस्वमा पनि १६.१३ प्रतिशतले ह्रास आई रु.३ अर्ब ८२ करोड संकलन भएको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षमा घरजग्गा रजिष्ट्रेशन संख्या ११.४ प्रतिशतले घटेको थियो भने रजिष्ट्रेशन बापतको राजश्व २१.६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.४ अर्ब ५६ करोड संकलन भएको थियो।

लगानीकर्ताहरूले घरजग्गा क्षेत्रमा लगानी गर्न छाडेकाले समीक्षा आर्थिक वर्षमा यसको कारोबारमा सुस्तता आएको र बैंक वित्तीय संस्थाहरूले रियल स्टेट क्षेत्रमा सहजरुपमा कर्जा प्रवाह नगर्नु कारण घर जग्गा रजिष्ट्रेशनको संख्या तथा घर जग्गाको रजिष्ट्रेशन राजश्वमा ह्रास आएको देखिन्छ।

समीक्षा वर्षमा घर/भवन स्थायी नक्सा पास संख्या ४.५६ प्रतिशतले बढेको छ। अघिल्ला वर्ष यस्तो संख्या ३६.६ प्रतिशतले घटेको थियो। जिल्लागत आधारमा सोलुखुम्बु जिल्लामा घर नक्सा पास सबैभन्दा बढी २०० प्रतिशतले बढेको छ भने भोजपुर जिल्लामा सबैभन्दा बढी ३८.८९ प्रतिशतले घटेको छ।

तालिका ५.२ : घरजग्गा रजिष्ट्रेशन, राजश्व र स्थायी नक्सा पासको जिल्लागत अवस्था (आ.व.२०८०/८१)

जिल्ला	घरजग्गा रजिष्ट्रेशन संख्या (हजारमा)			घर/भवन स्थायी नक्सा पास संख्या			रजिष्ट्रेसन राजश्व रकम (रु.दश लाख)		
	२०७९/८०	२०८०/८१	वृद्धिदर	२०७९/८०	२०८०/८१	वृद्धिदर	२०७९/८०	२०८०/ ८१	वृद्धिदर
ताप्लेजुङ	१०५२	८४२	-१९.९६	३	७	१३३.३३	३०.९	२०.८१	-३२.६४
संखुवासभा	२०००	१८४९	-७.५५	१२	१४	१६.६७	४३.८	३०.६१	-३०.११
सोलुखुम्बु	८७३	८२६	-५.३८४	५	१५	२००.०	३४.५	२६.०४	-२४.५२
ओखलढुङ्गा	१४०८	१०७२	-२३.८६	४४	३१	-२९.५५	२४.९	१३.७९	-४४.६२
खोटाङ	१११२	११४३	२.७८८	२०	१८	-१०.००	१८.५	२२.७२	२२.८१
भोजपुर	१०१५	११४१	१२.४१	१८	११	-३८.८९	२८.७	२४.०२	-१६.३१
धनकुटा	१८८४	१४९२	-२०.८१	७७	७०	-९.०९	४०	३४.२४	-१४.४०
तेह्रथुम	५५३	४८५	-१२.३	१	१	०	११.६	५.९६	-४८.६२
पाँचथर	१५१०	९१५	-३९.४	५	११	१२०.००	३०.७	२३.६५	-२२.९६
इलाम	२८५९	२१७४	-२३.९६	७५	७७	२.६७	९३.६	९०.२१	-३.६२
झापा	३००९३	२३२५८	-२२.७१	१२५४	१०९८	-१२.४४	१०५०.६	८८४.३५	-१५.८२
मोरङ	३९०९९	२५६६३	-३४.३६	१६१५	२०२७	२५.५१	१६०६.९	१२६७.९३	-२१.०९
सुनसरी	२७१९१	२००९८	-२६.०९	११०२	९९५	-९.७१	१३१७.८	१२२६.९	-६.८९
उदयपुर	६२११	४५२०	-२७.२३	२६४	३२५	२३.११	२३२.५	१५७.५८	-३२.२२
जम्मा	**११६८६०**	**८५४७८**	**-२६.८५**	**४४९५**	**४७००**	**४.५६**	**४५६५**	**३८२९**	**-१६.१३**

स्रोत: अध्ययन क्षेत्रका मालपोत कार्यालय तथा महानगरपालिका/उप-महानगरपालिका/नगरपालिका

५.३ वित्तीय सेवा

५.३.१ बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखा संख्या

२०८१ असार मसान्तसम्म कोशी प्रदेशमा वाणिज्य बैंकका ७ सय ५४, विकास बैंकका १ सय ९५, वित्त कम्पनीका ३६ तथा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका ८ सय ५२ गरी जम्मा १ हजार ८ सय ३७ शाखाहरू रहेका छन् । यसमध्ये मोरङ जिल्लामा सबैभन्दा बढी ४ सय ५० र ताप्लेजुङमा सबैभन्दा कम ३८ शाखा रहेका छन् । २०८१ असार मसान्तसम्म कोशी प्रदेशमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कुल १ हजार ८ सय ३७ शाखाहरू रहेका छन् ।

तालिका : ५.३ कोशी प्रदेशमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा संख्या

बैंक तथा वित्तीय संस्था	२०८० असार मसान्त	२०८१ असार मसान्त
वाणिज्य बैंक	७६२	७५४
विकास बैंक	१९४	१९५
वित्त कम्पनी	३६	३६
लघुवित्त वित्तीय संस्था	८७१	८५२
जम्मा शाखा संख्या	**१८६३**	**१८३७**

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

५.३.२ निक्षेप तथा कर्जा स्थिति

२०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा कोशी प्रदेशमा अवस्थित बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कुल निक्षेप परिचालन १३.३८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.४ खर्ब ७७ अर्ब पुगेको छ । सर्वसाधारणमा खर्च गर्ने प्रवृतिमा कमी आएको, रेमिट्यान्स आप्रवाह बढेको तथा वित्तीय सेवाको पहुँचमा विस्तार भएकाले निक्षेप परिचालन बढेको देखिन्छ ।

तालिका ५.४ : कोशी प्रदेशका जिल्लाहरूमा निक्षेप परिचालनको स्थिति

जिल्ला	निक्षेप (रु. करोडमा)			वृद्धिदर(%)		जिल्लागत हिस्सा (%)
	२०७९ असार मसान्त	२०८० असार मसान्त	२०८१ असार मसान्त	२०८०	२०८१	२०८१
ताप्लेजुङ	५६०.६	६५३.२	७१९.८१	१६.५२	१०.२०	१.५१
संखुवासभा	६२०	८६४	१०५८.७१	३९.३५	२२.५४	२.२२
सोलुखुम्बु	७०४.५	८६३.८	१०५१.३१	२२.६१	२१.७१	२.२०
ओखलढुङ्गा	५५०.९	६१४.५	७०४.३२	११.५४	१४.६२	१.४७
खोटाङ	६२०.१	६८०.४	७६३.३४	९.७२	१२.१९	१.६०
भोजपुर	४८१.८	५६०.६५	६६३.७५	१६.३७	१८.३९	१.३९
धनकुटा	८९९.९	९९४	१११८.५९	१०.४६	१२.५३	२.३४
तेह्रथुम	४७९.६	५१३.८	६२४.५५	७.१३	२१.५६	१.३१
पाँचथर	६९०.३	७९६.१	९१९.२५	१५.३३	१५.४७	१.९२
इलाम	१४४३	१६३१.४	१८३३.९५	१३.०६	१२.४२	३.८४
झापा	७८०६.४	९२३२.६	१०४६४.४४	१८.२७	१३.३४	२१.९०
मोरङ	११६८२.२	१३२७९.१	१४९१८.४७	१३.६७	१२.३५	३१.२२
सुनसरी	८८३१.८	१००५७.२	११२८५.१८	१३.८७	१२.२१	२३.६१
उदयपुर	१२९७.३	१४११.५	१६६४.६२	८.८०	१७.९३	३.४८
जम्मा	**३६६६८.४०**	**४२१५२.२५**	**४७७९०.२९**	**१४.९६**	**१३.३८**	**१००.००**

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

कोशी प्रदेशमा अवस्थित बैंक तथा वित्तीय संस्थाले परिचालन गरेको कुल निक्षेप मध्ये झापा, मोरङ र सुनसरीको हिस्सा ७६.७३ प्रतिशत रहेको छ भने अन्य जिल्लाको २३.२७ प्रतिशत रहेको छ । जिल्लागत निक्षेप संकलनको आधारमा मोरङ जिल्लाको योगदान सबैभन्दा बढी ३१.२२ प्रतिशत र तेह्रथुम जिल्लाको सबैभन्दा कम १.३१ प्रतिशत योगदान रहेको छ ।

२०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा यस प्रदेशमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कर्जा ३.८१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.५ खर्ब ७८ अर्ब पुगेको छ । २०८१ असार मसान्तसम्म प्रवाहित कुल कर्जामध्ये कृषि कर्जाको हिस्सा १०.३५ प्रतिशत, औद्योगिक कर्जाको हिस्सा २४.१२ प्रतिशत र सेवा क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको हिस्सा ६५.५३ प्रतिशत रहेको छ । २०८० असार मसान्तमा कृषि कर्जाको हिस्सा १०.९७ प्रतिशत, औद्योगिक क्षेत्रको हिस्सा २३.१६ प्रतिशत र सेवा क्षेत्रमाप्रवाहित कर्जाको हिस्सा ६५.८७ प्रतिशत रहेको थियो । कोशी प्रदेशमा अवस्थित बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कुल कर्जामध्ये झापा, मोरङ र सुनसरीमा प्रवाहित कर्जाको हिस्सा ८७.१० प्रतिशत रहेको छ भने अन्य जिल्लाको १२.९० प्रतिशत रहेको छ । जिल्लागत कर्जा प्रवाहको आधारमा मोरङ जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा बढी ४३.९३ प्रतिशत र ताप्लेजुङ जिल्लाको हिस्सा सबैभन्दा कम क्रमशः ०.४४ प्रतिशत रहेको छ ।

तालिका ५.५ : क्षेत्रगत कर्जाको अंश (प्रतिशत)

विवरण	२०७९ असार	२०८० असार	२०८१ असार
कृषि कर्जा	१०.०	१०.९७	१०.३५
औद्योगिक कर्जा	२२.३	२३.१६	२४.१२
सेवा कर्जा	६७.७	६५.८७	६५.५३

स्रोतः नेपाल राष्ट्र बैंक

तालिका ५.६ : कोशी प्रदेशका जिल्लाहरूमा कर्जा प्रवाहको स्थिति

जिल्ला	कर्जा (रु. करोडमा)			वृद्धिदर (%)		जिल्लागत हिस्सा (%)
	२०७९ असार मसान्त	२०८० असार मसान्त	२०८१ असार मसान्त	२०८०	२०८१	२०८१
ताप्लेजुङ	२६०.५	२६०.२	२५३.३४	-०.१२	-२.६४	०.४४
संखुवासभा	६२३.३	५८८.५	५६२.८७	-५.५८	-४.३६	०.९७
सोलुखुम्बु	३२८.५	३२०.६	३१३.३३	-२.४०	-२.२७	०.५४
ओखलढुङ्गा	५०८.१	५०५.१	४८१.६९	-०.५९	-४.६३	०.८३
खोटाङ	३०१.५	२९९.१	३१८.९	-०.८०	६.६२	०.५५
भोजपुर	३६२.५	३२८.१	३२५.८३	-९.४९	-०.६९	०.५६
धनकुटा	६८३.५	६५४.४	६४६.११	-४.२६	-१.२७	१.१२
तेह्रथुम	२८७.३	२८२.८	२७७.७	-१.५७	-१.८०	०.४८
पाँचथर	४८७.६	४५८.९	४४८.०३	-५.८९	-२.३७	०.७७
इलाम	१०५५	१०६३.३	२१८६.३९	०.७९	१०५.६२	३.७८
झापा	१२९३४.४	१२९५१.३	१२४७४.३३	०.१३	-३.६८	२१.५५
मोरङ	२२८५८.७	२३६३५.५	२५४३१.५३	३.४०	७.६०	४३.९३
सुनसरी	१२०९१.७	१२८०७.९	१२५१५.९४	५.९२	-२.२८	२१.६२
उदयपुर	१६१६.९	१६१२.५	१६५७.६८	-०.२७	२.८०	२.८६
जम्मा	**५४३९९.५०**	**५५७६८.२०**	**५७८९३.६७**	**२.५२**	**३.८१**	**१००.००**

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

२०८० असार मसान्तमा कोशी प्रदेशमा रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा निक्षेप अनुपात (CD Ratio) १३२.३० प्रतिशत रहेकोमा २०८१ असार मसान्तमा यस्तो अनुपात १२१.१४ प्रतिशत रहेको छ ।

चार्ट ५.२ : कर्जा तथा निक्षेपको स्थिति

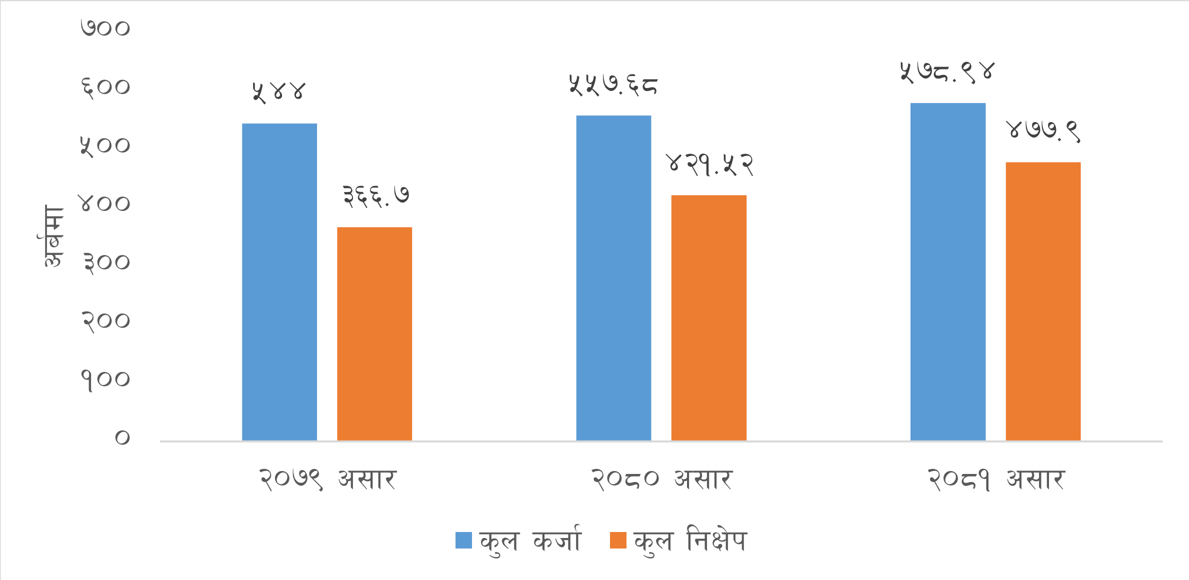

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

५.३.३ अन्य वित्तीय विवरण

२०८१ असार मसान्तसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यस प्रदेशमा परिचालन गरेको कुल निक्षेपमा चल्ती निक्षेपको अंश ६.५३ प्रतिशत, बचत निक्षेपको अंश ४४.२७ प्रतिशत, मुद्दती निक्षेपको अंश ४३.१९ प्रतिशत र अन्य निक्षेपको अंश ६.०१ प्रतिशत रहेको छ । २०८० असार मसान्तमा कुल निक्षेपमा चल्ती निक्षेपको अंश ८.२ प्रतिशत, बचत निक्षेपको अंश ३९.६२ प्रतिशत, मुद्दती निक्षेपको अंश ४६.३३ प्रतिशत र अन्य निक्षेपको अंश ५.८५ प्रतिशत रहेको थियो । समीक्षा वर्षमा चल्ती निक्षेप ९.६३ प्रतिशतले घटेको तथा बचत, मुद्दती र अन्य निक्षेपको रकम क्रमशः २६.६९ प्रतिशत, ५६.८ प्रतिशत र १६.३९ प्रतिशतले बढेको छ ।

२०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा यस प्रदेशको निक्षेपकर्ताको संख्या ११.२६ प्रतिशत वृद्धि भई ७६ लाख ५९ हजार ३५ पुगेको छ भने ऋणीहरूको संख्यामा अघिल्लो वर्षको तुलनामा २.८५ प्रतिशतले वृद्धि भई ३ लाख ३ हजार १ सय २७ पुगेको छ । २०८० असार मसान्तमा निक्षेपकर्ताको संख्या ६८ लाख ८३ हजार ६ सय ८८ र ऋणीहरूको संख्या २ लाख ९४ हजार ७ सय २५ रहेको थियो ।

तालिका ५.७ : कुल निक्षेपमा चल्ती, बचत र मुद्दती निक्षेपको संरचना

निक्षेप	कर्जा (रु.करोडमा)			वृद्धिदर (प्रतिशत)		कुल निक्षेपमा हिस्सा (%)
	२०७९ असार मसान्तसम्म	२०८० असार मसान्तसम्म	२०८१ असार मसान्तसम्म	२०८०	२०८१	२०८१
कुल निक्षेप	**३६,६६८.५**	**४२१५२.१८**	**४७७९०.३१**	**१४.९५**	**१३.३८**	**१००.००**
चल्ती	३,४८७.३	३४५५.५१	३१२२.८५	-०.९१	-९.६३	६.५३
बचत	१५,२००.३	१६७००.३७	२११५६.८९	९.८७	२६.६९	४४.२७
मुद्दती	१५,५२०.१	१९५३०.८४	२०६४१.१५	२५.८४	५.६८	४३.१९
अन्य	२,४६०.८	२४६५.४२	२८६९.४२	०.१९	१६.३९	६.०१

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

समीक्षा अवधिमा यस प्रदेशमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कुल कर्जा ३.८१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.५ खर्ब ७८ अर्ब पुगेको छ। २०८० असार मसान्तको तुलनामा समीक्षा अवधिमा विपन्न वर्ग कर्जा १९.१९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.५४ अर्ब ८५ करोड पुगेको छ। २०८० असार मसान्तमा उक्त कर्जा रु.४६ अर्ब २ करोड रहेको थियो। २०८१ असार मसान्तसम्म कुल कर्जाको तुलनामा विपन्न वर्ग कर्जाको हिस्सा ९.४८ प्रतिशत रहेको छ। २०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा पुनरकर्जाको बक्यौता ९९.६७ प्रतिशतले कमी आई रु.१ करोड ८१ लाख रहेको छ। २०८० असार मसान्तमा उक्त कर्जाको बक्यौता रु.५ अर्ब ४३ करोड रहेको थियो। २०८१ असार मसान्तसम्म कुल कर्जाको तुलनामा पुनरकर्जाको हिस्सा ०.००३ प्रतिशत रहेको छ। २०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा सहुलियतपूर्ण कर्जा ३९.२७ प्रतिशतले कमी आई रु.१९ अर्ब ६९ करोड पुगेको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्ष पनि उक्त कर्जा ९.९७ प्रतिशतले घटेको थियो। २०८१ असार मसान्तसम्म कुल कर्जाको तुलनामा सहुलियतपूर्ण कर्जाको हिस्सा ३.४० प्रतिशत रहेको छ। २०८१ असार मसान्तसम्म यस प्रदेशमा प्रवाहित सहुलियतपूर्ण कर्जामध्ये व्यवसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जा शीर्षकमा सबैभन्दा बढी ६५.४४ प्रतिशत तथा महिला उद्यमशील कर्जा शीर्षकमा ३४.१४ प्रतिशत कर्जा बक्यौता रहेको छ भने अन्य शीर्षकमा नगन्य मात्रामा कर्जाको बक्यौता रहेको छ।

तालिका ५.८ : कुल कर्जाको तुलनामा हिस्सा (प्रतिशत)

विवरण	२०७९ असार	२०८० असार	२०८१ असार
विपन्न वर्ग कर्जा	८.७	८.२५	९.४८
पुनरकर्जा	२.४	०.९७	०.००३
सहुलियतपूर्ण कर्जा	६.६	५.८१	३.४०

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

तालिका ५.९ : कोशी प्रदेशमा प्रवाहित सहुलियतपूर्ण कर्जाको शीर्षकगत बक्यौता रकमको विवरण

क्र.सं.	सहुलियतपुर्ण कर्जाको प्रकार	कर्जा रकम (रु. दश लाखमा)	हिस्सा (प्रतिशत)
१	कपडा उद्योग सञ्चालनका लागि कर्जा	०.००	०.००
२	CTEVT बाट मान्यता प्राप्त संस्थाबाट दिइने तालिम	०.००	०.००
३	दलित समुदाय व्यवसाय विकास कर्जा	२७.३७	०.१४
४	भुकम्प प्रभावित निजी आवास निर्माण कर्जा	१.८१	०.०१
५	शिक्षित युवा स्वरोजगार कर्जा	१.३२	०.०१
६	विदेशवाट फर्कका युवा परियोजना कर्जा	५१.५०	०.२६
७	उच्च र प्राविधिक/व्यवसायीक शैक्षिक कर्जा	१.३०	०.०१
८	व्यवसायीक कृषि तथा पशुपंक्षी कर्जा	१२८८७.७५	६५.४४
९	महिला उद्यमशील कर्जा	६७२२.८८	३४.१४
१०	युवावर्ग स्वरोजगार कर्जा	०.००	०.००
	जम्मा	**१९६९३.९३**	**१००.००**

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

५.३.४ सहकारी क्षेत्र [$]

- २०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा सहकारी संस्थाहरूको कुल पुँजी ५.८९ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। २०७९ असार मसान्तको तुलनामा २०८० असार मसान्तमा सहकारी संस्थाहरूको पुँजी ६.०५ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो ।
- २०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा सहकारी संस्थाहरूको कुल बचत र कुल कर्जा क्रमशः १८.९६ र १.६९ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। २०७९ असार मसान्तको तुलनामा २०८० असार मसान्तमा सहकारी संस्थाहरूको बचत ७.८९ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो भने कर्जा ४.१६ प्रतिशतले घटेको थियो ।
- २०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तमा सहकारी संस्थाहरूको सदस्य संख्या ९.०२ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने कर्मचारी संख्या ०.५६ प्रतिशतले घटेको छ। २०७९ असार मसान्तको तुलनामा २०८० असार मसान्तमा सहकारी संस्थाहरूको सदस्य संख्या ७.७७ प्रतिशत र कर्मचारी संख्या ११.०१ प्रतिशतले बढेको थियो।

चार्ट ५.३ : सहकारीको पुँजी, बचत र ऋण लगानीको वृद्धिदर (प्रतिशतमा)

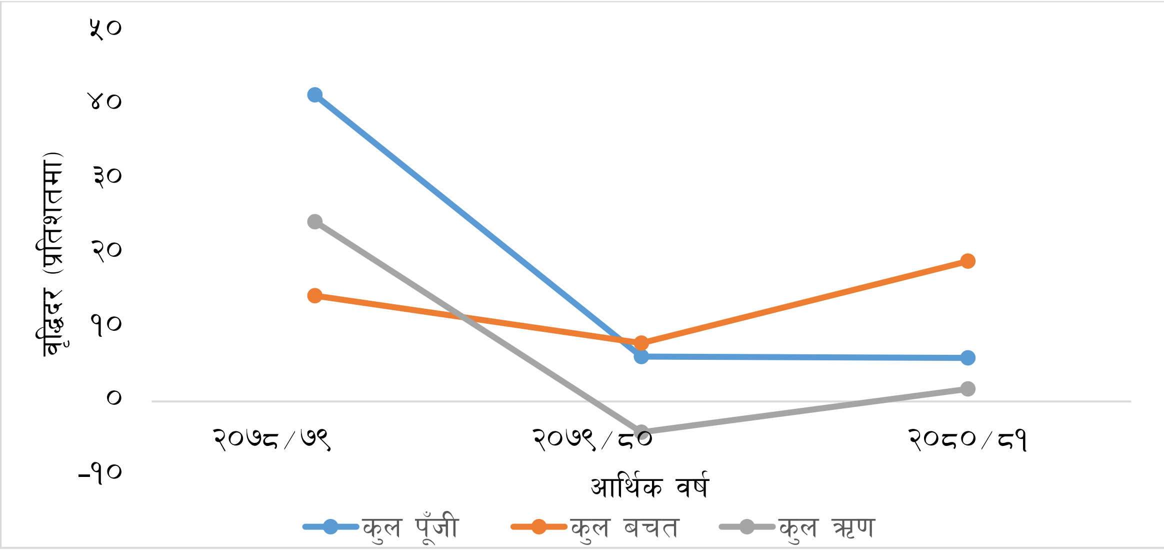

स्रोत: अध्ययन क्षेत्रका सहकारी संस्थाहरू

$ यस प्रदेशको प्रदेश सहकारी रजिष्ट्रार कार्यालयमा दर्ता भएका बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामध्ये ऋण लगानीका आधारमा नमुना छनोट गरिएका कोशी प्रदेशका १० ठुला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाबाट प्राप्त विवरणको आधारमा गरिएको विश्लेषण ।

५.३.५ फण्ड ट्रान्सफर

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशका १४ जिल्लामा रहेका १६ वटा नोटकोषमध्ये खोटाङ र उदयपुर जिल्लामा रहेका २ वटा नोटकोषमा क्रमशः जनकपुर कार्यालयबाट रु.५५ करोड र ३ अर्ब ३० करोड तथा ओखलढुङ्गा र सोलुखुम्बु जिल्लामा रहेका २ वटा नोटकोषमा मुद्रा व्यवस्थापन विभागबाट क्रमशः रु.४४ करोड १० लाख र रु.४३ करोड २३ लाख तथा मोरङ जिल्ला बाहेकका अन्य ९ जिल्ला (ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम, झापा, सुनसरी, धनकुटा, तेह्रथुम, संखुवासभा र भोजपुर) मा रहेका ११ वटा नोटकोषमा विराटनगर कार्यालयबाट रु.२० अर्ब ७७ करोड ५ लाख गरी कुल रु.२५ अर्ब ४९ करोड ३८ लाख फण्ड ट्रान्सफर भएको छ । अघिल्ला वर्षको सोही अवधिमा रु.२४ अर्ब ३८ करोडको फण्ड ट्रान्सफर भएको थियो । समीक्षा अवधिमा सबैभन्दा बढी झापा जिल्लामा रु.७ अर्ब ६४ करोड र सबैभन्दा कम सोलुखुम्बु जिल्लामा रु.४३ करोड २३ लाख फण्ड ट्रान्सफर भएको छ ।

तालिका ५.१० : नेपाल राष्ट्र बैंकले कोशी प्रदेशमा गरेको फण्ड ट्रान्सफरको अवस्था

जिल्ला	फण्ड ट्रान्सफरको रकम (रु. करोडमा)			प्रतिशत परिवर्तन
	आ.व. २०७८/७९ (साउन-असार)	आ.व. २०७९/८० (साउन-असार)	आ.व. २०८०/८१ (साउन-असार)	
ताप्लेजुङ	१०३	११३	८९	-२१.२४
संखुवासभा	१९०	२७०	२३५	-१२.९६
सोलुखुम्बु	९०	३०	४३.२३	४४.१०
ओखलढुङ्गा	७०	३५	४४.१	२६.००
खोटाङ	९०	६०	५५	-८.३३
भोजपुर	१२०	९७	७०	-२७.८४
धनकुटा	१८०	१४३	१४२	-०.७०
तेह्रथुम	८०	९७	१२५	२८.८७
पाँचथर	१११	१४४	१२५.०५	-१३.१६
इलाम	२२०	२११	१८७	-११.३७
झापा	६६५	५८८	७६४	२९.९३
मोरङ	-	-	-	-
सुनसरी	३८५	२६५	३४०	२८.३०
उदयपुर	३५०	३८५	३३०	-१४.२९
जम्मा	**२६५४**	**२४३८**	**२५४९.३८**	**४.५७**

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

५.३.६ विदेशी विनिमय

२०८१ असार मसान्तसम्म कोशी प्रदेशमा नेपाल राष्ट्र बैंक, विराटनगर कार्यालयबाट ५९ मनिचेञ्जर, ४ होटल, १ ट्रेकिङ एजेन्सी र २ अन्य गरी ६६ एजेन्सीहरूले विदेशी मुद्रा सटहीको इजाजतपत्र प्राप्त गरेका छन् ।

तालिका ५.११ : परिवर्त्य विदेशी मुद्रा खरिद विवरण (रु.करोडमा)

मुद्रा	आर्थिक वर्ष		
	आ.व. २०७८/७९	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१
अमेरिकी डलर	१६.९६	१६.२९	३.१०
यूरो	३.०७	२.२३	१.००
अन्य	११.५४	९.७३	५.१९
जम्मा	३१.५८	२८.२५	९.२९

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यस कार्यालयले रु.९ करोड २९ लाख बराबरको परिवर्त्य विदेशी मुद्रा खरिद गरेको छ । खरिद गरिएका परिवर्त्य विदेशी मुद्राहरूमध्ये रु.३ करोड १० लाख बराबरको अमेरिकी डलर, रु.१ करोड बराबरको युरो र रु.५ करोड १९ लाख बराबरका अन्य विदेशी मुद्रा रहेका छन् । समीक्षा वर्षमा अमेरिकी डलरको खरिद ८०.९ प्रतिशतले, युरो तथा अन्य मुद्राको खरिदमा क्रमशः ५५.१ प्रतिशत र ४६.७ प्रतिशतले घटेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा यस बैंकले रु.२८ करोड २५ लाख बराबरको परिवर्त्य विदेशी मुद्रा खरिद गरेको थियो ।

५.४ यातायात तथा सञ्चार

५.४.१ यातायात

समीक्षा वर्षमा कोशी प्रदेशमा कुल ४० हजार ८ सय ५६ सवारी साधन दर्ता भएका छन् जुन आर्थिक वर्ष २०७९/८० को तुलनामा ३३.७५ प्रतिशतल बढी हो। यसमध्ये मोटरसाइकलको र अन्य सवारी को हिस्सा क्रमशः ७७.२२ र २२.७८ प्रतिशत रहेको छ। २०८१ असार मसान्तमा यस प्रदेशका १४ वटा जिल्लाहरूमध्ये सुनसरी, मोरङ, झापा, इलाम, उदयपुर, धनकुटा र ओखलढुङ्गा गरी ७ वटा जिल्लाहरूबाट सवारी साधन दर्ता हुने कार्य हुँदै आएको छ।

चार्ट ५.४ : यातायातका साधनको संख्या

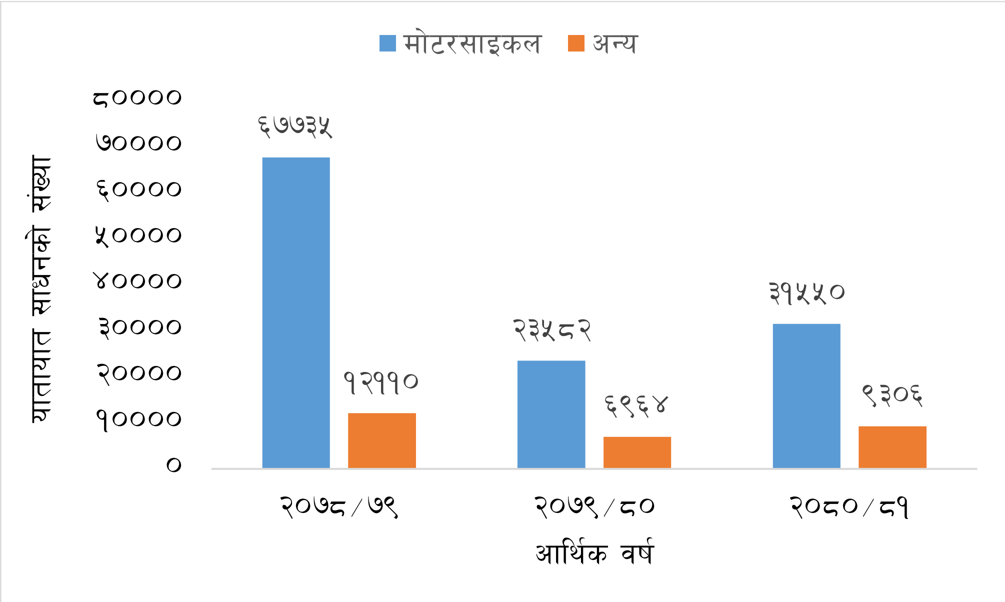

स्रोतः यातायात व्यवस्था कार्यालय र यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालय

५.४.२ सञ्चार

समीक्षा वर्षको अन्त्यमा कोशी प्रदेशमा कुल वितरित टेलिफोन संख्या ५२ लाख २८ हजार ६ सय ७२ पुगेको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षको असार मसान्तमा यो संख्या ४८ लाख २७ हजार ६ सय ७६ रहेको थियो। त्यसैगरी, इन्टरनेट सेवा प्रयोगकर्ताको संख्या १०.३ प्रतिशतले वृद्धि भई ४४ हजार ३ सय ४२ पुगेको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा इन्टरनेट सेवा प्रयोगकर्ताको संख्या ८.३ प्रतिशतले बढेको थियो।

चार्ट ५.५ : कुल वितरित टेलिफोनको जिल्लागत अवस्था

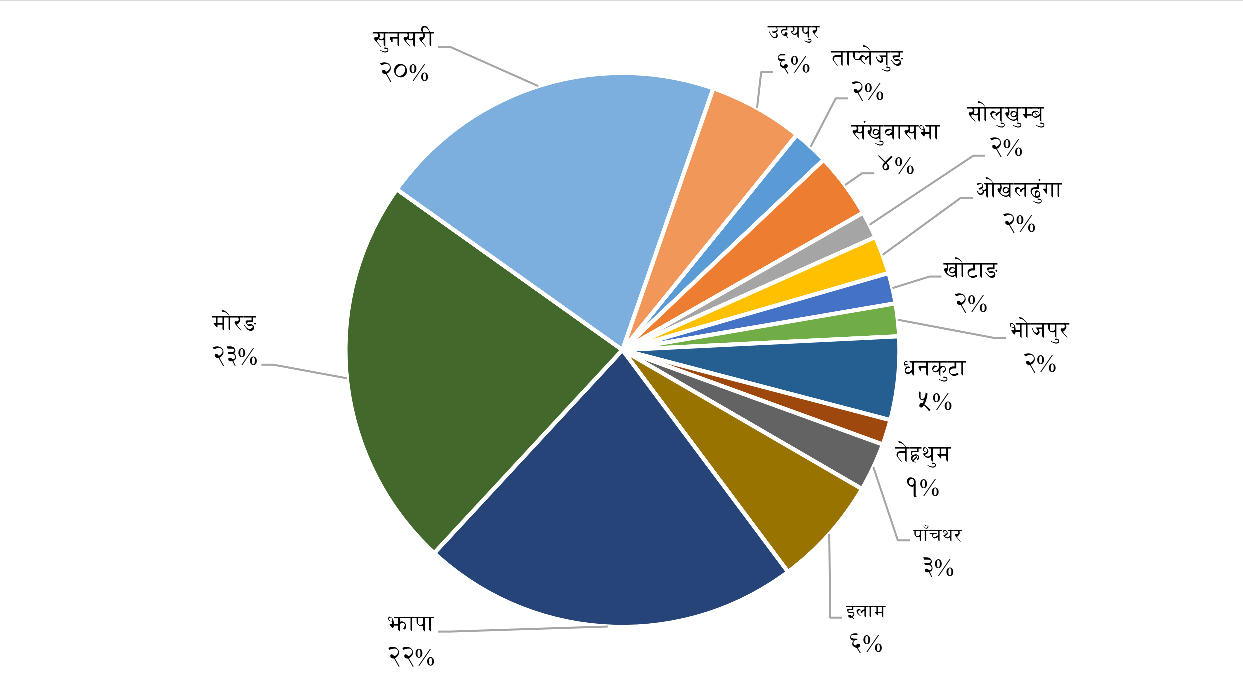

स्रोत : नेपाल टेलिकम र एनसेल प्रा.लि.

५.५ शिक्षा तथा स्वास्थ्य

५.५.१ शिक्षा

२०८१ असार मसान्तमा कोशी प्रदेशमा सरकारी/सामुदायिक विद्यालय, संस्थागत/निजी र प्राविधिक शिक्षालयको संख्या कुल ७ हजार ९७ रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा सरकारी/सामुदायिक विद्यालयको संख्या ५१ वटा शिक्षालय घटेको छ भने संस्थागत/निजी विद्यालय र प्राविधिक शिक्षालयको संख्या क्रमशः ६४ र ३ वटा बढेको छ । २०८१ असार मसान्तसम्म ५ हजार २ सय ९७ वटा सरकारी, १ हजार ६ सय ९३ वटा निजी र १ सय ७ वटा प्राविधिक शिक्षालय सञ्चालनमा रहेका छन् ।

समीक्षा वर्षमा कोशी प्रदेशमा रहेका विद्यालयहरूमा अध्ययनरत कुल विद्यार्थी संख्या २.३७ प्रतिशतले घट्न गई १२ लाख ९३ हजार १ सय ९८ जना पुगेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्ष यो संख्या ०.१६ प्रतिशतले बढेको थियो । सरकारी तथा सामुदायिक क्षेत्रका विद्यालयमा ६.७९ प्रतिशतले विद्यार्थी संख्या घटेको देखिन्छ भने निजी क्षेत्रका विद्यालयमा यस्तो संख्या ६.०१ प्रतिशतले बढेको देखिन्छ ।

समीक्षा वर्षमा यस प्रदेशका सरकारी, निजी र प्राविधिक विद्यालयमा कार्यरत कुल शिक्षकको संख्या ४३ हजार ८ सय ११ रहेको छ ।

तालिका ५.१२ : सरकारी तथा निजी विद्यालयमा विद्यार्थी संख्याको अवस्था

विवरण	असार मसान्त			वृद्धिदर	
	२०७९	२०८०	२०८१	२०८०	२०८१
विद्यालय संख्या	७,०७३	७,०८१	७,०७९	०.११	-०.०३
विद्यार्थी संख्या	१३,२२,४४५	१३,२४,६१६	१२,९३,१९८	०.१६	-२.३७
शिक्षक संख्या	४४,५३९	४३,०८६	४३,८११	-३.२६	१.६८

स्रोत : शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाई

५.५.२ स्वास्थ्य

२०८१ असार मसान्तसम्म कोशी प्रदेशमा सरकारी र निजी गरी कुल अस्पताल संख्या १ सय ६२ रहेका छन् । २०८० असार मसान्तमा यस्ता अस्पतालको संख्या १ सय ६४ रहेको थियो ।

२०८१ असार मसान्तमा कोशी प्रदेशमा निजी र सरकारी अस्पतालमा कार्यरत चिकित्सकको कुल संख्या ३.३५ प्रतिशतले वृद्धि भई १ हजार ६ सय ९९ पुगेको छ । २०८० असार मसान्तमा उक्त संख्या १ हजार ६ सय ४४ रहेको थियो ।

२०८१ असार मसान्तमा सरकारी र निजी अस्पतालको शैया संख्या २.०४ प्रतिशले बढेर ६ हजार ८ सय ५२ वटा कायम भएका छन् । २०८० असार मसान्तमा यस्तो संख्या ६ हजार ७ सय १५ वटा रहेको थियो । निजी अस्पतालको संख्या घटेपनि सरकारी तथा सामुदायिक अस्पतालहरूको क्षमता वृद्धिसगैं शैयाको संख्या भने बढेको देखिन्छ ।

तालिका ५.१३ : कोशी प्रदेशमा अस्पताल संख्या, चिकित्सक संख्या र कुल शैया संख्या

विवरण	असार मसान्त			प्रतिशत परिवर्तन	
	२०७९	२०८०	२०८१	२०८०	२०८१
सरकारी/सामुदायिक अस्पताल	५६	६२	६३	१०.७१	१.६१
निजी अस्पताल	१०२	१०२	९९	०	-२.९४
कुल चिकित्सक संख्या	१६००	१६४४	१६९९	२.७५	३.३५
कुल शैया संख्या	६५०९	६७१५	६८५२	३.१६	२.०४

स्रोत : जिल्लास्थित स्वास्थ्य कार्यालय

५.६ सेवा क्षेत्र कर्जा

२०८० असार मसान्तको तुलनामा २०८१ असार मसान्तसम्म यस प्रदेशमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सेवा क्षेत्रमा प्रवाह गरेको कर्जा ३.२८ प्रतिशतले बढ्न गई रु.३ खर्ब ७९ अर्ब पुगेको छ । अघिल्ला वर्षको सोही अवधिमा यस्तो कर्जा ०.२८ प्रतिशतले घटेको थियो । समीक्षा अवधिमा कुल कर्जामध्ये सेवा क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको अंश ६५.५३ प्रतिशत रहेको छ । २०८१ असार मसान्तसम्म कुल सेवा कर्जामध्ये वित्त, बीमा तथा अचल सम्पत्ति कर्जा सबैभन्दा बढी १६.५१ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने अन्य सेवा कर्जा सबैभन्दा बढी १५.४१ प्रतिशतले घटेको छ । २०८१ असार मसान्तसम्म कुल सेवा कर्जा मध्ये थोक तथा खुद्रा व्यापार शीर्षकमा सबैभन्दा बढी ३४.५५ प्रतिशत र अन्य सेवा शीर्षकमा सबैभन्दा कम ०.८२ प्रतिशत कर्जा प्रवाह भएको छ ।

तालिका ५.१४ : सेवा क्षेत्र कर्जाको क्षेत्रगत अवस्था

सेवा क्षेत्र	कर्जा (रु. करोडमा)			वृद्धिदर(%)		कुल सेवा कर्जामा हिस्सा
	२०७९	२०८०	२०८१	२०८०	२०८१	२०८१
यातायात, भण्डारण र सञ्चार	८६१.३	७७७.३९	६७३.६३	-९.७४	-१३.३५	१.७८
थोक तथा खुद्रा विक्रेता	१२८९३.४	१३२११.२	१३१०८.४८	२.४६	-०.७८	३४.५५
वित्त, बीमा तथा अचल सम्पत्ति	२२७९.९	३९२४.५६	४५७२.६४	७२.१४	१६.५१	१२.०५
पर्यटन	११६९.६	१२०८.८	१२९०.१७	३.३५	६.७३	३.४०
अन्य सेवा	३४४.६	३६७.५५	३१०.९२	६.६६	-१५.४१	०.८२
उपभोग्य कर्जा	१०५३८.९	११७४४.९९	१२४२९.३५	११.४४	५.८३	३२.७६
अन्य	८७४५.७	५४९६.६१	५५५१.६८	-३७.१५	१.००	१४.६३
कुल सेवा कर्जा	**३६,८३३.४०**	**३६,७३१.१०**	**३७,९३६.८७**	**-०.२८**	**३.२८**	**१००.००**

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

५.७ सेवा क्षेत्रको चुनौती र सम्भावना

चुनौती

- पर्यटकीय स्थलहरूमा आवश्यक पूर्वाधार निर्माण गरी आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूको संख्या वृद्धि तथा गुणात्मक बसाई अवधि लम्ब्याउनु ।
- पछिल्लो समयमा देखिएको सहकारी, लघुवित्त, बैंक तथा वित्तीय संस्था प्रति देखिएको नकारात्मक सोचलाई परिवर्तन गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको साख कायम राख्नु ।
- ग्रामीण क्षेत्रका सर्वसाधारणहरूमा विद्युतिय उपकरणको प्रयोग सम्बन्धी जनचेतना वृद्धि गरी विद्युतिय वित्तीय सेवा विस्तार गर्नु ।
- कोशी प्रदेशको सेवा क्षेत्रमा नवप्रवर्तन गर्ने क्षमतामा वृद्धि गरी व्यवसायिक प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण सिर्जना गर्नु ।
- पहाडी तथा हिमाली जिल्लाहरूमा दक्ष चिकित्सक तथा स्वास्थ्य सेवाको स्तरोन्नती/विस्तार गरी सर्वसाधरणलाई सर्वसुलभ स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउनु ।
- यातायात, पर्यटन क्षेत्र तथा अन्य सेवामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रवाह हुने कर्जा विस्तारमा कमी देखिएकोले व्यवसायीहरूको मनोबलमा वृद्धि गरी कर्जा विस्तार गर्नु ।
- सामुदायिक विद्यालयहरूमा शिक्षाको गुणस्तर सुधार गरी विद्यार्थी आकर्षित गर्नु ।

सम्भावना

- नेपालको पर्यटन रणनीति २०१६-२०२५ को दोस्रो चरण २०२१-२०२५ अन्तर्गतमा नयाँ उत्पादनहरूलाई एकीकृत गर्नमा जोड दिइने रणनीति लिइएकाले सोबाट फाइदा लिन सकिने साथै सन् २०२५ मा २५ लाख २२ हजार

पर्यटक आउने अपेक्षा गरिएकाले यस प्रदेशमा रहेका विभिन्न पर्यटकीय गन्तव्यहरूमा सुविधा सम्पन्न होटल, रिर्सोट, लज तथ होमस्टेहरू सञ्चालन गर्न सके पर्यटकहरूको बसाई अवधि लम्ब्याउन तथा पर्यटकले गर्ने खर्च बढाउन सकिने भएकोले आर्थिक कियाकलाप वृद्धि हुने ।

- यस प्रदेशमा उच्च गुणस्तरको शिक्षा र स्वास्थ्य सेवाहरूको माग बढिरहेको सन्दर्भमा कोशी प्रदेशको प्रमुख शहरहरूमा निजी र सार्वजनिक शैक्षिक संस्था तथा अस्पतालहरूको विस्तार हुन सक्ने ।
- सरकारले प्रत्येक स्थानीय निकायहरूमा अस्पताल तथा स्वास्थ्य चौकीहरूको निर्माण कार्यलाई तीव्रता दिएको तथा प्रत्येक जिल्लामा निजी अस्पताल र क्लिनिकहरू खुल्ने क्रम बढेसँगै गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाहरूमा सर्वसाधारणको पहुँच विस्तार हुने देखिन्छ साथै ग्रामिण क्षेत्रहरूमा टेलिमेडिसिन सेवा र गुणस्तरीय शिक्षाको लागि ई-लर्निङ सेवा शुरू गर्न सक्ने ।
- कोशी प्रदेशमा प्राकृतिक सौन्दर्य, ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक, भौगोलिक, साहसिक महत्वका स्थलहरूको पहिचान, समुचित प्रर्वद्धन, विकास तथा प्रचारप्रसारका साथै पर्यटन पूर्वाधार विकासमा प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले उच्च प्राथमिकताका साथ बजेट विनियोजन गर्ने गरेकोले आगामी दिनमा पर्यटन क्षेत्र यस प्रदेशको अर्थतन्त्रको मुख्य संवाहकको रुपमा विस्तार हुने देखिएको ।
- इन्टरनेटको पहुँच विस्तारसँगै सूचना प्रविधि क्षेत्रका व्यवसायहरूले पर्यटनबाट भन्दा बढी अर्थतन्त्रमा योगदान गरेको सन्दर्भमा कोशी प्रदेशमा पनि सूचना प्रविधि क्षेत्रका नयाँ व्यवसायहरू शुरू गर्न सकिने ।
- सबै स्थानीय तहमा कम्तीमा एउटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विस्तार भई वित्तीय सेवाको पहुँच बढ्दै गएकाले अनौपचारिक अर्थतन्त्रको हिस्सा कम हुदैं जाने ।

परिच्छेद ६: पूर्वाधार र रोजगार

६.१ पूर्वाधार क्षेत्र

कोशी प्रदेशका विभिन्न जिल्लाहरूमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ असार मसान्तसम्ममा निर्माण सम्पन्न ४९ वटा जलविद्युत आयोजनाहरूको उत्पादन क्षमता ६३६.७५ मेगावाट रहेको छ। त्यसैगरी, मोरङ जिल्लामा ग्रिड कनेक्टेड सोलार आयोजनाबाट ६.८ मेगावाट र झापा जिल्लामा झापा इनर्जी लिमिटेडबाट १० मेगावाट क्षमताको सोलार आयोजनाबाट विद्युत उत्पादन भइरहेको छ। कोशी प्रदेशमा सञ्चालित आयोजनाहरूको कुल उत्पादन क्षमता ६५३.५५ मेगावाट रहेको छ। समीक्षा आर्थिक वर्षमा कोशी प्रदेशमा निर्माण सम्पन्न ६ वटा जलविद्युत र एक सोलार गरी ७ वटा आयोजनाको विद्युत उत्पादन क्षमता १६८.५ मेगावाट रहेको छ।

कोशी प्रदेशमा सञ्चालित जलविद्युत आयोजनामध्ये सोलुखुम्बु जिल्लामा सञ्चालित जलविद्युत आयोजनाहरूको सबैभन्दा बढी २४५.४ मेगावाट विद्युत उत्पादन क्षमता रहेको छ। यस प्रदेशका जिल्लाहरूमध्ये इलाममा १६ वटा, संखुवासभामा ८ वटा, सोलुखुम्बुमा ७ वटा, पाँचथर र ताप्लेजुङमा ५/५ वटा, खोटाङ र भोजपुरमा ३/३ वटा तेह्रथुम र ओखलढुङ्गामा १/१ वटा जलविद्युत आयोजना रहेका छन् भने झापा र मोरङमा १/१ वटा सोलार विद्युत आयोजना रहेका छन्।

चार्ट ६.१ : जिल्लागत विद्युत उत्पादनको अवस्था (जडित क्षमता)

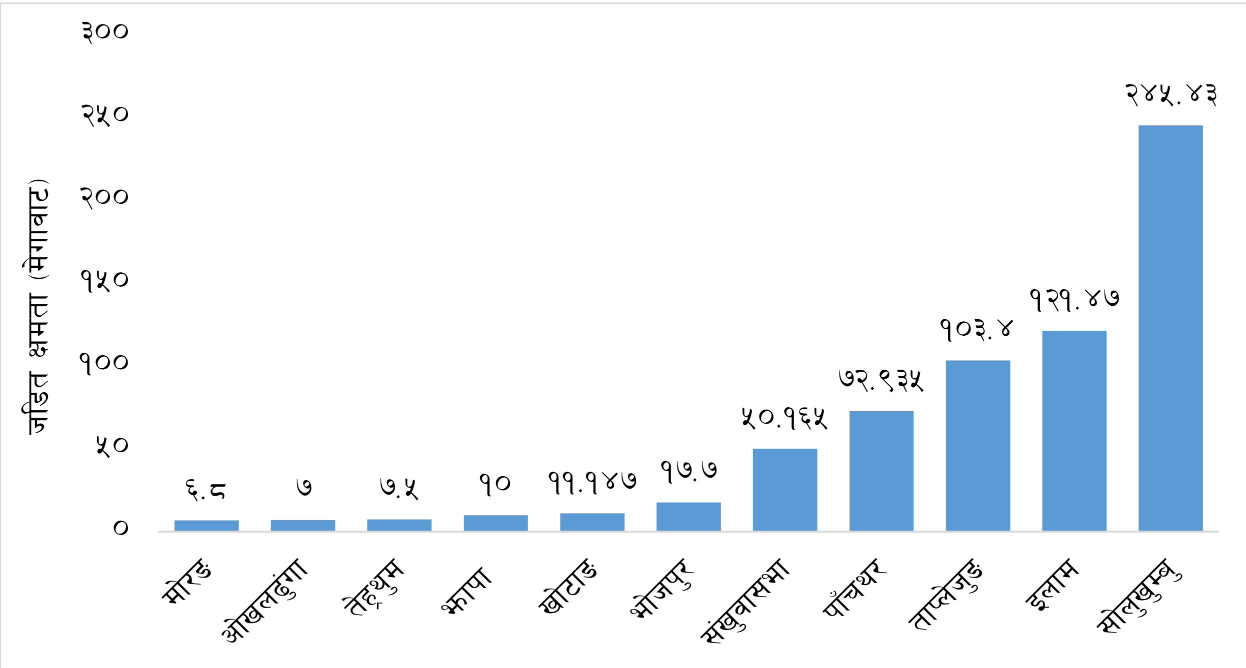

स्रोत : विद्युत विकास विभाग

बक्स : झापा इनर्जी लिमिटेड : १० मेगावाट ग्रीड कनेक्टेड सौर्य विद्युत आयोजना

कोशी प्रदेश अन्तर्गत झापा जिल्लाको शिवसताक्षी नगरपालिका वडा नं. ४ स्थित बुलुचोकमा झापा इनर्जी लिमिटेडले १० मेगावाट क्षमताको सौर्य विद्युत आयोजना निर्माण सम्पन्न गरेको छ। वि.स. २०७९ वैशाख २३ गते विद्युत उत्पादन अनुमति प्राप्त गरी निर्माण कार्य प्रारम्भ गरेको आयोजनाको वि.सं.२०८० असोज १ मा व्यावसायिक उत्पादन सुरु गर्ने लक्ष्य रहेको थियो। वित्तीय व्यवस्थापन र प्यानल आयातमा ढिलाई भएका कारण वि.सं. २०८० माघ १० गते निर्माण सम्पन्न गरेको आयोजनाले सोही दिनबाट व्यवसायिक उत्पादन सुरु गरेको हो। आयोजनाको कुल लागत रु. ८७.९ करोड रहेको छ। माछापुच्छ्रे बैंक लिमिटेड र हिमालयन बैंक लिमिटेडबाट ६८ प्रतिशत परियोजना कर्जा तथा ३२ प्रतिशत शेयरधनीको (९ सय १४ जना) लगानी रहेको आयोजनाको आयोजनास्थलबाट नेपाल विद्युत प्राधिकरणको सवस्टेशनसम्म ९ सय ६६ मिटर लामो ३३ केभीए प्रसारणलाइन निर्माण सहित प्रति मेगावाट लागत करिब ८ करोड ८० लाख रुपैयाँ रहेको छ। यस आयोजनाबाट उत्पादित मासिक औसत १४ लाख ६७ हजार युनिट विद्युत नेपाल विद्युत प्राधिकरणको बुलु चोक सवस्टेशनमा जोडिएको छ। नेपाल विद्युत प्राधिकरणसँग प्रतियुनिट ७ रुपैयाँ ३० पैसामा विद्युत खरिद सम्झौता (पिपिए) गरेको आयोजनाले विद्युत बिक्रीबाट मासिक करिब १ करोड ७ लाख रुपैयाँ आम्दानी गरिरहेको छ। आयोजनाले ८ जना दक्ष सहित १९ जनालाई प्रत्यक्ष रोजगारी प्रदान गरिरहेको छ। करिब २२ बिघा क्षेत्रफल ओगटेको यो कोशी प्रदेशमा सञ्चालित सबैभन्दा ठुलो सौर्य आयोजना हो। आयोजनाले ९ करोड ५० लाख रुपैयाँ बराबरको प्राथमिक शेयर निष्काशनको लागि प्रक्रिया अगाडि बढाइसकेको छ।

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण

६.१.१ कोशी प्रदेशमा अवस्थित अर्थतन्त्रमा प्रभाव पार्ने ठुला आयोजना

१. अरुण तेस्रो जलविद्युत परियोजना

अरुण तेस्रो जलविद्युत परियोजना अन्तर्गत अरुण तेस्रो जलविद्युत आयोजना र अरुण तेस्रो जलविद्युत आयोजना (प्रसारणलाइन निर्माण) गरी दुई वटा आयोजना रहेका छन् । दुवै आयोजनाको कुल अनुमानित लागत रु.१ खर्ब ४५ अर्ब रहेको छ ।

अरुण तेस्रो जलविद्युत आयोजनाको ९०० मे.वा. कुल विद्युत उत्पादन क्षमता रहेको यस आयोजनाको निर्माण कार्य वि.स. २०७५ वैशाखबाट प्रारम्भ भई वि.स. २०८२ असोज सम्ममा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ । २०८१ असार मसान्तसम्म यस आयोजनाको भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः ७५.४० प्रतिशत र ६९.०४ प्रतिशत रहेको छ । यस आयोजनामा स्वदेशी १ हजार ६ सय ५४ जना र विदेशी १ हजार ३ सय ६७ जना गरी कुल ३ हजार २१ जना कामदारले प्रत्यक्ष रोजगारी पाइरहेका छन् ।

अरुण तेस्रो जलविद्युत आयोजना ४०० के.भी. प्रसारणलाइन निर्माणको ४ सय के.भी. क्षमता २१७ किलोमिटर लम्बाई भएको यस आयोजनाको निर्माण कार्य वि.स. २०७६ माघबाट प्रारम्भ भई वि.स. २०८२ असोजमा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ । संखुवासभा, भोजपुर, खोटाङ, उदयपुर, सिराहा, धनुषा, महोत्तरी जिल्ला अन्तर्गत पर्ने यस आयोजनाको वि.सं.२०८१ असार मसान्तसम्मको भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः ३८.३९ प्रतिशत र ६४.२९ प्रतिशत रहेको छ । यस आयोजनाबाट स्वदेशी ३४२ र विदेशी १९१ गरी कुल ५३३ जना कामदारले प्रत्यक्ष रोजगारी पाइरहेका छन् ।

२. कोशी कोरिडोर २२० के. भी. प्रसारण लाइन तथा सवस्टेशन निर्माण

कोशी कोरिडोर २२० के. भी. प्रसारण लाइन तथा सवस्टेसन निर्माण अन्तर्गत ईनरुवा–बसन्तपुर–बानेश्वर–तुम्लिङटार २२० के.भी. प्रसारण लाइन आयोजना, तुम्लिङटार-बानेश्वर-वसन्तपुर-इनरुवा २२० के.भी. सवस्टेशन , वसन्तपुर - ताप्लेजुङ (ढुंगेसाँघु) २२० के.भी. प्रसारण लाइन र सव-स्टेशन र वसन्तपुर ताप्लेजुङ (ढुंगेसाँघु) २२० के.भी. प्रसारण लाइन दोस्रो सर्किट र बसन्तपुर सव-स्टेशनमा बे एक्सटेन्सन गरी चार वटा आयोजनाहरू रहेका छन् ।

कोशी कोरिडोर अन्तर्गत सन् २०१६ जुनबाट निर्माण कार्य प्रारम्भ भएको १०६ कि.मी लम्बाइ भएको **ईनरुवा–बसन्तपुर–बानेश्वर–तुम्लिङटार २२० के.भी. प्रसारण लाइन आयोजना**को निर्माण कार्य सम्पन्न भै मिति २०७९ साउन १९ बाट सञ्चालनमा आइसकेको छ । यस आयोजनाको कुल लागत ३ करोड ७३ लाख अमेरिकी डलर रहेको छ ।

कोशी कोरिडोर अन्तर्गत **तुम्लिङटार–बानेश्वर–वसन्तपुर–इनरुवा गरी ४ वटा सव स्टेशनको** निर्माण कार्य सन् २०१८ अक्टोवरबाट प्रारम्भ भएकोमा सन् २०२३ डिसेम्बर ३१ मा निर्माण कार्य सम्पन्न भएको हो । यस आयोजनाको कुल लागत २ करोड ६ लाख अमेरिकी डलर रहेको थियो ।

कोशी कोरिडोर अन्तर्गत ३५ कि.मि. लम्बाई रहेको **वसन्तपुर-ताप्लेजुङ (ढुंगेसाँघु) २२० के.भी. प्रसारण लाइन र सव-स्टेशनको** निर्माण कार्य सन् २०१८ जुनबाट प्रारम्भ भएको हो। कुल लागत २ करोड १० लाख अमेरिकी डलर रहेको यस आयोजनाको निर्माण सम्पन्न सन् २०२४ जुलाई ३ मा भएको हो।

कोशी कोरिडोर अन्तर्गत ३५ कि.मि. लम्बाइ रहेको **वसन्तपुर-ताप्लेजुङ (ढुंगेसाँघु) २२० के.भी. प्रसारण लाइनको दोस्रो सर्किट र बसन्तपुर सव-स्टेशनमा वे एक्सटेन्सन** निर्माण कार्य सन् २०२२ नोभेम्बरबाट प्रारम्भ भएको हो। कुल अनुमानित लागत ७० करोड नेपाली रुपैयाँ रहेको छ। यस आयोजना सन् २०२४ डिसेम्बर ३१ सम्ममा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोमा वि.सं.२०८१ असार मसान्तसम्मको भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः ८५.० प्रतिशत र ६०.० प्रतिशत रहेको छ। यस आयोजनाबाट स्वदेशी ८० जनाले प्रत्यक्ष रोजगारी पाइरहेका छन्।

३. कुशाहा–विराटनगर कोरिडोर १३२ के.भी. प्रसारण लाइन आयोजना

यस आयोजनाको निर्माण कार्य आ.व.२०७४/०७५ बाट प्रारम्भ भई आ.व. २०८१/०८२ सम्ममा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ। कुल २३ कि.मी लम्बाइ रहेको यस आयोजनाको अनुमानित कुल लागत रु.१ अर्ब ९२ करोड २८ लाख ५० हजार रहेको छ। यस आयोजनाको वि.सं. २०८१ असार मसान्तसम्मको भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः ६३.६७ प्रतिशत र ६७.२५ प्रतिशत रहेको छ।

४. पुष्पलाल मध्यपहाडी लोकमार्ग

कोशी प्रदेश अन्तर्गत पुष्पलाल मध्यपहाडी लोकमार्गको कुल लम्बाइ ५१६.२९ किलोमिटर (संशोधित) रहेको छ। यस लोकमार्गको दुई खण्डमा विभाजन गरेर निर्माण कार्य भइरहेको छ।

यस लोकमार्गको **पहिलो खण्ड** पाँचथर, तेह्रथुम, धनकुटा र भोजपुर जिल्लामा पर्दछ। वि.स. २०६९ वैशाखबाट निर्माण कार्य प्रारम्भ भएको यस खण्डको कुल लम्वाई ३८६ किलोमिटर तथा कुल अनुमानित लागत रु.८ अर्ब ९० करोड रहेको छ। २०८२ चैत्रसम्म निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको यस खण्डको २०८१ असार मसान्तसम्मको भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः ७५ प्रतिशत तथा ८० प्रतिशत रहेको छ। यस आयोजनाबाट कुल १,००० जनाले रोजगारी पाइरहेका छन।

त्यसैगरी, यस लोकमार्गको **दोस्रो खण्ड** खोटाङ, ओखलढुङ्गा र उदयपुर जिल्लामा पर्दछ। आ.व.२०७१/०७२ बाट निर्माण कार्य प्रारम्भ भएको यस खण्डको कुल लम्वाई १३०.२९ किलोमिटर रहेको छ। जसमध्ये हलेसी दिक्तेल सडक खण्ड ३५ किलोमिटर र हर्कपुर जयराम सडक खण्ड १४ किलोमिटरको निर्माण कार्य सम्पन्न भई सडक डिभिजन कार्यलय हर्कपुरको मातहतमा रहेको छ। यस खण्ड अन्तर्गत निर्माण कार्य भइरहेको ८१.२९ किलोमिटर सडक तथा पुलको कुल अनुमानित लागत रु.६६ करोड ४ लाख ६८ हजार रहेको छ। आ.व.२०८२/०८२ सम्म निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोमा वि.सं. २०८१ असार मसातसम्मको सडक र पुलको भौतिक प्रगति क्रमशः ७०.७२ प्रतिशत र ८८.० प्रतिशत तथा वित्तीय प्रगति ८०.० प्रतिशत रहेको छ। यस आयोजनाबाट स्वदेशी कुल १,११० जना कामदारले प्रत्यक्ष रोजगारी पाइरहेका छन्।

हुलाकी राजमार्ग:

कोशी प्रदेशको झापा, मोरङ र सुनसरी तथा मधेश प्रदेशको सप्तरी जिल्ला अन्तर्गत रहेको हुलाकी राजमार्गको कुल लम्बाइ ३३५ किलोमिटर रहेको छ। साथै, यस खण्ड अन्तर्गत २५ वटा पुलहरू रहेका छन्। रु. १६ अर्ब अनुमानित लागत रहेको यस खण्डको निर्माण कार्यको प्रारम्भ आ.व. २०६६/०६७ बाट भएको हो। आ.व. २०८२/०८३ सम्ममा निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको यस खण्डको वि.सं. २०८१ असार मसान्तसम्मको भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः ७२.० प्रतिशत तथा ७१.८ प्रतिशत रहेको छ।। यस आयोजनामा कुल स्वदेशी ३०० जनाले प्रत्यक्ष रोजगारी पाइरहेका छन्।

५. मदन भण्डारी राजमार्ग (भित्रि तराई लोकमार्ग)

कोशी प्रदेशमा मदन भण्डारी राजमार्गको दुई खण्डमा निर्माण कार्य भइरहेको छ। यस राजमार्गको **पहिलो खण्ड** सुनसरी, मोरङ, झापा र इलाम जिल्लाहरूमा पर्दछ। आ.व. २०७६/७७ बाट निर्माण कार्य प्रारम्भ भएको यस खण्डको कुल लम्वाई १३० किलोमिटर रहेको छ। कुल अनुमानित लागत रु.१० अर्ब १३ करोड रहेको र आ.व.२०८१/८२ सम्म निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको यस खण्डको वि.सं. २०८१ असार मसान्तसम्मको भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः ७५.०० प्रतिशत तथा ७१.९६ प्रतिशत रहेको छ। यस खण्डमा स्वदेशी २,०५० जनाले प्रत्यक्ष रोजगारी पाइरहेका छन्।

त्यस्तै, लोकमार्गको **दोस्रो खण्ड** कोशी प्रदेशको उदयपुर र खोटाङ तथा बागमती प्रदेशको सिन्धुली जिल्लामा पर्दछ। यस अन्तर्गत उदयपुर, सिन्धुली खण्डको १३५ किलोमिटर सडक को निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ।

७. उत्तर-दक्षिण (कोशी) सडक योजना

दक्षिणमा भारतको सिमाना जोगवनीदेखि वसन्तपुर, खाँदबारी हुँदै नेपालको उत्तरी सिमाना किमाथांका जोड्ने राष्ट्रिय गौरवको यो सडक योजना रहेको छ।

यस लोकमार्ग अन्तर्गतको **रानी-विराटनगर-इटहरी-धरान सडक आयोजना** निर्माण कार्यको प्रारम्भ आ.व.२०६९/७० बाट भएको हो। कुल लम्बाई ४९ कि.मि रहने यस ६ लेन सडक आयोजनाको कुल अनुमानित लागत रु.१० अर्ब ९८ करोड रहेको छ। आ.व. २०७९/८० मा निर्माण सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोमा यस योजनाको वि.सं.२०८१ असार मसान्तसम्मको भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः ९४.० प्रतिशत र ९०.० प्रतिशत रहेको छ।

विभिन्न खण्डहरूमा निर्माण भइरहेको यस सडक योजनाको कार्यक्षेत्र भित्र **संखुवासभा जिल्लाको खाँदबारीदेखि उत्तरी सीमा किमाथांका**सम्मको कुल १ सय ६२ कि.मि सडक पर्दछ। आ.व.२०६५/६६ बाट निर्माण कार्य प्रारम्भ भएको यस योजनाको कुल अनुमानित लागत (पुल र कालोपत्रे सहित) रु.११ अर्ब ९३ करोड रहेको छ। आ.व. २०८३/८४ सम्म सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको यस योजनाको वि.सं. २०८१ असार मसान्तसम्मको भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः ४८.० प्रतिशत र ४६.१ प्रतिशत रहेको छ। यस आयोजनाबाट स्वदेशी २२ जनाले प्रत्यक्ष रोजगारी पाइरहेका छन्।

८. प्रदेश गौरवको आयोजना : विराटचोक-घिनाघाट सडक आयोजना

कोशी प्रदेशको प्रदेश गौरवको आयोजनाको रुपमा रहेको यस आयोजनाको निर्माण कार्य आ.व २०७५/७६ बाट प्रारम्भ भएको हो । कुल लम्बाई २२ किलोमिटर रहेको यस ४ लेन सडक आयोजनाको कुल लागत रु.२ अर्ब ५ करोड रहेको छ । यस आयोजनाको आ.व. २०८०/८१ मा निर्माण सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको यस योजनाको वि.सं. २०८१ असार मसान्तसम्म प्याकेज १ (११ किलोमिटर) को भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः ८८.० प्रतिशत र ९०.० प्रतिशत रहेको तथा प्याकेज-३ (२ किलोमिटर) को भौतिक तथा वित्तीय प्रगति क्रमशः १०० प्रतिशत र ९९ प्रतिशत रहेकोको छ भने प्याकेज-२ (९ किलोमिटर) को निर्माण सम्पन्न भएको छ ।

६.२ पूर्वाधार क्षेत्रका चुनौती र सम्भावना

चुनौती

- हालैको अविरल बर्षाले गर्दा भएको बाढी तथा पहिरोले यस प्रदेशमा निर्माणाधीन ठुला आयोजनाहरूमा भएको क्षतिको कारण निर्धारित समयमै आयोजनाहरू सम्पन्न गर्नु ।
- पर्यटकलाई आकर्षण गर्न तथा बसाई अवधि लम्बाउन पर्यटक लक्षित आवश्यक पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्नु ।
- निश्चित मापदण्ड बिना पूर्वाधारका आयोजनाको छनोट गर्ने र आवश्यक पूर्व तयारी बिना कार्यान्वयनमा लैजाने हालको परिपाटीलाई बन्द गरी प्रदेशस्तरमा पनि परियोजना बैंकको अवधारणाको अनुसरण तथा कार्यान्वयन गर्नु ।

सम्भावना

- यस प्रदेशका नदीहरूबाट जलविद्युत उत्पादनको प्रचुर सम्भावना रहेकोले विद्युत उत्पादन गरी स्वदेशमा उर्जा आपूर्ति गर्न तथा विद्युत निर्यात गरी विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सकिने ।
- यस प्रदेशमा निर्माणाधीन रहेका पुष्पलाल मध्य पहाडी लोकमार्ग, हुलाकी राजमार्ग, मदन भण्डारी राजमार्ग, कोशी राजमार्ग जस्ता सडक आयोजनाको निर्माण सम्पन्न भए पश्चात् बजारसम्मको कनेक्टिभिटीमा सुधार आउने भएकोले ग्रामीण क्षेत्रमा आर्थिक क्रियाकलाप बढ्ने तथा ग्रामीण भेगका स्थानीय उत्पादनहरूको बजारिकरण सहज हुने ।
- कोशी प्रदेश सरकारले रानीदेखि भेडेटारसम्म निजी क्षेत्रको लगानीमा स्ट्रिंग रेल सञ्चालन गर्न अनुमति प्रदान गरेको छ । यसबाट कनेक्टिभिटीमा सुधार तथा पर्यटन प्रर्वधन हुने ।
- कनेक्टिभिटीका लागि विश्वमा आएका नयाँ रेल प्रविधि अन्तर्गत नेपालको पहाडी भूभागका लागि अति उपयुक्त स्ट्रिंग रेल प्रविधि सञ्चालन गर्न सके पहाडी क्षेत्रबाट हुने बसाईसराई रोक्न सकिने ।
- विराटनगर एयरपोर्टको स्तरोन्नति गरी विराटनगरलाई भारतीय प्रमुख सहर तथा कोशी प्रदेशका पहाडी क्षेत्र र अन्य पर्यटकीय गन्तव्यहरूसम्म जोड्ने गरी हवाई सेवा सञ्चालन गर्न सके पर्यटक भित्राउन तथा पर्यटकीय गतिविधि बढाउन सकिने ।

६.३ रोजगारी

वैदेशिक रोजगारी

कोशी प्रदेशमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा वैदेशिक रोजगारीको लागि श्रम स्वीकृति लिनेको संख्यामा ४.५ प्रतिशतले कमी आएको छ। समीक्षा अवधिमा यस प्रदेशका पुरुष १ लाख ३७ हजार ५२ र महिला २३ हजार ५ सय २० गरी कुल १ लाख ६० हजार ६ सय ७२ जनाले वैदेशिक रोजगारीको लागि श्रम स्वीकृति लिएका छन्। गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा यस प्रदेशका पुरुष १ लाख ४६ हजार २ सय ६६ र महिला २२ हजार ४२ गरी कुल १ लाख ६८ हजार ३ सय ८ जनाले वैदेशिक रोजगारीको लागि श्रम स्वीकृति लिएका थिए।

तालिका : ६.१ कोशी प्रदेशमा वैदेशिक रोजगारीका लागि श्रम स्वीकृतिको जिल्लागत विवरण

जिल्ला	आ.व. २०७९/८०			आ.व. २०८०/८१			वृद्धिदर
	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	
भोजपुर	८१६८	९०१	९०६९	६४२७	८१५	७२४२	-२०.१
धनकुटा	६९०१	८८३	७७८४	५५०९	८४९	६३५८	-१८.३
इलाम	७८४७	१९१२	९७५९	७३४७	२१७४	९५२१	-२.४
झापा	२७६१९	५९५१	३३५७०	२७८१६	६५४६	३४३६२	२.४
खोटाङ	८९७५	८३१	९८०६	७७७३	८१०	८५८३	-१२.५
मोरङ	२५७६८	३८९०	२९६५८	२६५८८	४५०९	३१०९७	४.९
ओखलढुङ्गा	४७८९	६२०	५४०९	४२६४	६८९	४९५३	-८.४
पाँचथर	७९०१	९४३	८८४४	५७२४	८४५	६५६९	-२५.७
संखुवासभा	५७०६	६५०	६३५६	४५२६	६५४	५१८०	-१८.५
सोलुखुम्बु	३१९९	१०९९	४२९८	२५४३	१०००	३५४३	-१७.६
सुनसरी	२०३०६	२१२२	२२४२८	२१६००	२३४९	२३९४९	६.८
ताप्लेजुङ	४२९१	४९२	४७८३	३५९९	४६५	४०६४	-१५.०
तेह्रथुम	४१८०	३३४	४५१४	३०९०	३३८	३४२८	-२४.१
उदयपुर	१०६१६	१४१४	१२०३०	१०२४६	१५७७	११८२३	-१.७
जम्मा	**१४६२६६**	**२२०४२**	**१६८३०८**	**१३७०५२**	**२३६२०**	**१६०६७२**	**-४.५**

स्रोत: वैदेशिक रोजगार विभाग, २०८१

चार्ट ६.२ : कोशी प्रदेश वैदेशिक रोजगारीका लागि श्रम स्वीकृतिको विवरण

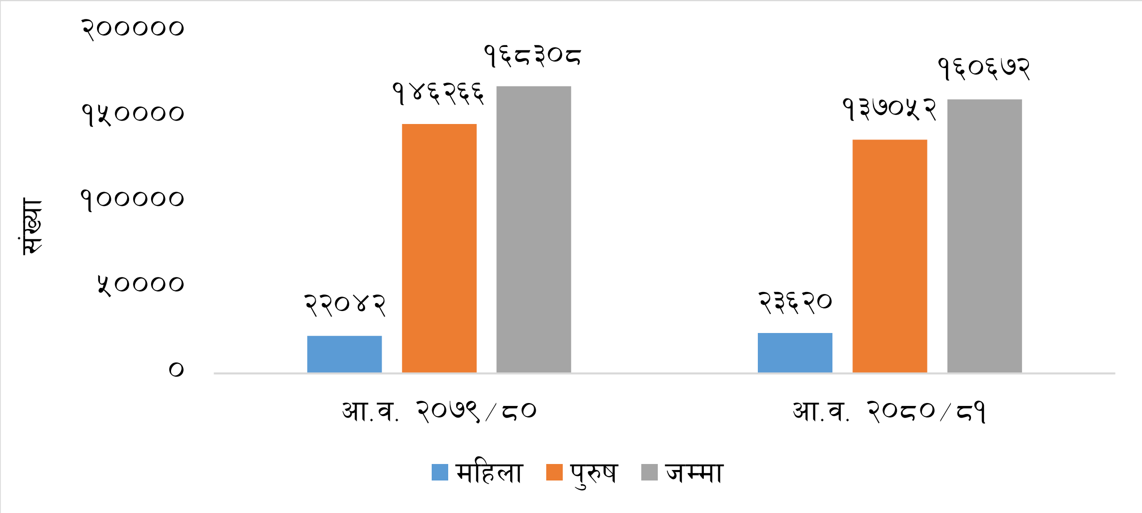

स्रोत: वैदेशिक रोजगार विभाग

प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशका १४ जिल्लाका कुल १ लाख १० हजार ९ सय ८३ जना बेरोजगार व्यक्तिको रुपमा सूचीकृत भएकोमा २ हजार १ सय ४२ वटा आयोजनाबाट ११ हजार १ सय ४१ जनाले प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रमबाट रोजगारी प्राप्त गरेका छन् । रोजगारी प्राप्त गर्ने संख्याको आधारमा सबैभन्दा बढी मोरङ जिल्लाका १ हजार ३ सय ४९ जनाले रोजगारी प्राप्त गरेका छन् भने सबैभन्दा कम तेह्रथुम जिल्लाका ४ सय जनाले रोजगारी प्राप्त गरेका छन् । त्यसैगरी, सूचीकृत बेरोजगार व्यक्तिको तुलनामा रोजगारी प्राप्त गर्ने व्यक्तिको आधारमा मोरङ जिल्लामा सबैभन्दा बढी १९.७४ प्रतिशतले रोजगारी प्राप्त गरेका छन् भने तेह्रथुममा सबैभन्दा कम ८.०२ प्रतिशतले रोजगारी प्राप्त गरेका छन् ।

तालिका ६.२ : रोजगार कार्यक्रम कार्यान्वयनको जिल्लागत अवस्था

जिल्ला	सूचीकृत बेरोजगार व्यक्तिको संख्या	रोजगारीमा खटिएको व्यक्तिको संख्या	बेरोजगारको तुलनामा रोजगारि अनुपात	रोजगारी वृद्धिदर	
	२०८०/८१	२०८०/८१	२०८०/८१	२०७९/८०	२०८०/८१
इलाम	१०८३४	९९९	९.२२	-५०.९३	-३९.२४
तेह्रथुम	३८४४	४००	१०.४१	-३८.०८	१६.२५
संखुवासभा	७६५८	७३३	९.५७	-३७.२१	०.५५
खोटाङ	६९६०	७५६	१०.८६	-४३.०७	-२५.५३
झापा	६२५०	९६१	१५.३८	-२७.५४	-८.९५
मोरङ	८७९७	१३४९	१५.३३	८.२४	-४३.१४
भोजपुर	१०३२६	७६५	७.४१	-५६.०६	-३७.५२
उदयपुर	५५९७	६२३	११.१३	-३३.८६	-२८.२५
पाँचथर	१२७९९	७२६	५.६७	-६१.६५	-३६.७८
सोलुखुम्बु	५९९६	६२०	१०.३४	-२८.५१	-४.३५
सुनसरी	९९७३	१०७९	१०.८२	२९.२९	-१८.६३
ओखलढुङ्गा	९७२३	९०४	९.३०	-३०.४३	-५०.२२
धनकुटा	५७२६	५२९	९.२४	-४७.८८	-९.२६
ताप्लेजुङ	६५००	६९७	१०.७२	-४४.४०	-३.३०
कुल	**१,१०,९८३.००**	**११,१४१.००**	**१०.०४**	**-३६.८७**	**-२३.९५**

स्रोत : श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय

६.४ रोजगारी क्षेत्रको चुनौती र सम्भावना

चुनौती

- यस क्षेत्रमा सञ्चालनमा रहेका अधिकांश उद्योग तथा कलकारखानामा दक्ष, प्राविधिक तथा सीपयुक्त जनशक्तिको अभावका कारण अधिकांश भारतीय कामदारहरू कार्यरत रहेको हुँदा यस क्षेत्रका जनशक्तिलाई प्राविधिक सीप सिकाई रोजगारीमा आवद्ध गर्नु ।
- प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम सञ्चालनमा आएको भएता पनि यसले दीर्घकालिन र क्षमता विकास गर्ने कार्य भन्दा पनि सानातिना कार्यहरू मात्र समावेश गर्ने भएकोले यो कार्यक्रम दीर्घकालिन रोजगारी सृजना गर्न तर्फ केन्द्रीत गर्नु ।
- वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका अधिकांश जनशक्ति पुन: वैदेशिक रोजगारीमा नै फर्कने प्रवृति रहेको हुँदा उनीहरूलाई स्वदेशमा नै रोजगार अवसर प्रदान गर्ने नीति तर्जुमा गरी स्वरोजगार कार्यक्रमलाई प्रभावकारी ढंगले सञ्चालन गर्नु ।
- यस प्रदेशका धेरै जसो किसान निर्वाहमुखी कृषिमा आधारित भएकाले आंशिक रोजगारी मात्र सृजना हुने भएकोले कृषि क्षेत्रको व्यवसायिकरण गरी कृषि क्षेत्रमा पूर्ण रोजगारी सृजना गर्नु ।

सम्भावना

- यस प्रदेशका पर्यटकीय तथा धार्मिक क्षेत्रमा स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकको आगमन बढिरहेको साथै यस क्षेत्रमा सुविधा सम्पन्न पाँचतारे होटल तथा क्यासिनोहरू सञ्चालनमा आएसँगै पर्यटनमा आधारित क्षेत्रमा रोजगारीका अवसर सृजना हुने ।
- विश्वव्यापीरुपमा सूचना प्रविधिको बढ्दो मागलाई मध्यनजर गर्दै प्रविधिमा आधारित अन्तर्राष्ट्रिय कम्पनीहरूलाई सफ्टवेयर उत्पादन, निर्यात तथा डिजिटल प्रविधि सम्बन्धी सेवा प्रदान गर्न सकिने ।
- यस प्रदेशमा सञ्चालित राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू तथा अन्य पूर्वाधार विकासका आयोजनाहरू सञ्चालनमा रहेको साथै पूर्व पश्चिम राजमार्गलाई SASEC हाइवे (काकडभिट्टा-लौकही) को रुपमा स्तरोन्नती गर्ने कार्य सुचारु रहेको हुँदा यस क्षेत्रमा रोजगारी बढ्ने देखिन्छ ।

परिच्छेद ७ : संघीय एवम् प्रादेशिक कार्यक्रम तथा योजना

७.१ कोशी प्रदेशको सरकारी वित्त स्थिति

- आ.व. २०८०/८१ का लागि कोशी प्रदेश सरकारले कुल रु.३६ अर्ब ७४ करोड बजेट विनियोजन गरेकोमा प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयको विवरण अनुसार २०८१ असार मसान्तसम्म रु.२७ अर्ब ९४ करोड खर्च भएको छ जुन कुल विनियोजनको ७६.०५ प्रतिशत हो। आ.व. २०७९/८० मा विनियोजन भएको कुल बजेटको ७७.०३ प्रतिशत खर्च भएको थियो।

- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा चालु खर्च तर्फ विनियोजन भएको रु.१६ अर्ब ३५ करोडमध्ये रु.११ अर्ब ५९ करोड खर्च भएको छ जुन विनियोजन भएको चालु खर्चको ७०.८९ प्रतिशत हो। अघिल्लो वर्ष यस्तो खर्च विनियोजित चालु खर्चको ७७.७० प्रतिशत रहेको थियो। त्यसैगरी, पुँजीगत खर्चतर्फ रु.२० अर्ब ३९ करोड विनियोजन भएकोमा रु.१६ अर्ब ३५ करोड खर्च भएको छ जुन विनियोजन भएको पुँजीगत खर्चको ८०.१९ प्रतिशत हो। अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो खर्च विनियोजित पुँजीगत खर्चको ७६.५७ प्रतिशत रहेको थियो।

- कोशी प्रदेश सरकारले आ.व. २०८०/८१ मा आन्तरिक स्रोत र राजश्व बाँडफाँड गरी रु.२० अर्ब ४८ करोड कुल राजश्व अनुमान गरेकोमा रु.१३ अर्ब ४२ करोड राजश्व परिचालन गरेको छ जुन कुल राजश्व अनुमानको ६५.५३ प्रतिशत हो।

- आ.व. २०८०/८१ मा कोशी प्रदेश सरकारले संघीय सरकारबाट समानीकरण, सशर्त, विशेष र समपुरक गरी कुल रु.१६ अर्ब २७ करोड अनुदान प्राप्त गर्ने अनुमान गरेकोमा २०८० असार मसान्तसम्म कुल रु.१३ अर्ब ५३ करोड अनुदान प्राप्त गरेको छ। प्राप्त भएको अनुदान रकममध्ये सबैभन्दा बढी समानीकरण अनुदान रु.६ अर्ब ५१ करोड रहेको छ भने सबैभन्दा कम समपुरक अनुदान रु.७३ करोड रहेको छ।

तालिका ७.१ : कोशी प्रदेश सरकारको वित्त स्थिति

शीर्षक	आ.व. २०७९/८०		आ.व.२०८०/८१		प्रगति प्रतिशत	
	बजेट	यथार्थ	बजेट	यथार्थ	२०७९/८०	२०८०/८१
कुल खर्च (रु. अर्ब)	३९.९२	३०.७५	३६.७४	२७.९४	७७.०३	७६.०५
चालु खर्च	१६.२८	१२.६५	१६.३५	११.५९	७७.७०	७०.८९
पुँजीगत खर्च	२३.६४	१८.१	२०.३९	१६.३५	७६.५७	८०.१९
कुल राजश्व (रु. अर्ब)	२०.३८	१२.१७	२०.४८	१३.४२	५९.७२	६५.५३
अनुदान प्राप्ति (रु. अर्ब)	१९.३५	१५.७९	१६.२७	१३.५३	८१.६०	८३.१६

स्रोत : कोशी प्रदेश सरकारको बजेट वक्तव्य तथा प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय

७.२ कोशी प्रदेशका स्थानीय तहहरूको बजेट कार्यान्वयनको स्थिति*

- कोशी प्रदेशमा रहेका स्थानीय तहहरूले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा विनियोजित कुल बजेटको ७० प्रतिशत खर्च गरेकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा विनियोजित बजेटको ७१.२ प्रतिशत रकम खर्च गरेका छन्। समीक्षा वर्षमा स्थानीय तहहरूले गरेको खर्च अघिल्लो वर्षको तुलनामा ९.२ प्रतिशतले कम हो ।

- आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा विनियोजित चालु खर्च बजेटको ८२.९ प्रतिशत खर्च गरेकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा विनियोजित चालु बजेटको ८१.८ प्रतिशत रकम खर्च गरेका छन् । समीक्षा वर्षमा स्थानीय तहहरूले गरेको चालु खर्च अघिल्लो वर्षको चालु खर्चको तुलनामा ९.५ प्रतिशतले कम हो । त्यसैगरी, समीक्षा वर्षमा स्थानीय तहहरूले विनियोजित पुँजीगत खर्चको ६०.२ प्रतिशत खर्च गरेको छन् ।

तालिका ७.२ : कोशी प्रदेशका स्थानीय तहको वित्त स्थिति

शीर्षक	उप-शीर्षक	जम्मा (रकम रु.करोडमा)						
		२०७९/८०		२०८०/८१		प्रगति		वृद्धिदर
		बजेट	वास्तविक	बजेट	वास्तविक	२०७९/८०	२०८०/८१	
कुल खर्च	**कुल खर्च**	**११७२.४**	**८२०.६**	**१०४६.५**	**७४५.३**	**७०.०**	**७१.२**	**-९.२**
	चालु	५७४.९	४७६.५	५२७.१	४३१.४	८२.९	८१.८	-९.५
	पुँजीगत	५८८.०	३३७.२	५१०.४	३०७.१	५७.४	६०.२	-८.९
	वित्तीय	९.६	६.९	९.०	६.८	७२.१	७५.६	-१.६
कुल प्राप्ती/आय	**कुल प्राप्ती**	**६३४.५**	**४२१.३**	**५८८.३**	**३५९.०**	**६६.४**	**६१.०**	**-१४.८**
	आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त	३२३.६	२४०.९	३०८.७	१९७.०	७४.४	६३.८	-१८.२
	राजश्व बाँडफाँडबाट प्राप्त	२६१.९	१४०.२	२५०.२	१४९.३	५३.५	५९.७	६.५
	अन्य	४९.१	४०.२	२९.४	१२.७	८१.९	४३.१	-६८.५
अनुदान तथा हस्तान्तरण प्राप्त	**कुल अनुदान तथा हस्तान्तरण**	**५३१.९**	**४८१.८**	**४९२.०**	**४३१.१**	**९०.६**	**८७.६**	**-१०.५**
	समानीकरण	१६९.८	१५६.६	१४१.०	१२०.२	९२.२	८५.३	-२३.२
	समपूरक	१०.९	७.०	१५.३	१३.७	६४.६	८९.६	९५.०
	विशेष	१५.५	१२.७	१७.०	११.२	८१.८	६६.३	-११.४
	सशर्त	३३५.१	३०५.५	३१८.६	२८५.९	९१.२	८९.७	-६.४
	अन्य	०.७	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०
ऋण	**कुल ऋण**	**१७.८**	**१७.८**	**५.७**	**२.६**	१००.०	४५.९	**-८५.४**
	बाह्य	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०	०.०	**०.०**
	आन्तरिक	१७.८	१७.८	५.७	२.६	१००.०	४५.९	**-८५.४**

स्रोत : सम्बन्धित स्थानीय तह

**कोशी प्रदेशस्थित विराटनगर महानगरपालिका, इटहरी र धरान उपमहानगरपालिका र बजेट विनियोजनको आकारका आधारमा छनोट गरिएका दुई ठुला सुन्दर हरैँचा नगरपालिका र दमक नगरपालिका गरी ५ स्थानीय तहको आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८०/८१ को विनियोजित बजेट र वास्तविक उपलब्धिको आधारमा गरिएको विश्लेषण ।*

- अघिल्लो वर्ष उक्त स्थानीय तहहरूले विनियोजित पुँजीगत खर्चको ५७.४ प्रतिशत खर्च गरेका थिए । समीक्षा वर्षमा स्थानीय तहहरूले गरेको पुँजीगत खर्च अघिल्लो वर्ष गरेको पुँजीगत खर्चको तुलनामा ८.९ प्रतिशतले कम हो ।

- आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कोशी प्रदेशका स्थानीय तहहरूले बजेटमा अनुमानित राजश्वको ६६.४ प्रतिशत राजश्व रकम परिचालन गरेकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा अनुमानित राजश्वको ६१ प्रतिशत रकम परिचालन गरेका छन् । समीक्षा वर्षमा स्थानीय तहहरूले परिचालन गरेको राजश्व अघिल्लो वर्ष परिचालन गरेको राजश्वको तुलनामा १४.८ प्रतिशतले कम हो । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को बजेटमा राजश्व अन्तर्गत आन्तरिक राजश्वबाट प्राप्त हुने अनुमानित रकमको ७४.४ प्रतिशत राजश्व परिचालन गरेकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा अनुमानित आन्तरिक राजश्वको ६३.८ प्रतिशत रकम परिचालन गरेका छन् । त्यसैगरी, आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा संघीय सरकार र प्रदेश सरकारबाट राजश्व अन्तर्गत प्राप्त हुने राजश्व बाँडफाँड बापतको रकम बजेटमा प्रक्षेपण गरिएको तुलनामा ५३.५ प्रतिशत परिचालन गरेकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा प्रक्षेपित राजश्व बाँडफाँडको ५९.७ प्रतिशत रकम परिचालन गरेका छन् । समीक्षा वर्षमा राजश्व बाँडफाँड बापत प्राप्त हुने राजश्व अघिल्लो वर्ष राजश्व बाँडफाँड बापत प्राप्त भएको राजश्वको तुलनामा ६.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशका स्थानीय तहहरूले राजश्व र अनुदान बापत परिचालन गरेको कुल प्राप्तिमा अनुदान तथा हस्तान्तरणको हिस्सा ५४.६ प्रतिशत, आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त राजश्वको हिस्सा २४.९ प्रतिशत, राजश्व बाँडफाँड बापत प्राप्त भएको राजश्वको हिस्सा १८.९ प्रतिशत र अन्य आयको हिस्सा १.६ प्रतिशत रहेको छ ।

चार्ट ७.१ : आ.व. २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशका स्थानीय तहको कुल प्राप्तिको संरचना

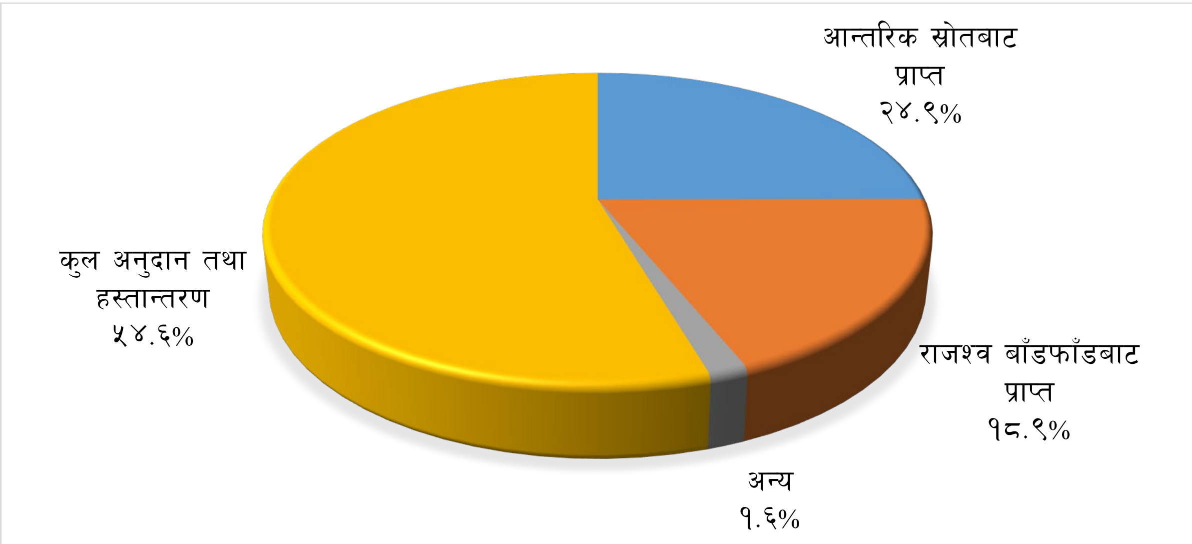

स्रोत : सम्बन्धित स्थानीय तह

- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशका स्थानीय तहहरूले संघीय तथा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त अनुदान तथा हस्तान्तरणमा सशर्त अनुदानको हिस्सा सबैभन्दा धेरै ६६.३ प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी, समानीकरण

अनुदानको हिस्सा २७.९ प्रतिशत, समपुरक अनुदानको हिस्सा ३.२ प्रतिशत र विशेष अनुदानको हिस्सा २.६ प्रतिशत रहेको छ ।

- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कोशी प्रदेशका स्थानीय तहहरूले वैदेशिक ऋण परिचालन गरेको देखिएको छैन भने आर्थिक वर्ष २०७९/८० स्थानीय तहहरूले रु.१७ करोड ८० लाख आन्तरिक ऋण परिचालन गरेकोमा आ.व.२०८०/८१ मा रु.२ करोड ६० लाख परिचालन गरेका छन ।

७.३ कोशी प्रदेशका स्थानीय तहको आ.व. २०८१/८२ को बजेट

- आ.व. २०८१/८२ मा कोशी प्रदेशमा रहेका १३७ स्थानीय तहले अघिल्लो वर्ष विनियोजित बजेटमा ३ प्रतिशतले वृद्धि गरी कुल रु.९२ अर्ब ९६ करोडको बजेट विनियोजन गरेका छन् ।
- आ.व. २०८१/८२ का लागि कोशी प्रदेशस्थित विराटनगर महानगरपालिकाले अघिल्लो वर्ष विनियोजन गरेको बजेटको तुलनामा ६.५ प्रतिशतले वृद्धि गरी रु.३ अर्ब ५० करोडको बजेट विनियोजन गरेको छ जुन कोशी प्रदेशका सबै स्थानीय तहको कुल बजेटको ३.८ प्रतिशत हो । त्यसैगरी, कोशी प्रदेश स्थित इटहरी उपमहानगरपालिकाले अघिल्लो वर्ष विनियोजन गरेको बजेटको तुलनामा ५२.७ प्रतिशतले वृद्धि गरी रु.३ अर्ब ५७ करोड र धरान उप-महागनरपालिकाले अघिल्लो वर्ष विनियोजन गरेको बजेटको तुलनामा ०.९ प्रतिशतले वृद्धि गरी रु.१ अर्ब ७२ करोडको बजेट विनियोजन गरेका छन् । यी दुई उप-महानगरपालिकाले विनियोजन गरेको बजेट कोशी प्रदेशका सबै स्थानीय तहको कुल बजेटको ५.७ प्रतिशत रहेको छ ।
- आ.व. २०८१/८२ मा कोशी प्रदेशमा रहेका ४६ नगरपालिकाहरूले अघिल्लो वर्ष विनियोजन गरेको बजेटमा २.१ प्रतिशतले वृद्धि गरी रु.४० अर्ब ७२ करोडको बजेट विनियोजन गरेका छन् भने ८८ वटा गाउँपालिकाले अघिल्लो वर्ष विनियोजन गरेको बजेटको तुलनामा ०.९ प्रतिशतले वृद्धि गरी रु.४३ अर्ब ४४ करोडको बजेट विनियोजन गरेका छन् ।

चार्ट ७.२ :कोशी प्रदेशका स्थानीय तहको बजेट आकार

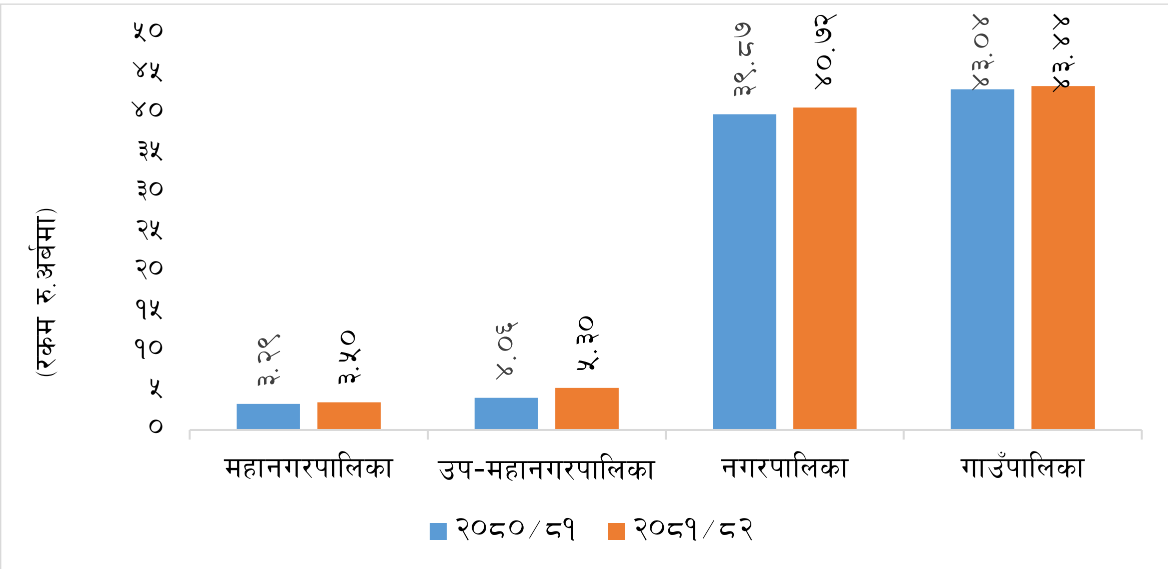

स्रोत : सम्बन्धित स्थानीय तह

परिच्छेद ८ : आर्थिक परिदृश्य

८.१ कृषि उत्पादन

चालु आर्थिक वर्षमा आएको अविरल वर्षाका कारण धानबालीमा क्षति पुगेपनि कोशी प्रदेश अन्तर्गतका जिल्लाहरूमा समयमै पर्याप्त मात्रामा वर्षा भई धान रोपाई भएको, रासायनिक मलको तुलनात्मक रुपमा सहज उपलब्धता भएको साथै, धानबालीमा रोगको संक्रमण कम भएका कारण चालु वर्ष धानको उत्पादन केही बढ्ने देखिन्छ। त्यसैगरी, विभिन्न स्थानीय तहहरूमा कोदो प्रवर्द्धन कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएको, किवि जोन कार्यक्रम कार्यान्वयन भएको, कफी, सुन्तला, एभोकाडो जस्ता फलफूलजन्य व्यवसायको विस्तार भई परम्परागत कृषि व्यवसाय आधुनिक फलफूल व्यवसायमा रुपान्तरित भएकाले कोदो उत्पादन सँगसँगै फलफूलजन्य उत्पादन बढ्ने अनुमान गरिएको छ । पशुपन्छी उत्पादनतर्फ दुध उत्पादक किसानहरूले भुक्तानी पाउने क्रम बढेसँगै पशुपालनमा आकर्षण बढ्न गई दुधको उत्पादन बढ्ने देखिन्छ । साथसाथै, अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा अर्गानिक चियाको मागमा वृद्धि भएसँगै अर्गानिक चियाको उत्पादनमा समेत वृद्धि हुने अनुमान छ ।

८.२ औद्योगिक उत्पादन

समीक्षा वर्षमा भवन निर्माणको संख्या बढ्नुका साथै चालु आर्थिक वर्षमा पनि पूर्वाधार तथा भवन निर्माण कार्यमा विस्तार हुने देखिएको हुँदा ईंटा तथा सिमेण्ट उद्योगहरूको उत्पादनमा वृद्धि हुने देखिन्छ। भारत लगायत तेस्रो मुलुकहरूमा नेपाली प्रशोधित चियाको माग बढिरहेको हुँदा चिया उद्योगहरुको उत्पादन बढ्न गई सो उद्योगहरु पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन हुने देखिन्छ। त्यसैगरी, सरकारले दुग्ध उत्पादक किसान तथा उखु किसानको बक्यौता रकम भुक्तानी गरेको हुँदा दुग्धजन्य पदार्थ तथा चिनीको उत्पादन वृद्धि हुने देखिन्छ ।

८.३ सेवा क्षेत्र

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको उपस्थितिले यस प्रदेशमा नगद कारोबार, कर्जा परिचालन, बचत तथा बीमा जस्ता सेवाहरू बढ्न गई आर्थिक गतिविधि वृद्धि हुने देखिन्छ। यस प्रदेशमा सरकारी/सामुदायिक विद्यालयहरूको संख्या घटेपनि नयाँ संस्थागत/निजी विद्यालय र कलेजहरू तथा प्राविधिक विद्यालयहरूको उपस्थितिले दक्ष र सक्षम जनशक्ति उत्पादन गर्ने देखिन्छ। यस प्रदेशमा भएको पर्यटकीय विविधताहरू कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्ष, सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्ज, कन्चनजंगा संरक्षण क्षेत्र, पाथीभरा देवीको मन्दिर, कन्याम चिया बगान, भेडेटार जस्ता पर्यटकीय स्थानहरू रहेकाले पर्यटन क्षेत्रमा रोजगारी र आय आर्जनका अवसरहरू सिर्जना हुने देखिन्छ

८.४ पूर्वाधार क्षेत्र

चालु आर्थिक वर्षमा कोशी प्रदेशमा ८८ मेगावाट विद्युत थप उत्पादन भएको र जलविद्युतका परियोजनाहरू निर्माणधीन अवस्थामा रहेको साथै विद्युत प्रसारण लाइनको विस्तार कार्य पनि सम्पन्न हुने चरणमा रहेको हुँदा विद्युत आपूर्ति बढ्ने देखिन्छ । चालु आर्थिक वर्षमा प्रदेश लगानी प्राधिकरणबाट सम्भाव्यता अध्ययन भई निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको, लगानी स्वीकृतीको चरणमा रहेको र वार्ता प्रक्रियामा रहेको गरी कुल रु.८५ अर्ब ६७ करोड लागतका परियोजनाहरू आगामी वर्षमा यस प्रदेशमा सञ्चालन हुने भएकोले यस क्षेत्रमा विभिन्न पूर्वाधार निर्माण तथा रोजगारी सृजना हुने देखिन्छ ।